

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI
İNSAN HAKLARI HUKUKU PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

İFADE ÖZGÜRLÜĞÜ VE DEZENFORMASYON:
ETİYOPYA ÖRNEĞİ

Temelso Gashaw GETAHUN

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Engin TOPUZKANAMIŞ

İZMİR - 2021

TEZ ONAY SAYFASI

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “İfade Özgürlüğü ve Dezenformasyon: Etiyopya Örneği” adlı çalışmanı, akademik kurallara ve etik değerlere uygun olarak yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

30/08/2021

Temelso Gashaw GETAHUN

ÖZET
Yüksek Lisans Tezi
İfade Özgürlüğü ve Dezenformasyon: Etiyopya Örneği
Temelso Gashaw GETAHUN

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Kamu Hukuku Anabilim Dalı
İnsan Hakları Hukuku Programı

Son birkaç yılda, dijital olarak ağa bağlı alanda dezenformasyon patlaması, dünyanın dört bir yanındaki ülkelerin karşılaştığı en önemli zorluklardan biri haline geldi. Artan bu endişeye karşılık olarak ülkeler, yanlış ve yanıltıcı içeriği cezalandıran yeni mevzuatların kabul edilmesi de dahil olmak üzere farklı stratejiler deniyorlar. Etiyopya, uzun süredir çevrimiçi ortamda manipülatif ve şiddete teşvik eden içeriklerin kamu düzenini ve ulusal güvenliği tehdit edecek ölçüde yaygınlaşmasından muzdarip olduğu için benzer yasal önlemleri alan ülkeler arasında yer alıyor. Böyle bir arka planda, bu çalışma Etiyopya'nın dijital dezenformasyona karşı yasal tepkisini analiz etmeyi amaçlamakta ve küresel ifade özgürlüğü standartlarına normatif uyumluluğunu eleştirel olarak değerlendirmektedir.

Etiyopya gibi kırılgan ve siyasi olarak kutuplaşmış ülkelerde dijital dezenformasyonun olumsuz etkisi, halkın demokratik kurumlara olan inancını aşındırmanın ve siyasi söylemlerin kalitesini bozmanın çok ötesine geçiyor. Çevrimdışı etnik şiddete yatkınlığıyla sinerji yaratan çevrimiçi dezenformasyonun hızla yayılması, bu ülkelerde daha çok varoluşsal bir tehdit - ölüm kalım meselesidir. Buna göre, bu çalışmada gündeme getirilen temel soru, çevrimiçi dezenformasyonun yayılmasının düzenlenip düzenlenmeyeceği değildir, bireylerin ifade özgürlüğünü haksız yere ihlal etmeden çevrimiçi dezenformasyonun yayılmasının *nasıl* düzenleneceğidir.

Bilindiği gibi, ifade özgürlüğü evrensel olarak demokratik yönetimin temeli ve her bireyin kendini gerçekleştirmesinin temel koşullarından biri olarak kabul

edilmektedir. Ancak, nitelikli bir hak olarak, bu tür sınırlamaların kanunla öngörölmüş olması, insan hakları belgelerinde sayılan meşru amaçlardan birini gütmesi, gerekli ve orantılı olması kaydıyla belirli sınırlamalara da tabi olabilir.

Dezenformasyonun yayılmasına yönelik cezai yaptırımların ifade özgürlüğü hakkını orantısız bir şekilde kısıtladığına dair yaygın bir varsayım vardır. Dezenformasyon uygulamasına yönelik bu tür düzenleyici müdahalelerin önemli bir gerekçelendirme yükü taşıdığına ilişkin geçerli normatif talebi göz ardı etmeden, bu tez, cezai yaptırımın, ilgili yasa, acil kamusal endişeleri (zorlayıcı sosyal ihtiyaç) gidermek üzere çıkarılmış olduğu ve istenmeyen sonuçlardan/caydırıcı etkilerden kaçınmak için dar bir şekilde düzenlendiğı sürece, orantılılık ilkesini mutlaka ihlal etmiş olmayacağını savunarak bu varsayımın yapısını bozmaya çalışmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İfade özgürlüğü, Çevrimiçi dezenformasyon, Sosyal medya, Aracı Sorumluluk, İçerik Denetleme, Uluslararası İnsan Hakları Standartlar.

ABSTRACT

Master's Thesis

Freedom of expression and Disinformation: The Ethiopian Example

Temelso Gashaw GETAHU

Dokuz Eylül University

Graduate School of Social Sciences

Department of Public Law

Human Rights law Program

Over the last couple of years, the explosion of disinformation in the digitally networked sphere has become one of the most consequential challenges facing countries around the world. In response to this mounting concern, countries are experimenting with different strategies, including the adoption of new legislation which penalizes false and misleading contents. Ethiopia is among those countries that have taken similar legislative measures as it has long been bedeviled by online proliferation of manipulative and violence-inciting contents at a scale that threatens the public order and national security. Against that backdrop, this study aims to analyze Ethiopia's legislative response to digital disinformation and critically evaluates its normative compliance with global standards of freedom of expression.

In fragile and politically polarized countries like Ethiopia, the adverse impact of digital disinformation goes far beyond eroding the public's faith in democratic institutions, if there is any, and deteriorating the quality of political discourses. Synergized with their susceptibility to offline ethnic violence, the rapid spread of online disinformation is rather an existential threat – an issue of life and death in these countries. Accordingly, the central question raised in this research is *how*, not *whether*, to regulate the dissemination of online disinformation without unduly infringing individuals' freedom of expression.

As is well known, freedom of expression is universally acknowledged as the bedrock of democratic governance and one of the basic conditions for each individual's self-fulfillment. However, as a qualified right, it can also be subject

to certain limitations on the condition that such limitations are provided by law, pursue one of the legitimate aims enumerated in human rights instruments, necessary and proportionate.

There is a commonly held assumption that criminal punishment for the dissemination of disinformation constitutes a disproportionate restriction of the right to freedom of expression. Without dismissing the valid normative claim that such regulatory intervention on disinformation practice bears a significant burden of justification, this thesis attempts to deconstruct that assumption arguing that criminal sanction would not necessarily violate the principle of proportionality as long as the law is enacted to address exigent public concerns (pressing social need) and tailored in a narrowly circumscribed way to avoid unintended consequences/chilling effects.

Keywords: Freedom of Expression, Online disinformation, Social media, Content Moderation, Intermediary liability, International Human Rights Standards

İFADE ÖZGÜRLÜĞÜ VE DEZENFORMASYON: ETİYOPYA ÖRNEĞİ

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	ii
YEMİN METNİ	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR	xi
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

İFADE ÖZGÜRLÜĞÜNÜN GENEL ÇERÇEVESİ VE ETİYOPYA'DA İFADE ÖZGÜRLÜĞÜ

1.1. İFADE ÖZGÜRLÜĞÜ KAVRAMI VE GELİŞİMİ	4
1.1.1. İfade Özgürlüğünün Kapsamı ve Niteliği	7
1.1.1.1. Kanaat Sahibi Olma Özgürlüğü	8
1.1.1.2. Bilgilenme Hakkı (Bilgiye Ulaşma Özgürlüğü)	9
1.1.1.3. Düşünceleri Açıklama ve Yayma Özgürlüğü	11
1.2. İFADE ÖZGÜRLÜĞÜNÜN DAYANDIĞI TEZLER	12
1.2.1. Gerçekliğe Dayanan Tez	13
1.2.2. Demokrasiye Dayanan Tez	16
1.2.3. Bireysel Özerkliğe Dayanan Tez	18
1.3. İFADE ÖZGÜRLÜĞÜNÜN KORUNMASI İÇİN NORMATİF ÇERÇEVELER	19
1.3.1. Uluslararası İnsan Hakları Belgeleri	19
1.3.1.1. İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi	19
1.3.1.2. Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme	20
1.3.2. Bölgesel İnsan Hakları Çerçevesi	22
	viii

1.3.2.1. Afrika İnsan ve Halkların Hakları Şartı	22
1.3.2.2. Afrika'da İfade Özgürlüğü ve Bilgiye Erişim İlkeleri Bildirgesi	24
1.3.2.3. İnsan Hakları ve Temel Özgürlüklerin Korunmasına İlişkin Avrupa Sözleşmesi	26
1.4. İFADE ÖZGÜRLÜĞÜNÜN SINIRLAMALARI	27
1.4.1. Sınırlama koşulları	28
1.4.1.1. Hukuk tarafından öngörülmüş olma	28
1.4.1.2. Müdahalenin Meşru Bir Amaçla Yapılması	29
1.4.1.2.1. Başkalarının hakları veya itibarı	30
1.4.1.2.2. Ulusal Güvenlik	32
1.4.1.2.3. Genel Ahlak (Public moral)	38
1.4.1.3. Müdahalenin Demokratik Bir Toplumda Gerekliliği	39
1.5. ETİYOPYA'DA İFADE ÖZGÜRLÜĞÜ HAKKI	40
1.5.1. EFDC Anayasası ve İfade Özgürlüğü	41
1.5.2. Anayasal standartlar ile pratik gerçeklik arasındaki uyumsuzluk	42
1.5.3. Terörle Mücadele Bildirgesi	43
1.5.4. Kitle İletişimi ve Bilgiye Erişim Bildirgesi	46
1.5.4.1. Anayasallığa İlişkin Hususlar	46
1.5.4.2. İfade Özgürlüğü Standartlarıyla Uyumu	47

İKİNCİ BÖLÜM

DEZENFORMASYON VE İFADE ÖZGÜRLÜĞÜ

2.1. GENEL ARKA PLAN	49
2.2. DEZENFORMASYON NEDİR?	51
2.3. DEZENFORMASYONUN SEBEP VE ETKİLERİ	53
2.4. ÇEVİRİMİÇİ DEZENFORMASYONA İLİŞKİN DÜZENLEYİCİ KARŞILIKLAR	55
2.4.1. Bilgi Düzeltme	56
2.4.2. Cezai Yaptırım	57
2.4.3. Sorumluluğa Dayalı İçerik Denetleme	58
2.4.3.1. İçerik Kısıtlama Yasaları	58

2.4.3.2. Aracıların Sorumluluğu	59
2.4.3.3. Sosyal Medya Şirketleri Kullanıcılarının İnsan Haklarını Korumakla Yükümlü Müdür?	60
2.4.3.4. Hesap Verebilirlik Boşluğunu Dijital Anayasacılık Yoluyla Doldurmak	61
2.4.3.5. Sosyal medya Teknoloji mi yoksa Medya Şirketleri mi?	62
2.4.4. Aracı Sorumluluğu Modelleri	63
2.4.4.1. Kusursuz Sorumluluk Modeli (Strict Liability model)	63
2.4.4.2. Güvenli Liman Modeli (“Safe Harbour”)	64
2.4.4.3. Geniş Dokunulmazlık Modeli	66
2.5. ETİPYOPYA’DA ÇEVİRİMİÇİ DEZENFORMASYONUN DÜZENLENMESİ	67
2.5.1. Arka plan	67
2.5.2. Yeni Çevrimiçi Dezenformasyon Önleme Kanunu	68
2.5.2.1. Ana Amaçlar	68
2.5.2.2. Uluslararası İfade Özgürlüğü Standartlarına Uygunluğu	68
2.5.2.2.1. Bilginin Yanlıslığı	68
2.5.2.2.2. Niyet/ Bilme Gerekliliği	69
2.5.2.2.3. Toplum Üzerindeki Etkisi	70
2.5.2.2.4. Orantılılık Hususu	70
2.5.2.2.5. Kurumsal ve Prosedürel Güvence Eksikliği	71
2.5.2.3. Sosyal Medya Hizmet Sağlayıcılarına Getirilen Yükümlülükler	72
2.5.2.4. Devlet Yetkilileri/Kurumları Tarafından Yapılan Dezenformasyon	73
SONUÇ	75
KAYNAKÇA	79

KISALTMALAR

AAİHM	Amerikalılar-Arası İnsan Hakları Mahkemesi
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
ABÖ	Afrika Birliği Örgütü
AIHHK	Afrika İnsan ve Halkların Hakları Komisyonu
AIHHS	Afrika İnsan ve Halkların Hakları Şartı
AIHM	Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi
AIHS	AIHS Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi
Bkz./bkz.	Bakınız
BMDİÖR	Birleşmiş Milletler Düşünce ve İfade Özgürlüğü Özel Raportörü
BMGKK	Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi Kararı
BMİHK	Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komitesi
BMÜDDİP	Birleşmiş Milletler Üst Düzey Dijital İşbirliği Paneli
C.	Cilt
CDA	Communications Decency Act
Çev.	Çeviren
DMCA	Digital Millennium Copyright Act
EFDC	Etiyopya Federal Demokratik Cumhuriyeti
EFYM	Etiyopya Federal Yüksek Mahkemesi
ENSDÖK	Etiyopya Nefret Söylemi ve Dezenformasyonu Önleme Kanunu
ESKHUS	Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi
İHEB	Hakları Evrensel Beyannamesi'nde
MSHİUS	Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşmesi
NetzDG	Network Enforcement Act (Netzwerkdurchsetzungsgesetz)
No.	Numara
NTD	Notice and Take Down
OKC	Oromo Kurtuluş Cephesi

p.	Pages
s.	Sayfa
SCOTUS	Supreme Court of the United States
UNGP	United Nation Guiding principles on Business and Human Rights
Vol.	Volume

GİRİŞ

Son birkaç yılda genel olarak internet, özelde sosyal medya kullanımı hızla artmaktadır. Temmuz 2020 itibarıyla, internet kullanıcılarının sayısı çarpıcı bir şekilde 4,66 milyara ulaştı ve bu, tüm dünya nüfusunun% 59'unu temsil etmektedir.¹ İnternet hizmetlerinin bulunabilirliğinin, fiyat uygunluğu ve erişilebilirliğinin artması, Facebook, Twitter ve YouTube gibi sosyal medya platformlarının tüketim pratiklerini yeni bir seviyeye taşımaktadır. Yakın geçmişte yapılan istatistiklere göre Facebook, dünya çapında yaklaşık 2,7 milyar aylık aktif kullanıcısı ile en çok kullanılan platform olmaya devam ederken, YouTube ve Twitter gibi diğer sosyal medya kuruluşları sırasıyla en az 2 milyar ve 340 milyon kayıtlı kullanıcıya ev sahipliği yapmaktadır.²

Bilindiği üzere, sosyal medyanın ortaya çıkışını ve hakimiyetini müjdeleyen Bilgi ve İletişim Teknolojileri devrimi, ifade özgürlüğü ve iletişim konusunda bir dönüm noktası olarak görülmüştür. Daha önceki yıllarda sadece editörler medya aracılığıyla hangi mesajın kamuya ulaştırılacağına karar verme yetkisine sahipken, günümüz dünyasında potansiyel olarak herkes tarafından ve herhangi bir içerik milyonlarca kişiye anında ulaşabilmektedir. Bunun bir sonucu olarak, sosyal paylaşım ağları, politik karar alma süreçlerine vatandaş katılımını teşvik etmede, kamusal tartışmalara yeni sesler getirmede, idari eylemlerin şeffaflığını ve incelemesini teşvik etmede, insan haklarını, hukukun üstünlüğünü ve demokrasiyi etkileyen konularda küresel savunucuları bir araya getirmede önemli bir rol oynamaktadır.

Ancak bu paradigma değişikliği yeni bir ikilemi beraberinde getirmiştir. Yeni çevrimiçi dijital alanlar, siyasi, sosyal ve ekonomik konularda bilgi sağlayarak ve tartışmaları kolaylaştırarak bireyin ifade özgürlüğünü geliştirmekte ve güçlendirmekte iken, diğer bir taraftan bu demokratik süreçlere kasıtlı, kapsamlı ve sistematik dezenformasyonla meydan okunmaktadır. Bu gerçekler göz önünde bulundurularak, 2016'dan bu yana dünyanın dört yanındaki en az 43 ülke, sosyal medyada paylaşılan yanlış bilgi ve söylentilerin farklı yönlerini kontrol altında tutmak için özel olarak tasarlanmış yasa ve yönetmelikleri yürürlüğe koymaktadır.

¹ Finances online “Number of Internet Users in 2021/2022: Statistics, Current Trends, and Predictions,” <https://financesonline.com/number-of-internet-users/> (5/25/2021)

² H.Tankovska, “Statistics on Number of Facebook users worldwide,” <https://www.statista.com/statistics/264810/number-of-monthly-active-facebook-users-worldwide/> (5/25/2021)

Ocak 2020'de Etiyopya hükümeti de amacı "nefret söylemi, dezenformasyon ve diğer ilgili yanlış ve yanıltıcı bilgilerin yayılmasını kontrol etmek ve bastırmak" olan bir kanun yürürlüğe koymuştur. Aslına bakılırsa, kutuplaşmış siyasi tarih ile demokrasiye geçmek üzere olan Etiyopya gibi ülkelerde dezenformasyon ve diğer hukuka aykırı içerikler sorunu daha acil ve göze çarpan hale gelmektedir. Eğer bu problem düzgün bir şekilde düzenlenmez ise, çok kişi veya şeyi etkileyen oldukça olumsuz sonuçları yaratabilmektedir. Ancak, köklü demokratik kültür, bağımsız yargı, sağlam hukuk devleti ve insan hakları koruma sistemi gibi önemli şartlarının eksikliği göz önüne alındığında, bu tür düzenleyici güç, muhalifleri susturmak ve meşru ifadeleri bastırmak için de kullanılabilir.

Bu araştırmanın temel amacı, Etiyopya'nın dijital ekosistemdeki dezenformasyonun çoğalmasına yönelik hukuki müdahalesini ve bunun ifade özgürlüğü üzerindeki etkisini incelemek olacaktır. Yukarıda belirtildiği üzere, bireylerin hem ulusal güvenliğini ve hem de refahını etkileyebilecek kaos ve şiddet yaratma potansiyeli ile birlikte dezenformasyonun olumsuz etkileri akılda tutulduğunda, Etiyopya'da bu tür düzenlemelere ihtiyaç olduğunu anlayabiliriz. Fakat, uluslararası ve bölgesel insan hakları standartlarına uygun olarak ne tür dezenformasyon meşru olarak kısıtlanabilir? Bu yeni yürürlüğe giren yasa, dezenformasyonu düzenleme kisvesi altında Etiyopya'daki insanların ifade özgürlüğü ve haber alma hakkının zayıflatacak şekilde kullanılabilir mi? Etiyopya hükümetinin bireyin ifade özgürlüğü hakkına kanunla müdahalesi hukuken biçilmiş kaftan, gerekli, orantılı ve zamanla sınırlı mıdır?

Daha sonra ayrıntılı olarak tartışılacağı üzere sosyal ağ sağlayıcılar, kamusal alanda baskın aktörler haline gelmektedir. Özel mülkiyete ait sanal alan olmalarına rağmen, kendi 'topluluk' standartlarına göre neyi silip neyi silmeyeceklerine karar verme yetkisine sahip olmaktadır. Dolayısıyla, bu aktörlerin temel rolü göz önüne alınacak olursa, onları düzenlemek için uygun yaklaşım nedir? Kullanıcılar tarafından paylaşılan hukuka aykırı içerikler için sosyal ağ sağlayıcılar ne ölçüde sorumlu tutulabileceklerdir? Ve bu tür düzenleyici yaklaşım ifade özgürlüğünü zayıflatmayacak şekilde nasıl uygulanabilir?

Bu araştırma, doktrinsel ve karşılaştırmalı hukuk metodolojileri kullanarak yukarıda belirtilen soruları cevaplamayı amaçlamaktadır. Böylece, anayasa, ulusal

mevzuat, uluslararası ve bölgesel insan hakları belgeleri ve müstakar içtihatlar gibi birincil kaynaklara ek olarak, kitaplar, akademik makaleler, raporlar gibi ikincil kaynaklar da kulanlıcaktır.

Bu çalışma esas olarak iki ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm, genel olarak ifade özgürlüğü hakkının anlamı, niteliği, kapsamı ve bileşenlerini günümüz dünyasındaki değişimlerle kıyaslanarak incelenecektir. Bilindiği gibi ifade özgürlüğünün güvence altına alınması insanların özgürce gelişmesi, demokratik toplumların ilerlemesi ve diğer haklardan yararlanılması için vazgeçilmez bir şarttır. Bu nedenle ilk altbölüm, neden sağlam korumayı hak ettiğini ayrıntılarıyla açıklamak amacıyla ifade özgürlüğünün kavramsal çerçevesini ve teorik temellerini sunmaktadır. Ardından ikinci altbölüm, düşünceyi açıklama özgürlüğünü güvence altına alan ulusal, bölgesel ve uluslararası insan hakları belgelerini ayrıntılı bir biçimde ele alınmaktadır. Adil yargılanma hakkı, kölelikten korunma hakkı, işkenceye, insanlıkdışı veya onur kırıcı muamele veya cezaya maruz kalmama hakkı gibi mutlak olan ve devredilemeyen hakların dışında, ifade özgürlüğü dahil olmak üzere insan hakları “kanunla ilgili maddede belirtilen meşru amaçlara dayanarak ve demokratik toplumda gerekli olduğu ölçüde” sınırlandırılabilir. Bu bakımdan, ilk bölümün son alt kısmında ifade özgürlüğüne karşı izin verilebilir müdahalelerin neler olduğu incelenmektedir.

Tezin ikinci bölümünde, Etiyopya'da dezenformasyonun yayılması ve bunun ifade özgürlüğü üzerindeki etkisini düzenlemeye yönelik yaklaşım ele alınacaktır. Konunun genel olarak ortaya çıkışı ve ardından, terörle mücadele kanunu da dahil diğer düşünceyi açıklama özgürlüğünü kısıtlayıcı yasaların güncel sorunları üzerinde durulacaktır. Çalışmanın bu bölümünde aynı zamanda sosyal medya yoluyla ortaya çıkan dezenformasyonlarla mücadele etmek amacıyla yürürlüğe giren yasa ayrıntılı şekilde irdelenecektir. Bu bağlamda, kanunda yer alan temel ilkelerin, uluslararası ve bölgesel ifade özgürlüğü standartlarına uygunluğunun da incelenecektir.

Son olarak bu araştırmada, yeni yasal gelişmeler çerçevesinde yanlış bilgi yayılımını engellemeyen sosyal ağ sağlayıcılarının yükümlülükleri konusunu değerlendirilecektir. Sosyal medya platformlara ilişkin getirilen yükümlülükler konusunda diğer ülkelerin hukuki deneyimleri de karşılaştırmalı olarak ele alınacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

İFADE ÖZGÜRLÜĞÜNÜN GENEL ÇERÇEVESİ VE ETİYOPYA'DA İFADE ÖZGÜRLÜĞÜ

1.1. İFADE ÖZGÜRLÜĞÜ KAVRAMI VE GELİŞİMİ

Genellikle batı kökenli olarak kabul edilen bireyin ifade özgürlüğü hakkı ile bir hükümetin bilgiyi kontrol etme menfaati arasındaki dengeye ilişkin argümanlar bin yıllardır devam etmektedir.³ Klasik Yunan zamanlarında Sokrates, gençlerin kafalarını bozmakla, onları otoriteyi sorgulamaya teşvik etmekle ve tanınmayan tanrılar hakkında ders vermekle suçlandığında, bireyin vicdanının beşeri kanunlara üstünlüğünü şu şekilde savunmuştu: “Gerçeği aramaktan ve ne düşündüğümü açıkça söylemekten vazgeçmem koşuluyla benim beraatime hükmetmek önerisinde bulunursanız, size söylederim ki... ‘Atinalılar, ancak ben sizlere değil, beni o görevle yükümlü kılmış olduğuna inandığım Tanrıya uyacağım ve - soluğumla gücüm yettiği sürece- gerçeği açıkça söylemekten vazgeçmeyeceğim.’⁴

Ancak modern ifade özgürlüğü kavramının ortaya çıkması, Locke'un doğal hukuk ve haklar fikirlerine, klasik liberalizmin doğmasına ve Avrupa'daki önemli siyasi gelişmelere atfedilebilmektedir.⁵ İfade ve düşünce özgürlüğü, Rönesans döneminde merkezi bir konuydu. Zira ifade özgürlüğünün tarihi, Katolik krallara karşı Protestanların ileri sürdüğü ideolojik itirazlarının neden olduğu 16. yüzyıl reformlarına da bağlanabilir. Bu açıdan bakıldığında, düşünce ve düşündüklerini ifade etme özgürlüğünün, din özgürlüğünün doğal bir uzantısı olduğunu anlayabiliriz.⁶ Bununla birlikte çağdaş düşünce ve ifade hürriyet anlayışı ancak 17. ve 18. yüzyıllarda ortaya çıkmıştır.

³ Arlene W. Saxonhouse, **Free Speech and Democracy in Ancient Athens**, Cambridge University Press, New York, 2010, p. 86; Halford Ryan “Free speech in ancient Athens”, **Free Speech Yearbook**, Vol. 11, Iss. 1, 2012, p. 20; Anthony Gray, **Freedom of Speech in the Western World: Comparison and Critique**, Lexington books, London, 2019, p. 5.

⁴ John Bury, **Düşünce Özgürlüğünün Tarih**, Çev. Durul Batu, Erdini Basım ve Yayınevi, İstanbul, 1978, s. 34.

⁵ Elizabeth Zoller, “Freedom of Expression: ‘Precious Right’ in Europe, ‘Sacred Right’ in the United States?”, **Indiana Law Journal**, Vol. 84, Iss. 3, p. 803.

⁶ Mehmet E. Akgül, “İfade Özgürlüğünün Tarihsel Süreci ve Milli Güvenlik Gerekçesiyle İfade Özgürlüğünün Kısıtlanması”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt:61, Sayı:1, 2012, s. 4.

Yayın öncesi sansüre karşı ilk sistematik görüş ise 1644'te John Milton tarafından dile getirilmiştir.⁷ Milton, "*Areopagitica*" adlı siyasi söylevde, gerçeğin ancak özgür ve açık bir karşılaşmada ortaya çıkabileceğini ve sansürün, insani gelişmenin bu tür önemli yönlerini engelleyebileceğini parlak bir biçimde savunmuştu. Milton "bütün başka özgürlüklerden önce bana öğrenme, söyleme, vicdan ve serbestçe tartışma özgürlüğünü verin" diyerek İfade özgürlüğü lehine görüşünü paylaşmıştı.⁸ Bunun yanı sıra, siyasi liberalizmin kurucu babalarından biri olarak kabul edilen John Locke'un (1632-1704) siyasi felsefesinin, iki yönden ifade ve basın özgürlüğünün sistematik gelişmesine neden olduğunu söylenebilir. İlk olarak, *Hoşgörü Üzerine Mektup* adlı yazısında, devletin insanları belirli inançlara zorlama gücüne sahip olmadığını ve ruhsal özen gösterme sorunu devletin karşıacağı işlerden olmadığını iddia ederek, vicdan özgürlüğü için güçlü bir argüman ileri sürmüştür.⁹

İkinci olarak Locke'un, *Hükümet Üzerine İki İnceleme* isimli eserinde geliştirdiği toplum sözleşme teorisi, ifade hürriyetini dokunulmaz, devredilmez ve vazgeçilmez temel bir hak haline getirmektedir.¹⁰ Locke'un teorisine göre, siyasi toplumu (devleti) kuran toplum sözleşmesi yapılmadan önce, doğa halinde kişiler "hayat-özgürlük-mülkiyet" haklarına sahiptirler.¹¹ Dolayısıyla bu hak ve özgürlüklere toplum sözleşmesinden sonra da sahip olmaya devam etmektedirler. Kişiler toplum sözleşmesiyle devlete sadece doğa durumunda sahip oldukları "cezalandırma" yetkilerini devretmiş olduklarını düşünen Locke, toplum sözleşmesiyle ortaya çıkan devlet; hayat, özgürlük, mülkiyet haklarına dokunamayacaklarını ileri sürmüştür.¹² Bu

⁷ Saxonhouse, p. 20

⁸ Werhan Keith, **Freedom of Speech: A Reference Guide to the United States Constitution**, Praeger Publishers, USA, s. 3'dan Mehmet E. Akgül, "İfade Özgürlüğünün Tarihsel Süreci ve Milli Güvenlik Gerekçesiyle İfade Özgürlüğünün Kısıtlanması", **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt:61, Sayı:1, 2012, s.5.

⁹ Eric Kibet Morusoi, **The Right to Freedom of Expression and Its Role in Political Transformation in Kenya**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), University of Pretoria, Faculty of Law, 2016, p. 148.

¹⁰ Morusoi, p. 147

¹¹ Bunun yanı sıra Locke yönetim fikrinin, en azından meşru yönetimin rızaya dayalı yönetim olduğunu, meşru yönetimin zorunluğu olarak sınırlandırılmış olduğunu, sınırlı yönetimin kuvvetler ayrılığına dayandığını ve daha da önemlisi yönetimler baskıcı olmaya başladığında halkın devrim hakkı olduğunu savunmuştur.

¹² Sabahattin Nal, **İnsan Hakları Hukuku**, İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi, [https://cdnacikogretim.istanbul.edu.tr/auzecontent/20_21_bahar/insan_haklari_hukuku/1/index.html\(4/262021\)](https://cdnacikogretim.istanbul.edu.tr/auzecontent/20_21_bahar/insan_haklari_hukuku/1/index.html(4/262021))

anlamda Locke toplum sözleşmesi ile düşünce özgürlüğünü mülkiyet hakkı gibi mutlak kabul ederek liberal özgürlükçü ortamın kurulmasını amaçlamıştır.¹³

İngiltere'de 1689'da kabul edilen *Haklar Bildirisi (Bill of Rights)*, sadece Parlamento içinde ifade özgürlüğü hakkını tesis etmiştir. Ancak milletvekilleri, toplumdan çok kendi haklarını ve ayrıcalıklarını korumak ile ilgileniyorlardı.¹⁴ 1789 Fransız devriminden sonra çıkarılan *İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi*'nin 11. maddesi, ifade özgürlüğünü “temel özgürlük” (essential freedom) olarak sağlamaktadır.¹⁵ Öte yandan ifade özgürlüğü 1791 yılında Amerika Birleşik Devletleri (ABD) anayasasına eklenen Haklar Bildirisinin birinci değişikliğinde (the First Amendment) yer almaktadır.¹⁶ İfade özgürlüğü sadece Voltaire gibi “Söylediğiniz her şeye karşı olabilirim; fakat bunu söyleyebilme hakkınız için ölümüne savaşırım” diyen düşünürler için değil, daha sonra gelen John Stuart Mill gibi liberal siyasi filozoflar için de çok önemliydi.¹⁷

İkinci dünya savaşı, ifade özgürlüğü hakkını Uluslararası Hukuk alanına yükselten ve onun bugünkü anlayışını şekillendiren bir diğer önemli tarihsel olay olarak görülmektedir.¹⁸ Kendi iç meselelerinde egemenlik veya bağımsızlık ilkesine daha fazla vurgu yapıldığından, 1945'ten önce yalnızca devletler uluslararası hukukun süjesi olarak kabul edilmiştir. Bu anlayışın bir sonucu olarak, ifade özgürlüğü hakkı da dahil olmak üzere bireyin temel hak ve özgürlüklerinin korunması, ulus devlet tarafından yapılan bir iç mevzuat meselesi olarak görülmüştür. Ancak, İkinci Dünya Savaşı sırasında yaşanan olumsuz deneyimler, bu modelin başarısızlığını ispat etmişti ve daha da önemlisi bireyi uluslararası hukukun süjesi (öznesi) haline getirmek ve evrensel bir değer vermek gerektiğini açıkça göstermiştir. Daha sonra, BM Şartı'nda belirtilen temel hak ve özgürlüklerin korunmasına yönelik özelemler, nihayet Aralık 1948'de BM Genel Kurulu tarafından kabul edilen İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nde (İHEB)¹⁹ somutlaştırılır. Bu bağlamda 1966 tarihli Medeni ve Siyasi

¹³ Akgül, s. 6.

¹⁴ David S. Bogen, “The Origins of Freedom of Speech and Press”, *Maryland Law Review*, Vol. 42. Iss. 3, 1983, p. 431.

¹⁵ Nicholas Harrison, *Circles of Censorship: Censorship and Its Metaphors in French History, Literature, and Theory*, Clarendon Press, Oxford, 1995, p. 9

¹⁶ Zoller, p. 804.

¹⁷ Gray, p. 22.

¹⁸ Morusoi, p. 152.

¹⁹ UN General Assembly, *Universal Declaration of Human Rights*, 10 December 1948, 217 A (III), available at: <https://www.refworld.org/docid/3ae6b3712c.html> (20/5/2021)

Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşmesi (MSHİUS)²⁰ ile Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi (ESKHUS)²¹, İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'ni genişleterekyürürlüğe girmişlerdir. İnsan haklarının özel olarak ifade özgürlüğünün gelişmesi bu değişikliklerin ürünüdür.

1.1.1. İfade Özgürlüğünün Kapsamı ve Niteliği

İfade özgürlüğünün korunması yalnızca demokrasinin temel bir unsuru değil, aynı zamanda demokratik sürecin kendisinin de ön koşullarından biridir.²² Geniş bir düşünceyi açıklama özgürlüğü güvencesi olmaksızın, hiçbir siyasi eylem ve adaletsizliğe veya baskıya karşı direniş mümkün olmayacaktır.²³ Dolayısıyla bu hak, birçok uluslararası ve bölgesel insan hakları mahkemesi tarafından, "toplumun ilerlemesi ve her insanın gelişmesi için esaslı koşullardan biri olan demokratik toplumun ana temellerinden biri"²⁴ olarak kabul edilmektedir.

Liberal kökenli bir hak olarak ifade özgürlüğü, devletin ve kamu otoritelerinin müdahalesinden kurtulma özgürlüğü veren ya da devlete çekinme yükümlülüğü getiren olumsuz (Birinci Kuşak/koruyucu) bir hak olarak değerlendirilebilir. Ancak Richard Moon'un belirttiği gibi, devlete uygun bir adım atarak bir kişiye bilgi edinme veya yayma hakkı veren iletken bir ortam yaratma yükümlülüğü yükleyen pozitif bir hak da olabilir.²⁵ Dolayısıyla ifade özgürlüğü hem konuşmacının düşünceyi açıklama özgürlüğünü hem de dinleyicinin bilgi alma hakkını güvence altına almaktadır. Devlete yüklediği yükümlülüğün yanı sıra, ifade özgürlüğünün sosyal ağ sağlayıcılar

²⁰ UN General Assembly, **International Covenant on Civil and Political Rights**, 16 December 1966, United Nations, Treaty Series, vol. 999, p. 171, available at: <https://www.refworld.org/docid/3ae6b3aa0.html> (20/5/2021)

²¹ UN General Assembly, **International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights**, 16 December 1966, United Nations, Treaty Series, vol. 993, p. 3, available at: <https://www.refworld.org/docid/3ae6b36c0.html> (20/5/2021)

²² Murkens Khushal, "Democracy as the Legitimizing Condition in the UK Constitution." **Legal Studies** Vol. 38, Iss.1, 2018, p. 46.

²³ Dominika Bychawska-Siniarska, **Protecting the right to freedom of expression**, A handbook for legal practitioners, council of Europe, 2017, p. 11.

²⁴ Handyside v. United Kingdom, EctHR, (App no. 5493/72), 1976

²⁵ Richard Moon, "The Social Character of Freedom of Expression", **Amsterdam Law Forum**, Cilt: 2, Sayı: 1, 2006. p.43.

gibi çeşit kamusal alan niteliği taşıyan özel katılımcı ağ platformları için de dikey bir etkiye sahip olduğunu belirtmek önemlidir.²⁶

Genel olarak ifade özgürlüğü hakkının üç esas unsurları vardır.²⁷ Şimdi bunları aşağıdaki başlıklar altında ele alacağız.

1.1.1.1. Kanaat Sahibi Olma Özgürlüğü

Bu hakkın ilk unsuru, kanaat veya müdahale olmaksızın fikir sahibi olma özgürlüğüdür. İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin ilk maddesi herkesin "akıl ve vicdana sahip olduğunu" ilan etmektedir. Bu hak, diğerleri arasında kanaat, inanç ve düşüncenin korunmasını da kapsar. Bu anlamda kanaati açıklama özgürlüğünden farklı olarak, bir kanaat oluşturma ve bunu akıl yürütme yoluyla geliştirme özgürlüğü mutlak hak olarak kabul edilmektedir.²⁸ Çünkü bir kanaate özgürce sahip olmak, insan onurunun ve demokratik öz yönetimin temel bir ögesi olarak görülmektedir.²⁹ Dolayısıyla, sınırlamalar kanaate sahip olma hakkına değil, ifade özgürlüğünün sadece diğer unsurlarına uygulanabilir. Bununla ilgili olarak Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi “devletlerin kanaatlerini açıklamalarından dolayı bireylere herhangi bir yaptırım uygulayamayacaklarını ve yine bireyleri kanaatlerini açıklamaya da zorlayamayacaklarını” belirtmiştir.³⁰

İç düşüncelerimizin devlet müdahalesinin etkin kapsamı dışında olduğu varsayımı nedeniyle, müdahale olmaksızın kanaate sahip olma hakkı büyük ölçüde göz ardı edilmiştir.³¹ Fakat dijital çağda kanaate sahip olmak, birinin aklında oluşan sınırlı soyut bir kavram değildir. Günümüzde bireyler, özel teknoloji şirketlerinin gözetimine maruz kalan sabit disklerde, elektronik bulutlarda, e-posta arşivlerinde de dijital olarak

²⁶ UNHCR, **The Promotion, Protection and Enjoyment of Human Rights On the Internet** A/HRC/RES/32/L.20.(2012)

²⁷ Bora Erdem, “The Elements of Freedom of Expression in the Light of the European Convention on Human Rights”, **European Journal of Interdisciplinary Studies**, Vol. 4, No: 2, 2018, p. 181.

²⁸ Paul M. Taylor **A Commentary on the International Covenant on Civil and Political Rights: The UN Human Rights Committee's Monitoring of ICCPR Rights**. Cambridge University Press, Cambridge, 2020. p. 543.

²⁹ Taylor, p. 543

³⁰ Vogt v. Germany, (App No. 17851/91), EctHR, 1996

³¹ Evelyn Aswad. “Losing the Freedom to be Human”, **Columbia Human Rights Law Review**, Vol. 52, 2020, p. 306; Susie Alegre, “Rethinking the Right to Freedom of Thought in the 21st Century”, **Eur. Hum. Rights Law Rev**, Vol. 1, Iss. 3, 2017, p. 221.

görüşlerini kaydetmektedirler.³² Buna ek olarak Birleşmiş Milletler Üst Düzey Dijital İşbirliği Paneli (BMÜDDİP) Son zamanlarda belirttiği üzere, dijital teknolojilerin seçimimizi manipüle etme konusunda giderek daha karmaşık hale gelmesi, bağımsızca fikir oluşturma özgürlüğümüz veya bireysel özerklik konusunda yeniden düşünmeye bizi zorlamaktadır.³³ Bir sonraki bölümde ayrıntılı olarak açıklanacağı gibi büyük teknoloji şirketlerinin çağdaş iş modeli (Business models), kişisel bilgilerin dijital olarak çıkarılmasına ve paraya dönüştürülmesine dayanır ve bu nihayetinde, temel kanaat özgürlüğünü ve bir fikir oluşturma yeteneğini ihlal ederek bireysel özerkliği baltalamaktadır.

1.1.1.2. Bilgilenme Hakkı (Bilgiye Ulaşma Özgürlüğü)

İfade özgürlüğünün ikinci bileşeni, bilgi ve fikir alma (bilgilenme) hakkıdır. Aslında bireyin kanaate sahip olabilmesi bilgilenme hakkının kullanılabilir olmasına bağlıdır. İnsanların fikir alma veya bilgilere ulaşma hakkına getirilen kısıtlamalar kanaate sahip olabilmemesinin engelleyebilir ve fikirlerin elde edilmesine müdahale, zorunlu olarak onların açıklanmasını kısıtlar. Öte yandan kamuyu ilgilendiren her bilgiye erişim hakkı demokratik katılım, devletin ve kamu idaresinin gözetimi ve yolsuzluğun izlenmesi için de kritik bir araçtır. Vatandaşlar, yalnızca devlet tarafından tutulan kamu yararına ilişkin bilgilere erişim yoluyla, kamu görevlilerinin yükümlülüklerini düzgün bir şekilde yerine getirip getirmediğini sorgulayabilir, araştırabilir ve değerlendirebilirler.³⁴

Bölgesel insan hakları mahkemelerinin içtihatlarına bakacak olursak, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi bilgi ve fikirleri elde etme (access to information)³⁵ hakkının "ifade özgürlüğüne" dahil olduğunu kabul etmek için biraz geç kalmışken, Afrika İnsan ve Halkların Hakları Komisyonu ve Amerikalılar-Arası İnsan

³² David Kaye, **Report of the Special Rapporteur on the Promotion and Protection of the Right to Freedom of Opinion and Expression**, (A/HRC/RES/38/35), 2018, <https://digitallibrary.un.org/record/1631686> (20/5/2021)

³³ Secretary General's High Level Panel on Digital Cooperation: Follow-up Process, UNITED NATIONS, <https://www.un.org/en/digitalcooperation-panel/> (22/5/2021)

³⁴ Blanke and Perlingeiro, "Essentials of the Right of Access to Public Information: An Introduction", **The Right of Access to Public Information**, (Blanke H. & Perlingeiro R. eds) Springer publishing, Berlin, 2018, p. 13.

³⁵ Bazı zaman "Haber ve Görüş Alma Hakkı veya Enformasyon hakkı" olarak da geçen bu hakkı Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin 10. Maddesinde yer almamaktadır.

Hakları Mahkemesi bu hakkı ifade özgürlüğünün bileşenlerinden biri olduğunu erken kabul etmişler.³⁶

AİHS kapsamında bilgiye ulaşabilme hakkı ile ilgili ilk karar, Büyük Daire'nin *Leander V. İsveç*³⁷ kararıydı. Mahkeme, AİHS 10. maddede yer alan ifade özgürlüğünün, bireye bilgi alma hakkı vermediğini ve devletin bu tür bilgileri sağlamada olumlu bir yükümlü olmadığını hükmetmiştir. Benzer bir şekilde AİHS, *Gaskin V. İngiltere*³⁸, *Guerra V. İtalya*³⁹ ve *Roche V. İngiltere*⁴⁰ davalarında, bilgi edinme hakkının Sözleşmenin 10. Maddesi kapsamına girmediğini tespit etmiştir.

Ancak 2009'dan bu yana, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, 10. maddenin kapsamını genişletmeye ve gazetecilerin, tarihçilerin ve STK'ların kamuya açık belgelere erişiminin engellendiği durumlarda ifade özgürlüğü hakkının ihlal edildiğini tespit etmeye başlamıştır.⁴¹ Zira 08.11.2016 tarihli *Magyar Helsinki Bizottság V. Macaristan*⁴² kararında, AİHM Sözleşmesi'nin 10. Maddesinde yer alan ifade özgürlüğü hakkı bazı durumlarda hükümet tarafından tutulan bilgilere erişim hakkını da içerebileceğini belirtmiştir. Ancak önemle belirtmek gerekir ki, Afrika İnsan ve Halkların Hakları Komisyonu ve Amerikalılar-Arası İnsan Hakları mahkemelerinin aksine, AİHM bugüne kadar bilgiye ulaşabilme hakkını bağımsız bir hak (stand-alone right) olarak kabul etmemiştir.

Afrika Komisyonu 2002 yılında ifade özgürlüğü kapsamında “bilgiye erişim hakkını” içeren bölgesel bildirgeyi benimsemiştir. Aynı amaçla, Amerikalılar Arası İnsan Hakları Mahkemesi, Sözleşme'nin 13. maddesinin kurucu unsurlarını kapsamlı bir şekilde yorumlayarak: düşünce ve ifade özgürlüğü, her türden bilgi ve fikir arama, elde etme ve yayma özgürlüğünü içerebileceğine hükmetmiştir.⁴³

³⁶ Blanke & Perlingeiro, p. 16

³⁷ *Leander V. Sweden* (App. No. 9248/81), EctHR, 1987.

³⁸ *Gaskin v UK* (App. No.10454/93), EctHR, 1989.

³⁹ *Guerra v Italy* (App No 14967/89), EctHR, 1998.

⁴⁰ *Roche v UK* (App. No. 32555/96), EctHR, 2006.

⁴¹ *Macaristan Sivil Özgürlükler Birliği V. Macaristan*, (App. No. 37374/05), EctHR, 2009

⁴² ECtHR, *Magyar Helsinki Bizottsag v. Hungary*, (App. No. 18030/11), EctHR, 2016

⁴³ *Claude-Reyes et al. v. Chile*, (IACHR Series C no 151, IHRL 1535), IACHR 2006.

1.1.1.3. Düşünceleri Açıklama ve Yayma Özgürlüğü

İfade özgürlüğünün bu bileşeni, uluslararası insan hakları belgelerinde ve birçok post- İHEB anayasalarda benzer terimlerle yer almaktadır. İfade özgürlüğünün esaslarını parçalamayan ABD veya Kanada anayasalarında bile, düşünceleri açıklama ve yayma hakkının, ifade özgürlüğünün en bariz bileşenlerinden biri olduğu kabul edilmektedir.⁴⁴ “Düşüncelerin açıklanması özgürlüğü kendi fikirlerini açıklama, beğenmediği düşünceleri eleştirme, fikir ve inançlarına uygun davranabilmeyi gerektirdiği gibi bunun yanında fikirlerini başkalarına kabul ettirme imkanlarını da vermektedir.”⁴⁵ Genel olarak, uluslararası ve bölgesel insan hakları anlaşmalarında bir düşüncenin açıklanması araçlarına ilişkin bir sınırlama öngörülmemiştir. Bu, bir kişinin düşünceyi açıklama yöntemleri olarak söz, yazı, resim ve diğer yolları/Araçları kullanabileceği anlamına gelmektedir.⁴⁶

İfade özgürlüğünün korunmasına ilişkin yakın bir değerlendirme, farklı ifade biçimlerinin çeşitli düzeylerde korumaya sahip olduğunu göstermektedir. Örneğin ticari ifade, haklı olarak ifade özgürlüğü garantilerinin kapsamına giren bir ifade biçimi olsa da, genellikle daha katı kısıtlamalara ve dolayısıyla daha zayıf korumaya tabi olduğu görülmektedir. Devletler ticari konularda daha geniş bir takdir payına (*margin of appreciation*) sahiptir, bu da ticari ifadelere diğer ifade türlerine göre izin verilenden daha büyük ölçüde müdahale edebilecekleri anlamına gelmektedir.⁴⁷ VSP v. VCC⁴⁸ davasında ABD Yüksek Mahkemesi, “insanlar, yeterince iyi bilgilendirildiklerinde kendi çıkarlarını algılayacaklar ve bu amaca yönelik en iyi yol, herhangi bir iletişim kanalını kapatmaktansa onları açmaktır” diyerek ticari ifadelerin önemini altını çizmiştir.⁴⁹ Ancak Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin içtihatlarında, siyasi ifadelerin sözleşme tarafından geniş bir korumaya tabi oldukları ileri

⁴⁴ Siniarska, p. 14.

⁴⁵ Çiğdem Baloğlu, **İfade özgürlüğü**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, KOCAELİ, 2006, s. 39.

⁴⁶ Osman Can, Düşünceyi Açıklama Özgürlüğü: Anayasal Sınırlar Açısından Neler Değişti, <http://archiv.jura.uni-saarland.de/turkish/OCan.html> (23/5/2021)

⁴⁷ Markt Intern Verlag GmbH and Klaus Beermann v. Germany (App. no. 10572/83), EctHR, 1989.

⁴⁸ Virginia State Board of Pharmacy v. Virginia Citizens Consumer Council, Inc., (425 US 748) SCOTUS, 1976.

⁴⁹ Yakın Geçmişte Citizens United v. Federal Election Commission, (558 U.S. 310), SCOTUS, 2010 davasında verildiği karar bunu onaylamaktadır.

sürülmüşken⁵⁰, tamamen ticari ifadelerin ise mahkemenin sıkı inceleme (strict scrutiny) yöntem çerçevesinde değerlendirilmediğini söylenebilir.⁵¹

Bir ülkenin siyasi yaşamı ve demokratik yapısı için düşünceyi açıklama ve yayma özgürlüğünün büyük önem taşıdığını söylemek mümkündür. İfade, dinleyicilerin fikirlerini ve muhtemelen eylemlerini değiştirme etkisine sahiptir. Bu nedenle Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 10/1. fıkrasında güvence altına alınan "ifade özgürlüğünün, demokratik toplumun ana temellerinden birini ve yine bu toplumun gelişmesi ve her bireyin kendini gerçekleştirme için esaslı şartlarından birini oluşturduğu"⁵² kabul edilmektedir. Politik ve ticari ifadelere ek olarak, bilimsel, sanatsal, eylemsel ifadeler gibi diğer ifade kategorilerinin de bölgesel ve uluslararası insan hakları sözleşmeleriyle güvence altına alındıklarını belirtmek önemlidir.

1.2. İFADE ÖZGÜRLÜĞÜNÜN DAYANDIĞI TEZLER

İfade özgürlüğünün teorik altyapılarının açıklanması, bu hakkın neden vurgulanmış bir biçimde koruma görmesi gerektiğini anlamak açısından önemlidir. Ronald Dworkin'in belirttiği gibi, teorik angajman olmadan adalet, eşitlik ve onur gibi soyut sosyo-yasal kavramları anlamak zordur.⁵³ Benzer şekilde, ifade özgürlüğü hakkının temellendirilmesi, bu hakkın sosyal, ekonomik ve siyasi değerlerini anlayabilmek için gereklidir. Belirtilmelidir ki, ifade özgürlüğünün varlığını açıklayan aşağıdaki klasik teoriler, sosyal medya platformları ve güncel iletişim mekanizmalarının olmadığı zaman ve bağlamda geliştirilmişlerdir.⁵⁴ Dolayısıyla, bu bölümde ifade özgürlüğünü temellendiren çeşitli klasik tezlerin inceleyerek, bu teorik gerekçelerin sosyal medyanın kullanımı ile ilgili olarak ortaya çıkan yeni sorulara nasıl uygulanabileceğini sorgulanmaya çalışılmıştır.

⁵⁰ Lingens v Austria, (App. No. 9815/82), EctHR, 1986.

⁵¹ Hertel v. Switzerland (App. No. 59/843), EctHR, 1998

⁵² Handyside v. United Kingdom, EctHR, (App no. 5493/72), 1976

⁵³ Ronald Dworkin, "Hart's postscript and the character of political philosophy," **Oxford Journal of Legal Studies**, Vol. 24, No.1, 2004, p.3.

⁵⁴ Ben Wagner, **Global Free Expression-Governing the Boundaries of Internet Content**. Springer International Publishing, Switzerland, 2016, p. 12.

1.2.1. Gerçekliğe Dayanan Tez

Niye ifade özgürlüğü hakkına ihtiyacımız olduğunu açıklayan teorilerden en eski geliştiren ve bugüne kadar en sık sunulan tezlerden biri gerçekliğe dayanan tezdır. İlk kez John Milton tarafından ileri sürülen ve daha sonra J.S. Mill (1803-1876) ve ABD yüksek mahkemesi tarafından geliştirilmiş olan bu argümana göre, ifade özgürlüğü gerçeğin keşfedilmesi için elzem şart ya da hakikat arayışının antresidir. Bu hususta hakikatin arayışı, sosyal iyiliğe götüren bireysel ve toplumsal bir çaba olarak nitelendirilmektedir. “*Areopagitic*” adlı eserinde John Milton, ifade özgürlüğünün kısıtlamasının “yalnız sahip olduğumuz bilgi ve hüneri işlettirmemekle yeteneklerimizi körleştirmekle kalmayarak, gerek dinsel gerek medeni alanda yeni buluşlara engel olmak ve onları güdükleştirmek bakımından da her türlü bilimsel faaliyeti bezginliğe ve gerçeği de sekteye”⁵⁵ uğratacağını söyler.

Milton'dan iki yüz yıldan fazla bir süre sonra, John Stuart Mill “*Hürriyet Üstüne*” (*On Liberty*) adlı kitabında

Bir düşüncenin ifadesini susturmanın kötülüğü, o fikre sarılanlardan ziyade ona karşı çıkanlardan olmak üzere, bugünkü ve gelecek kuşaklar dahil, bütün insanlığı soymaktır. Eğer düşünce doğruysa, insanlık hatayı hakikatle değiştirmek şansından mahrum kalacaktır; eğer yanlışsa, aynı derecede bir kazancı, hata ile karşılaşmadan doğan hakikatin daha açık ve canlı resmini, kaybedeceklerdir.

Dolayısıyla Mill’e göre, ilk olarak, ana görüşten sapan bir fikrin doğru olma olasılığına açık olmalıyız. Çünkü bizim kesin olarak doğru bildiğimiz şeylere rağmen söz konusu düşünce ya da görüş doğru olabilir.⁵⁶

İkinci olarak Mill, genellikle hatalı olan bir görüşün (yanlış olduğu varsayımı ile yasakladığımız bir düşünce), geçerli görüşte eksik olan gerçeğin bir kısmını içerebileceğini öne sürmüştür.⁵⁷ Öyleyse, herhangi bir konuda ağırlıklı olan görüş

⁵⁵ John Bury, *Düşünce Özgürlüğünün Tarih*, Çev. Durul Batu, Erdini Basım ve Yayınevi, İstanbul, 1978, s. 45

⁵⁶ J.S. Mill, *Hürriyet Üstüne*, Çev., Osman Dostel, Liberte Yayını, Ankara 2004, s. 99’dan Kemal Şahin, *İnsan Hakları ve Özgürlük Boyutuyla İfade Özgürlüğü Gerekçeleri ve Sınırları*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2009, s. 254.

⁵⁷ Şahin, s. 254

nadiren veya hiçbir zaman kesin doğru olmadığı için, yalnızca ters görüşlerin çarpışması ile gerçeğin geri kalanının sunulma şansı vardır.⁵⁸

Üçüncü olarak, yaygın olan bir görüş tam doğru olsa bile, doğruluğuna kesin olarak inanılan bu düşünce güçlü bir biçimde sorgulanmadıkça görüşün rasyonel gerekçeleri tam olarak anlaşılamaz.⁵⁹ “Eğer Newton’un felsefesinin tartışılmasına izin verilmemiş olsaydı, insanlar bu görüşlerin doğruluğuna bu kadar güven duymayacaklardı.”⁶⁰

Son olarak, ciddi tartışmaların yokluğunda, "doktrinin anlamı kaybolma veya zayıflama tehlikesiyle karşı karşıya olacak ve insanların karakter ve davranış üzerindeki hayati etkisinden yoksun kalacaktır."⁶¹ Mill’e göre ortodoksluk (resmi gerçek), tartışmasız bırakılırsa, yaşayan bir gerçek olmaktan çok, yalnızca ölü bir dogma olur.

Mill, insanların hakikati keşfedebilecekleri bir ortam yarattığı için serbest tartışmanın savunulması gerektiğini belirtmektedir. Öyle ki Mill’in teorisine göre gerçeğin keşfedilmesi, popüler olmayanlar da dahil olmak üzere tüm fikirlerin rekabet etme şansına sahip olduğu bir ortamda mümkündür.⁶²

Yargıç Oliver W. Holmes’un *Abrams V. Amerika Birleşik Devletleri*⁶³ davasındaki meşhur muhalefeti, J. S Mill’in formülasyonlarıyla benzer bir şekilde, “gerçekliğin en iyi testinin, düşüncenin piyasa rekabeti içinde kendisini kabul ettirme gücü”⁶⁴ olduğunu ileri sürmüştür. En iyi ürünlerin serbest bir pazarda zafer kazanması gibi, bütün fikirler serbestçe ifade edilebildiğinde en iyi fikirler ve ifadelerin de kazanacakları çok muhtemeldir. “Herhangi bir fikri değerlendirmede piyasanın işleyişine güvenmek suretiyle, fikirleri, herhangi bir birey ya da devletin değerlendirmesinden daha güvenilir olan bir teste tabi tutmuş oluruz.”⁶⁵

⁵⁸ Irene M. Ten Cate, “Speech, Truth, and Freedom: An Examination of John Stuart Mill’s and Justice Oliver Wendell Holmes’s Free Speech Defenses”, *Yale Journal of Law & the Humanities*, Vol. 22, Iss. 1, 2010, p. 36.

⁵⁹ Şahin, s. 255.

⁶⁰ Şahin, s. 255.

⁶¹ Şahin, s. 254.

⁶² Larry Alexander, *General Justifying Theories of Freedom of Expression. Is There a Right of Freedom of Expression?* Cambridge University Press, Cambridge. 2005, p.127.

⁶³ *Abrams v. United States*, 250 U.S. 616, 630 SCOTUS (1919) (Holmes, J., dissenting)

⁶⁴ Frederick Schauer, *İfade Özgürlüğü: Felsefi Bir İnceleme*, Çev. Bahattin Seçilmişoğlu, Liberal Düşünce Topluluğu Avrupa Komisyonu Yayınları, Ankara, 2002, s. 8.

⁶⁵ Seçilmişoğlu, s. 8.

Günümüzde, bu tür güçlü anti regülasyon düşünceler, sosyal medyada hizmet sağlayıcı özel şirketler tarafından da belirtilmektedir. Facebook'un kurucusu Mark Zuckerberg, yakın tarihte vermiş olduğu bir röportajda sosyal medyanın “gerçeğin hakemi” (the arbiter of truth) olmadığını⁶⁶ açıklamıştır. Ayrıca, yargıç Kennedy'nin *Packingham v. North Carolina*⁶⁷ davasında sosyal medyayı “çağdaş bir açık meydan” (modern public square) olarak nitelendirmesi, “fikirlerin pazar yeri” kavramıyla da bağlantılıdır.

Burada aklımızda tutmak gerekir ki, gerçekliğe dayanan bu tez, hakikatin nesnel (objective) doğasını varsayarak halkın tüm bilgi çıktısına erişime sahip olduğunu ve gerçeği bulmak için rasyonel bir süreç var olduğunu farz etmektedir. Fakat post-truth çağı olarak betimlenen bugünlerde, gerçek daha öznel hale gelmektedir. Sosyal medya kullanımındaki artış ile günümüzde insanlar, diğer bakış açılarıyla yüzleşmek yerine, kendi dünya görüşlerini doğrulayan fikirleri görmeye veya okumaya daha meyillidir. Bir kişi Holokost'un gerçekleşmediğine ya da iklim değişikliğinin gerçek olmadığına inanabilir. Üstelik, Google gibi arama motorları ve Facebook gibi katılımcı ağ platformları, bu insanların inanç sistemlerine meydan okuyan tüm fikirleri ve bakış açılarını otomatik olarak filtreleyerek onlara kişiselleştirilmiş⁶⁸ haberler sağlamaktadırlar. Dolayısıyla, birçok insanlar farklı fikirlerle hiç karşılaşmamakta, (kendi filtre balon içinde) bir yankı odasında (echo chamber'de) yaşarken, “fikirlerin pazaryeri” ilkesi artık geçerli olmayacaktır. Aslına bakılırsa “yeni teknolojilerinin çok hızlı gelişmesiyle birlikte yakın zamanda gerçek ve sahte arasındaki çizginin ortadan kalkması mümkün görünmektedir.”⁶⁹

⁶⁶ Zuckerberg says Facebook won't be 'arbiters of truth' after Trump threat, The Guardian <https://www.theguardian.com/technology/2020/may/28/zuckerberg-facebook-police-online-speech-trump> (5/2/2021)

⁶⁷ *Packingham v. North Carolina*, U.S.582, SCOTUS, 2017.

⁶⁸ İnternet aramaları araçların algoritması aracılığıyla oluşturdukları için kişiselleştirilmiş kişiler filtrelerin farkında bile olmayabilirler.

⁶⁹ Kezban Karagöz, “Post Truth Çağında Yayıncılığın Geleceği”, **TRT Akademi** , Cilt 3, Sayı 6, s. 678; Şen,ve Taşdelen, “Post-Truth Siyaset Bağlamında Yeni Medya: 2019 Yerel Seçimi Örneğinde Bir İnceleme” **Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi**, Cilt:0, Sayı:33, 2020, s.16.

1.2.2. Demokrasiye Dayanan Tez

Demokrasi, ifade özgürlüğü ile iki bakımdan yakından bağlantılıdır. Birincisi, fonksiyonalist bir bakış açısından, kattığı değerden bağımsız olarak demokratik bir sistemin ayrılmaz bir parçasıdır. Bu demek oluyor ki, Amerikalı düşünür Alexander Meiklejohn'un belirtilmiş olduğu gibi, ifade özgürlüğünü bir şekilde garanti etmeyen bir siyasi sistemi gerçekten demokratik olduğunun söylenemez.⁷⁰ İkincisi, demokratik toplumun zorunlu bir bileşeni olmanın yanı sıra, enstrümantalist bir bakış açısından ifade özgürlüğü "demokrasiye hayat veren" bir araç olarak görülmektedir.⁷¹ Öyle ki R. Dworkin'e göre ifade özgürlüğü, demokratik bir sistemin sağlıklı işlemesi için gerekli bir koşuldur.

Meiklejohn'a göre, "halkın, halk tarafından, halk için yönetim sistemi" olarak demokrasi vatandaşların bilinçli ve akıllıca kararlar alabilmeleri için kamusal sorunlar hakkında iyi bilgilendirilmesini gerektirir. Vatandaşların kamusal meseleler hakkındaki tartışmalara ve kararlara aktif katılımı olmadan demokrasinin düzgün işlemeyeceğini ve dolayısıyla ifade özgürlüğünün bağımsızlık gücünün geliştirilmesi için seçmenin bilinçli hale getirilmesi bakımından önemli olduğunu belirtmiştir.⁷² Öte yandan Vincent Blasi gibi akademisyenlere göre, vatandaşların kendilerini yönetebilmeleri için sorumlu kamu görevlilerini eleştirme, sorgulama ve meydan okuma özgürlüğüne sahip olmaları gerekmektedir.⁷³ Çünkü ifade özgürlüğü, "halkın arzularını yönetime iletmesinin bir yoludur ve halkın, isteklerini ifade etmesinin yasaklanması, iktidarın, halkın taleplerine cevap vermek şeklindeki kesin varoluş amacıyla bağdaşmaz."⁷⁴

Ayrıca son dönemde, dijital teknolojilerin hızla gelişmesi ve sosyal medya kullanımının artması, demokrasiye dayanan tez üzerinde ne gibi etkiler oluşturabilir? Elbette toplumsal hayatın vazgeçilmez bir parçası olan bu sosyal medyalar, sivil

⁷⁰ Alexander Meiklejohn, **Free Speech and Its Relation to Self-Government**, New York: Harper Bros, 1948, p. 6.

⁷¹ Dworkin, Ronald, **Freedom's law : the moral reading of the American Constitution**. New York; Oxford : Oxford University Press, 1996, p. 195.

⁷² Meiklejohn, p. 25.

⁷³ Vincent Blasi, "The Checking Value in First Amendment Theory", **American Bar Foundation Research Journal**, Vol. 3, no. 3, p. 527. See also, *Whitney v. California*, 274 U.S. 357, SCOTUS, 1927

⁷⁴ Wojciech Sadurski, **İfade Özgürlüğü ve Sınırları**, Çev. M.Bahattin Seçilmişoğlu, İstanbul: Liberal Düşünce Topluluğu Yayını, 2002, s. 22

müzakere alanını genişleterek ve görüşleri siyasi tartışmaların dışında kalanlara ses vererek demokrasinin düzgün işleyişini kolaylaştırır. Böylece bu platformlar, hükümetleri sorumlu tutmanın ve daha geniş siyasi kapsayıcılık için baskı yapmanın yeni bir yolunu sunarak denge ve denetleme sistemine yardımcı olabilmektedirler.

Ne var ki, sosyal medya platformların özgürleştirici ve demokratikleştirici potansiyellerinin yanı sıra, bu platformlar vatandaşların iyi bilgilendirilmiş siyasi seçimler yapma yeteneklerini baltalayan dezenformasyonun veya sahte haberlerin yayılması için bir araç haline gelmektedirler.⁷⁵ Editörler ve gazeteciler gibi genellikle hakikatin kapıcıları (gatekeepers of truth) olarak tanıdığımız insanlar, kamusal meseleler üzerindeki tekellerini kaybetmiş ve bu süreçte kötü niyetli aktörler ve yanlış bilgilendirilmiş vatandaşlar, kendi yalanlarını, aldatmacalarını, nefretlerini, propagandalarını ve sahte bilgilerini daha önce görülmemiş bir ölçekte yaymaya başlamışlardır.⁷⁶ Zira sahte haberler, alternatif gerçekler ve yanlış bilgilerin dijital ortamlar üzerinde yükselmesi, dünya çapında demokrasileri derindebir krizle sürüklemiştir. Freedom House'un 2017'de yaptığı araştırmasına göre çevrimiçi manipülasyon ve dezenformasyon teknikleri en az 18 ülkenin seçimlerinde kullanılmıştır.⁷⁷ Özellikle "kişisel verilerin ve seçmen profilinin analiz edilmesi yoluyla seçim sonuçlarını etkileyecek içerikler üretilmesi, şüpheli bilginin yayılımının kontrol edilememesi ve teknoloji şirketlerinin bu hususlarda önlem almada gönülsüz davranması konunun farklı bir boyut kazanmasına neden olmuştur."⁷⁸

Yukarıda belirtildiği gibi, sağlıklı bir demokrasi, vatandaşların bilinçli karar alabilme becerisine bağlantılıdır. Eğer kamuoyunun şekillenmesinde objektif gerçekler daha az etkili olmaya başlarsa ve seçmenler sosyal ağlar üzerinde kolayca manipüle edilebilirlerse, ifade özgürlüğü ve bilgiye erişim hakkı demokratik sistemin temel taşlarından biri olduğunu söylemek mümkün olmayacaktır. Bu çalışmanın ikinci bölümde ayrıntılı olarak yer alacağı üzere, sosyal mecralar, yalnızca ABD ve İngiltere

⁷⁵ J. Farkas J. Schou, **Post-truth, fake news and democracy: Mapping the politics of falsehood**, Routledge, New York, 2020, p. 2

⁷⁶ Farkas and Schou, p. 2

⁷⁷ Freedom on the Net 2017: **Manipulating Social Media to Undermine Democracy**, New York: Freedom House, 2017, <https://freedomhouse.org/report/freedom-net/freedom-net-2017>. (5/2/2021) (5/24/2021); David M. Lazerand others, "The Science of Fake News", **Science**, Vol. 359, No. 6380, 2018, p. 1094.

⁷⁸ Turgay Yerlikaya ve Seca Toker, **Seçim Manipülasyonları ve Yalan Haberler 31 Mart 2019 Yerel Seçimleri**, Seta Yayınları, İstanbul, 2019, p. 7.

gibi gelişmiş batı demokrasilerinde değil, aynı zamanda Etiyopya ve Kenya gibi gelişmekte olan ülkelerde de seçmenlerin oy verme davranışını etkileyebilecek yalan ve kötü niyetli haberleri yayınlamak için kullanılabilmektedir.

1.2.3. Bireysel Özerkliğe Dayanan Tez

İfade özgürlüğü hakkının temellendirilmesine yönelik benimsenen üçüncü teorik çerçeve, bireysel özerkliktir. Bireysel özerkliği, dış güçler tarafından zorlanmadan veya manipüle edilmeden neyin doğru neyin yanlış olduğuna karar verebilmesi için kişinin ahlaken bağımsızlığı (moral independence) olarak düşünülebiliriz. İnsanın insan olması, farklılığını ortaya koyması ya da kendisi olması ancak kendini ifade ile mümkün olmaktadır.⁷⁹ Hükümetin paternalistik müdahalesi olmadan kişinin kendi kendini gerçekleştirme kapasitesi olarak bireysel özerkliği iki perspektif altında özetlemek yerinde olacaktır. İlk olarak, dinleyicinin özerkliği açısından, bu teorinin kurucusu olarak bilinen T. Scanlon, “bir kişinin neye inanacağına karar vermede ve eylem için rakip nedenleri tartmada kendini egemen olarak görmesi gerektiğini” savunmuştur.⁸⁰

İfade özgürlüğü için ikinci argüman, konuşmacıların özerkliğine dayanmaktadır. Bu tez bakımından ifade, özgür insanlar olarak kendimizi nasıl tanımladığımızdır. Her ifade bir kendini gerçekleştirme eylemidir. Çünkü insan olarak, hayatın bize sunduğu imkanlar hakkında düşünmek ve geçmişi ve geleceği tahayyül etmek yanında, bu imkanları açık bir şekilde kelimeler, sanat, edebiyat ile ifade edebilmek isteriz.⁸¹ Bu nedenle ifade özgürlüğü bir iletişimsel faaliyet olarak, her bireyin kendi kendini gerçekleştirmesini sağlamak için vazgeçilmez bir koşuldur.

Son yıllarda, dijital teknolojilerin gelişimi, ifade özgürlüğü hakkını destekleyen bir tez olarak bireysel özerkliği ön plana çıkarmaktadır. Balkin'e göre, genel olarak internet ve özelde sosyal medya, ifade özgürlüğünün amacını, öncelikle

⁷⁹ Mehmet E. Akgül, “İfade Özgürlüğünün Tarihsel Süreci ve Milli Güvenlik Gerekçesiyle İfade Özgürlüğünün Kısıtlanması”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt:16, Sayı:1, 2012, s. 4.

⁸⁰ Thomas M. Scanlon , *A theory of freedom of expression. The Difficulty of Tolerance: Essays in Political Philosophy*, Cambridge University Press, Cambridge, 2003, p.15.

⁸¹ David A. Richards, “Free Speech and Obscenity: Toward a Moral Theory of the First Amendment,” *University of Pennsylvania Law Review*, Vol.123, No. 45, 1974, p. 62.

demokratik özyönetimin geliştirilmesine odaklanan bir anlayıştan, bireysel özerkliğin korunmasına odaklanan bir anlayışa değiştirmiştir. Ancak bu çalışmanın ikinci bölümde ayrıntılı olarak belirtileceği üzere, eğer teknoloji şirketleri günümüzde bireylerin internet ve sosyal medyaya gönüllü olarak verdiği kişisel verilerini alarak ya da arama motorlarında yazdığı şeyleri kaydederek kişinin tercihleri hakkında bilgi topluyorlarsa, kişinin özerk seçimlerini etkileyen görüş ve düşünceleri şekillendirme ve değiştirme kapasitesine sahip oldukları sonucuna varmak mümkündür. Ek olarak, bu kadar güçlü bir gözetleme, insanları izlendiklerini bildiklerinde konuşmalarını engelleyerek ifade özgürlüğü üzerinde caydırıcı bir etki yaratma potansiyeline sahiptir.⁸²

1.3. İFADE ÖZGÜRLÜĞÜNÜN KORUNMASI İÇİN NORMATİF ÇERÇEVELER

1.3.1. Uluslararası İnsan Hakları Belgeleri

1.3.1.1. İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi

Dünya topluluğunun ifade özgürlüğünün varlığını kabul eden, ilan edilmiş ilk uluslararası insan hakları belgesi, 1948 yılında Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından kabul edilen İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'dir (İHEB). Bilindiği üzere İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi İkinci Dünya Savaşı'nın doğal bir neticesidir.⁸³ Çatışmanın sona ermesi ve Birleşmiş Milletlerin kurulması ile uluslararası toplum dünyanın henüz tanık olduğu tarifi imkansız vahşetin tekrarlanmaması için konsensüse vardı.⁸⁴ Böylece dünya liderleri her yerdeki insan

⁸² Frank La Rue, “**Report of the Special Rapporteur on the Promotion and Protection of the Right to Freedom of Opinion and Expression**”, Human Rights Council, <https://digitallibrary.un.org/record/771836> (5/4/2021)

⁸³ Guðmundur Alfredsson, and Asbjørn Eide, **The Universal Declaration of Human Rights : A Common Standard of Achievement**, Martinus Nijhoff, London , 1999, s. xxvii

⁸⁴ Gordon Brown, **The Universal Declaration of Human Rights in the 21st Century: A Living Document in a Changing World**, Open Book Publishers, Cambridge, 2016, p.1; Hurst Hannum, “The UDHR in National and International Law”, **Health and Human Rights**, 1998, Vol. 3, No. 2, p. 145

hakları garantilerini kutsal sayarak ve teşvik ederek BM Şartını güçlendirmeye karar verdiler.⁸⁵

Genel Kurul, 1946'da ilk oturumunda ifade özgürlüğünün temel bir insan hakkı ve Birleşmiş Milletler'in adandığı tüm özgürlüklerin mihenk taşı olduğunu beyan etti. İfade özgürlüğünün 2 yıl sonra İHEB'i Madde 19'da açık bir şekilde ifade edilmesi bu anlayışla tutarlıdır.⁸⁶ Genel olarak, İHEB iki geniş hak kategorisi sağlar: bir yandan medeni ve siyasi haklar, diğer yandan sosyal, ekonomik ve kültürel haklar. Medeni ve siyasi haklar kategorisinde ifade özgürlüğü hakkını aşağıdaki terimlerle ilan eder: "Herkesin kanaat ve ifade özgürlüğüne hakkı vardır; bu hak, müdahale olmaksızın kanaat taşıma ve herhangi bir yoldan ve ülke sınırlarını gözetmeksizin bilgi ve fikirlere ulaşmaya çalışma, onları edinme ve yayma serbestliğini de kapsar".⁸⁷ İHEB, kabul edildiği tarihte "ortak bir kazanım standardı" olarak hizmet edecek bir ilkeler beyanı olarak kabul edilmiştir⁸⁸ ve adından da anlaşılacağı gibi bağlayıcı bir yasal belge değildir.

Bununla birlikte, yıllar içinde İHEB giderek daha fazla ahlaki, siyasi ve hukuki önem kazanmıştır ve ifade özgürlüğü hükmü de dahil olmak üzere belirli hükümlerinin ya uluslararası teamül hukukunun kuralları olarak ya da hukukun genel ilkesi olarak yasal güç elde ettiği kabul edilmektedir.⁸⁹ 1948'de ilan edilmesinden bu yana İHEB, insan haklarına uyma içeriği ve standardının ölçüldüğü en önemli kıstas olarak hizmet etmiştir. Eide ve Alfredsson'a göre, hükümetlerin performansları ve hatta meşruiyetleri İHEB standartlarına göre ölçülmelidir.⁹⁰

1.3.1.2. Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme

Yukarıda belirtildiği gibi, İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin 19. Maddesi, BM'nin ifade ve bilgi özgürlüğünü koruma sistemindeki en sağlam temel

⁸⁵ Brown, p. 1.

⁸⁶ Michael O'Flaherty, "Freedom of Expression: Article 19 of the International Covenant on Civil and Political Rights and the Human Rights Committee's General Comment No 34", **Human Rights Law Review**, Vol. 12, No. 4, p. 629

⁸⁷ İHEB, Madde 19.

⁸⁸ Hannum, p. 145.

⁸⁹ Emily Howie, "Protecting the human right to freedom of expression in international law", **International Journal of Speech-Language Pathology**, Vol. 20, no. 1, 2018, 12

⁹⁰ Alfredsson and Eide, p. xxxi.

olarak tanımlanmıştır. Ancak hiçbir zaman amacının kurucu nitelikten fazlası olması hedeflenmedi. Dolayısıyla, Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme'nin (MSHİUS) 19. maddesi, İHEB'nin 19. Maddesinde belirtilen temel ilkeleri genişletir ve bunları ifade özgürlüğünün kullanımını şekillendiren görevler, sorumluluklar ve kısıtlamalarla birleştirir.⁹¹

MSHİUS'nin 19. Maddesinin ilk paragrafı, kişinin bir görüşe sahip olma hakkını garanti eder. İkinci paragrafta ifade özgürlüğü hakkı, İHEB'de olduğu gibi “bir kimsenin ülke hudutlarıyla sınırlanmaksızın...her türlü bilgi ve düşüncüyü arama, edinme ve ulaştırma özgürlüğünü” içerecek şekilde tanımlanmıştır, ancak ek olarak, buna göre söz konusu hak, özellikle sözlü, yazılı veya basılı veya sanatsal ürün şeklinde veya kendi tercih ettiği başka bir iletişim aracı vasıtasıyla kullanılabilir. Buradan, MSHİUS'nin 19. maddesinin, bireylerin gelecekte ifade özgürlüğü haklarını aracılığıyla kullanabilecekleri teknolojik gelişmeleri içerecek ve bunlara uyum sağlayacak öngörülerle tasarlandığını anlayabiliriz.⁹² Bu nedenle, bugün uluslararası insan hakları hukukunun çerçevesi geçerli olmaya ve internet gibi yeni iletişim teknolojilerine eşit ölçüde uygulanabilir olmaya devam ediyor. Ayrıca, MSHİUS'nin 19. maddesi Hükümetlere: (a) bu hakkın kullanılmasına müdahale etmekten kaçınarak ifade özgürlüğü hakkına saygı göstermek; (b) bu hakkı korumak veya ifade özgürlüğü hakkının ihlalini önlemek, cezalandırmak, soruşturmak ve tazmin etmek için gerekli önemi göstermek; ve (c) bu hakkı yürürlüğe koymak veya bu hakkın gerçekleştirilmesine izin vermek için pozitif veya proaktif önlemler almak yükümlülükler yüklemektedir.⁹³

MSHİUS, hükümlerini yasal olarak bağlayıcı bir şekilde yorumlama yetkisine sahip bir yargı organı kurmaz. Bununla birlikte, MSHİUS'nin 19. maddesinin nasıl yorumlanması gerektiğine dair rehberlik sağlamak için birkaç girişimde bulunulmuştur.⁹⁴ Bu bağlamda iki rehberlik kaynağından bahsetmeye değerdir. Birincisi, İnsan Hakları Komitesinin çalışması, 19. Maddenin yorumlanması için

⁹¹ O'Flaherty, p. 633.

⁹² La Rue, p. 7.

⁹³ UN Human Rights Committee (HRC), **General comment no. 34, Article 19, Freedoms of opinion and expression**, 12 September 2011, CCPR/C/GC/34, <https://www.refworld.org/docid/4ed34b562.html> (05/29 2021)

⁹⁴ de Zayas, A. Martín, “Freedom of Opinion and Freedom of Expression: Some Reflections on General Comment No. 34 of the Un Human Rights Committee”, **Neth Int Law Rev**, Vol. 59, 2012, p. 429.

zengin bir rehberlik kaynağıdır.⁹⁵ İnsan Hakları Komitesi, MSHİUS'nin 28. maddesi uyarınca Sözleşmenin uygulanmasını denetlemek için kurulmuş bir antlaşma organıdır.

İnsan Hakları Komitesi, Sözleşme'ye taraf devletlerin vatandaşı olan ve "insan hakları alanında yüksek ahlaki yeterliliğe sahip kişiler" olan on sekiz üyeden oluşur. Komitenin 19. madde yorumu yasal olarak bağlayıcı olmasa da, son derece önemli bir rehberlik sağlayabilir.⁹⁶ İkinci olarak, BM özel raportörlerinin açıklamaları da ifade özgürlüğü hakkının yorumlanmasında son derece yararlıdır.

İfade özgürlüğü, önceki bölümde tartışıldığı gibi, demokrasi ve diğer hakların kullanılması için önemli olsa da bu hak mutlak bir hak değildir. MSHİUS'nin 19. maddesinin üçüncü paragrafı, ifade özgürlüğü hakkının kullanılmasının bazı istisnai durumlarda kısıtlanabileceğini kabul etmektedir. Buna göre, bu hak ulusal güvenliği, kamu düzenini, kamu sağlığını ve genel ahlakı korumak ve sürdürmekle sınırlandırılabilir.⁹⁷ Ancak, bir sonraki bölümde tartışılacağı gibi, kısıtlama kanunla öngörülmesi, yukarıda sayılan meşru amaçlardan birine hizmet etmeli ve demokratik bir toplumda gerekli olmalıdır.

1.3.2. Bölgesel İnsan Hakları Çerçevesi

1.3.2.1. Afrika İnsan ve Halkların Hakları Şartı

Çoğu Afrika ülkesi, insan hakların daha bireyci olduğu ve Batı ideolojilerini yansıttığı algısı nedeniyle, insan hakları sözleşmelerinin bazı hükümlerini uygulamaya genellikle isteksizdi.⁹⁸ Afrika'nın, Evrensel Beyannamenin hazırlanmasında çok az etkisi olduğu göz önüne alındığında, hükümlerinin ve sonraki uluslararası sözleşme hükümlerinin Afrika'nın komüniter eğilimini ve kültürünü layıkıyla temsil edip etmediği sorusu vardı.⁹⁹ Batı ideallerinin evrensel olarak algılanması ve Afrika

⁹⁵ Sejal Parmar, "Freedom of Expression Narratives after the Charlie Hebdo Attacks", **Human Rights Law Review**, Vol. 18, Iss. 2, 2018, p. 267

⁹⁶ La Rue, p. 8.

⁹⁷ ICCPR, Madde 19/3.

⁹⁸ Allwell Uwazuruike, **Human Rights under the African Charter**, Springer, Switzerland, 2020, p. 8

⁹⁹ Evrensel Bildirge'nin hazırlanması ve kabul edilmesi sırasında, BM'de yalnızca dört Afrika üye devleti vardı: Mısır, Etiyopya, Liberya ve apartayd Güney Afrika. Bkz. Abdullahi An-Na'im,

normlarının konumunun düşürülmesi de Batı emperyalizmi iddialarına yol açtı.¹⁰⁰ Bu, Afrika tarihine ve kültürüne dayanan bir Afrika insan hakları kavramının formüle edilmesine yol açtı. Bununla birlikte, sömürgeciliğin hemen sonrasında, Afrika ülkeleri bölgesel bir insan hakları sisteminin geliştirilmesinden çok, bölgesel egemenliklerini korumakla ilgileniyorlardı.¹⁰¹ Afrika Birliği Örgütü (ABÖ) Şartı, insan haklarını yalnızca Afrika birliğini teşvik bağlamında tanıdı ve halkların kendi kaderini tayin hakkı dışında insan haklarından bahsetmedi.¹⁰² İlgi odakları siyasi birlik, diğer devletlerin içişlerine karışmama ve sömürge egemenliği altında olan Afrika topraklarının özgürleştirilmesiydi. Okere'nin belirttiği gibi, ulusal egemenlik ilkelerine odaklanmak, Afrika'da güçlü bir insan hakları koruma sistemi inşa etme çabalarını her zaman azalttı.

Afrika İnsan ve Halkların Hakları Şartı'nın (genellikle Banjul Şartı olarak anılır)¹⁰³ Haziran 1981'de kabul edilip imzalanması bu arka plana aykırıdır. Çağdaş olarak, Afrika Devletlerinin insan hakları yükümlülükleri öncelikle bu Sözleşme'den kaynaklanmaktadır. Afrika devletlerine, burada yer alan hakları ve özgürlükleri tanımak ve bu hakları yürürlüğe koymak için yasal veya diğer tedbirleri almak için temel yükümlülükler yükler.

Afrika İnsan ve Halkların Hakları Şartı'nın 9. Maddesi ifade özgürlüğü hakkını aşağıdaki şekilde garanti eder:

- (1). Her birey bilgi edinme hakkına sahip olacaktır.
- (2). Her birey, yasa çerçevesinde görüşlerini ifade etme ve yayma hakkına sahip olacaktır.

Görülebileceği üzere, ifade özgürlüğü hakkının içeriği açıkça “fikir alma veya herhangi bir iletişim aracı yoluyla ve sınırlardan bağımsız olarak her türlü bilgiyi verme hakkını” içermediğinden, bu madde diğer anlaşmalardan biraz farklıdır. Bu

Human Rights Under African Constitutions: Realizing the Promise for Ourselves, University of Pennsylvania Press, 2013, p. 9

¹⁰⁰ Makau Mutua, “The Ideology of Human Rights” **Virginia Journal of International Law**, Vol. 36, 1996, p. 589.

¹⁰¹ Obinna Okere, “The Protection of Human Rights in Africa and the African Charter on Human and Peoples’ Rights: A Comparative Analysis with the European and American Systems”, **Human Rights Quarterly**, Vol. 2, p. 142.

¹⁰² Temelso G. Getahun, “Descriptive overview of the African human rights system”, **Çukurova Araştırmaları**, Vol. 5, Iss. 1, p. 125

¹⁰³ Afrika Birliği Örgütü (ABÖ), **Afrika İnsan ve Halkların Hakları Şartı ("Banjul Şartı")** 27 June 1981, CAB/LEG/67/3 rev. 5, 21 I.L.M. 58 (1982), <https://www.refworld.org/docid/3ae6b3630.html> (05/24/2021)

bakımdan Afrika Şartı, ifade özgürlüğü ile ilgili diğer uluslararası insan hakları belgelerinden çok daha az ayrıntılıdır. Buna ek olarak, bu madde, - "yasa çerçevesinde" ibaresi ile sınırlama içeren birkaç hükümden biridir. Bu tür bir formülasyon, üye devletlerin ifade özgürlüğü hakkını kendi iç hukuklarının izin verdiği azami ölçüde kısıtlamalarına izin verir. Böylece, Şart ile ulusal kanunlar arasında bir çelişki olduğunda, mesele hangisinin geçerli olduğu haline gelir. Afrika Komisyonu, bu boşlukları dikkate alarak 2002 yılında İfade Özgürlüğü İlkeleri Bildirgesi'ni kabul etti.

1.3.2.2. Afrika'da İfade Özgürlüğü ve Bilgiye Erişim İlkeleri Bildirgesi

Bu bildirge, 9. Madde hükümlerini tamamlamayı ve ifade özgürlüğü ve bilgi edinme haklarının içeriklerine ilişkin daha ayrıntılı hükümler getirmeyi amaçlamaktadır. Bildirge önsözünde, ifade özgürlüğünün bireysel bir insan hakkı, demokrasinin köşe taşı ve tüm insan hak ve özgürlüklerine saygıyı sağlamanın bir yolu olarak temel önemini yeniden teyit etmektedir.¹⁰⁴ Ancak, son yirmi yılda, 2002'deki bildirgede yeterince ele alınmayan önemli sorunlar ortaya çıktı. Sonuç olarak, Afrika Komisyonu, internet çağındaki gelişmeleri not alırken, bilgiye erişimi de içerecek şekilde 2002 Bildirgesi'ni değiştirmeye karar verdi ve son gelişmeleri de dikkate alarak 2019 yılında bildirgeyi değiştirdi.

Bu yeni bildirge, hem çevrimiçi hem de çevrimdışı ifade özgürlüğünün önemini vurgulamanın yanı sıra, Afrika devletlerini, Devlet dışı aktörlerin ifade özgürlüğünden yararlanılması ve bilgiye erişimi engelleyen eylemlerine veya ihmallerine karşı koruma sağlayarak ifade özgürlüğünün ve bilgiye erişimin kullanılması için elverişli bir ortam yaratmaya teşvik etmektedir.¹⁰⁵ Yukarıda belirtildiği gibi, Afrika İnsan ve Halkların Hakları Şartı'nın 9. maddesi, bir ulusun iç hukuku ile ifade özgürlüğüne ilişkin uluslararası anlaşmalar arasında bir çelişki

¹⁰⁴ Afrika İnsan ve Halkların Hakları Komisyonu, Afrika'da İfade Özgürlüğü ve Bilgiye Erişim İlkeleri Bildirgesi, 23 Ekim 2002, ACHPR/Res 62(XXXII)02.

¹⁰⁵ Lawrence Mute, Declaration of Principles on Freedom of Expression and Access to Information in Africa (2019), Special Rapporteur on Freedom of Expression and Access to Information in Africa, https://www.achpr.org/public/Document/file/English/Declaration%20of%20Principles%20on%20Freedom%20of%20Expression_ENG_2019.pdf (05/24/2021)

olduğunda bir çözüm sağlamamıştır. *Medya Hakları Gündemi ve Diğerleri / Nijerya* davasında¹⁰⁶ komisyon bu konuyu aşağıdaki şekilde açıklığa kavuşturur:

Şart'ın 9/2. Maddesine göre, görüşlerin yayılması kanunla kısıtlanabilir. Bu, ulusal hukukun kişinin fikirlerini açıklama ve yayma hakkını bir kenara bırakabileceği anlamına gelmez; bu, kişinin görüşlerini ifade etme hakkının korunmasını etkisiz hale getirir. Ulusal hukukun uluslararası hukuka göre daha fazla önem teşkil etmesine izin vermek, Şart'ta yer alan hak ve özgürlüklerin amacını boşa çıkaracaktır. Uluslararası insan hakları standartları her zaman çelişkili ulusal hukukun önüne geçmelidir.

Aynı şekilde, bildirgenin dördüncü ilkesi, “herhangi bir ulusal ve uluslararası insan hakları hukuku arasında bir ihtilaf ortaya çıktığında, ifade özgürlüğü veya bilgiye erişim haklarının tam olarak kullanılması için en uygun olan hüküm geçerli olacaktır.”¹⁰⁷ Tek mantıklı yorum elbette budur, çünkü tersi ifade özgürlüğünü olası tiranlık yasalarına tabi tutmak anlamına gelir.

Burada değinilmesi gereken bir diğer önemli nokta da sınırlama meselesidir. 27. maddede belirtilen genel sınırlama hükmü dışında, Afrika Şartı, 9. maddede ifade özgürlüğü hakkının sınırlandırılmasına dayanak ve ön şartlar getirmemiştir. *Konaté/ Burkina Faso*¹⁰⁸ davasında Mahkeme, bir kısıtlamanın kabul edilebilir olması için "meşru bir amaca" hizmet etmesi ve "elde edilecek faydalarla orantılı ve kesinlikle gerekli" olması gerektiğine karar verdi. Mahkeme, bu tür bir ölçümün temelini, bireysel hakların başkalarının hakları, toplu güvenlik, ahlak ve ortak yarar bakımından gerektiği gibi kullanılmasını sağlayan 27 (2) Maddesi olduğunu belirtti. Bildirgenin 9. ilkesi, Mahkemelerin ifade özgürlüğü hakkına getirilen kısıtlamaların kanunla sağlanması, meşru bir menfaate hizmet etmesi ve demokratik bir toplumda gerekli olması gerektiği şeklindeki konumunu teyit etmektedir. Bir sonraki bölümde, ifade özgürlüğünün meşru sınırlandırılmasına yönelik bu ön koşullar ayrıntılı bir şekilde sunulacaktır.

¹⁰⁶ Medya Hakları Gündemi ve Diğerleri V. Nijerya, Communication No. 105/93, 128/94, 130/94 ve 152/96, ACmHPR, 1998.

¹⁰⁷ Mute, Principle 4.

¹⁰⁸ Konaté v. Burkina Faso, App. no. 004/2013, ACtHPR, 2013.

1.3.2.3. İnsan Hakları ve Temel Özgürlüklerin Korunmasına İlişkin Avrupa Sözleşmesi

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, Avrupa içinde insan haklarının korunması için 1949'da oluşturulan bölgesel bir hükümetler arası organizasyon olan Avrupa Konseyi'nin kurumsal çerçevesi içinde kabul edildi.¹⁰⁹ İmzalanacak en eski sözleşme olarak, hem Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi tarafından metinlerine yapılan yorumlarla hem de Avrupa Konseyi'nin çalışmalarıyla gelişmiştir. Ek protokollerin yanı sıra, konsey, Sözleşmenin kapsamını genişleten farklı kararlar ve tavsiyeler hayata geçirdi. Sözleşmenin 10. maddesinin 1. fıkrası şunu belirtir:

Herkes ifade özgürlüğü hakkına sahiptir. Bu hak, kamu makamlarının müdahalesi olmaksızın ve ülke sınırları gözetilmeksizin, kanaat özgürlüğünü ve haber ve görüş alma ve de verme özgürlüğünü de kapsar. Bu madde, Devletlerin radyo, televizyon ve sinema işletmelerini bir izin rejimine tabi tutmalarına engel değildir.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) içtihat hukuk ile birlikte, yukarıdaki madde şüphesiz Avrupa konseyine üye ülkelerdeki ifade özgürlüğü ve medya özgürlüğüne daha yüksek düzeyde saygı duyulmasına katkıda bulunmuştur. *Handyside/Birleşik Krallık*'ın ufuk açıcı kararında, “ifade özgürlüğünün demokratik bir toplumun ana temellerinden birini oluşturduğunu ve bu toplumun ilerlemesi ile her bireyin kendini gerçekleştirmesi için temel şartlardan birini teşkil ettiğini” vurgulamıştır.¹¹⁰ Mahkeme, son derece önemli olan *Handyside / Birleşik Krallık*'ın kararında Sözleşme'nin 10. maddesinin "yalnızca olumlu karşılanan veya zararsız görülen bilgi veya fikirleri değil, aynı zamanda saldırgan, şok veya rahatsız edici olanları da" koruduğuna karar verdi. Rahatsız edici karakterlerine rağmen, bu tür ifadeler çoğulculuğun, hoşgörünün ve açık fikirliliğin gerekleridir ve bunlar olmadan demokratik bir toplum olmaz.¹¹¹

¹⁰⁹ Council of Europe, European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, as amended by Protocols Nos. 11 and 14, 4 November 1950, ETS 5, available at: <https://www.refworld.org/docid/3ae6b3b04.html> (05/25/2021)

¹¹⁰ *Handyside v. United Kingdom*, EctHR, (App. No. 5493/72), 1976

¹¹¹ *Sunday Times vs the United Kingdom*, ECtHR, (App. No. 6538/74), 1979

Avrupa Sözleşmesi'nin 10. Maddesi kapsamında korunan ifadenin sadece yazılı veya sözlü kelimelerle sınırlı olmadığını, resimlere¹¹², görüntülere¹¹³, eylemlere¹¹⁴ ve hatta kültürel mirasa¹¹⁵ uzandığına dikkat çekmek önemlidir. Bazı durumlarda, bir elbise de 10. Maddenin kapsamına girebilir. Ayrıca Mahkeme, sayısız vesileyle, 10. maddenin yalnızca bilgi ve fikirlerin özünü değil, aynı zamanda ifade edilme biçimini de koruduğunu belirtmiştir.¹¹⁶ Bu nedenle basılı belgeler, radyo yayınları, resimler, filmler, şiirler, romanlar ve satirler bu madde kapsamında korunmaktadır.¹¹⁷

1.4. İFADE ÖZGÜRLÜĞÜNÜN SINIRLAMALARI

Çoğu temel hak gibi, ifade özgürlüğü de mutlak değildir. Hakkın kullanımı çatışan kamu menfaatlerini ve başkalarının haklarını korumak amacıyla sınırlandırılabilir. Bununla birlikte, ifade özgürlüğünün kısıtlanmasının gerekçelerinden biri olan meşru amacın anlamı konusunda farklı insan hakları belgeleri arasında bazı farklılıklar bulunmaktadır. Örneğin İHEB, ifade özgürlüğünün kısıtlanmasına yalnızca “başkalarının hak ve özgürlüklerinin gerektiği gibi tanınması ve bunlara saygı gösterilmesi ve genel ahlakın, kamu düzeninin ve genel refahın korunması için izin verir.”¹¹⁸ Diğer yandan MSHİUS ve AİHS, ifade özgürlüğü hakkını kısıtlama gerekçelerini daha ayrıntılı olarak belirtmektedir.

Bununla birlikte, bazı farklılıklara rağmen, tüm insan hakları belgeleri, ifade özgürlüğünü kısıtlamak için alınan devlet önlemlerinin, (1) kanunla öngörülmüş olma, (2) meşru bir amaç gütmeye ve (3) demokratik bir ortamda gerekli olma ile gerekçelendirilmesini şart koşar, yani başka bir deyişle orantılılık ilkesine uyma gerekliliği vardır.¹¹⁹ Bu üç aşamalı test, uluslararası yargı organlarının, özellikle de

¹¹² Müller and Others v. Switzerland, EctHR, (App. No.10737/84), 1988.

¹¹³ Chorherr v. Austria, EctHR, (App. No. 13308/87), 1993

¹¹⁴ Steel ve Diğerleri v. Birleşik Krallık, , EctHR, (App. No. 851/1058), 1998.

¹¹⁵ Khurshid Mustafa ve Tarzibachi v. İsveç, EctHR, (App. No. 23883/06), 2008.

¹¹⁶ Oberschlick v. Avusturya, EctHR, (App. No. 666/852),1991; Thoma v. Luxembourg, EctHR, (App. No. 38432), 2001; Dichand ve Diğerleri v. Avusturya, EctHR (App. No. 29271/95), 2002; Nikula v. Finlandiya, EctHR, (App. No. 31611), 2002.

¹¹⁷ Siniarska, p. 16

¹¹⁸ İHEB, Madde 27.

¹¹⁹ Daniel Bekele, **Restrictions on Press Freedom in Ethiopia: an Historical Analysis of Ethiopian Laws and Compliance with International Law**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), University of Oxford, Faculty of Law, 2019, p. 138.

BM İnsan Hakları Komitesi ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin içtihatlarında geliştirilmiştir. Çoğu durumda, her üç gerekliliğin de yerine getirildiğini kanıtlama yükü devlete aittir. Uluslararası yargı organları, devletin üç gereklilikten birini kanıtlayamadığını tespit ettiğinde, vakayı daha fazla incelemeyecek ve ilgili müdahalenin haksız olduğuna ve dolayısıyla ifade özgürlüğünün ihlal edildiğine karar verecektir. Devletin ifade özgürlüğü hakkına getirilen sınırlamaları gerekçelendirme yükünün birey yerine devlette olduğunu en başından belirtmek gereklidir. Komite, Genel yorum no. 34'te, tehdidin kesin doğasını ve alınan belirli önlemin gerekliliğini ve orantılılığını belirli ve ayırt edici bir şekilde göstermesi gerekenin devlet olduğunu belirtir.¹²⁰

1.4.1. Sınırlama koşulları

1.4.1.1. Hukuk tarafından öngörülmüş olma

Bu gerekliliğe göre, ifade özgürlüğünün kullanımına yönelik herhangi bir müdahale, açıkça formüle edilmiş bir yasaya dayanmalıdır. Prensip olarak bu, bir bireyin davranışını düzenlemesine imkan tanımak için yeterli hassasiyetle formüle edilmiş yazılı, yeterince erişilebilir ve öngörülebilir bir yasa anlamına gelir. İnsan Hakları Komitesi, 34 Sayılı Genel Yorumunda, ifade özgürlüğü hakkını sınırlayan yasanın kendisinin "Sözleşmenin amaç ve hedefleriyle uyumlu olması gerektiğini" belirtmiştir.¹²¹ Örneğin, ayrımcılık yapmama hakkını ihlal eden veya bedensel cezayı onaylayan kanunlar, Sözleşme hükümlerini ihlal ettikleri için yasallık kriterini karşılamamaktadır. Buna göre, izin verilebilir kalması için, sınırlama yalnızca "kanunla öngörülmemeli", aynı zamanda Sözleşme hükümleriyle önemli ölçüde uyumlu bir yasa ile sağlanmalıdır.

Kivenmaa/Finlandiya davasında¹²², yazar, konuk bir devlet başkanının insan hakları sicilini eleştiren bir pankartın bulunduğu bir protesto düzenlemişti. Protesto, cumhurbaşkanlığı sarayının dışında yapılmış ve yazar, önceden izin alınmadan

¹²⁰ General comment no. 34, paragraf 10.

¹²¹ General comment no. 34, paragraf 26.

¹²² Kivenmaa v. Finland, HRC, (Comm. No. 412/1990, U.N. Doc. CCPR/C/50/D/412/1990), 1994.

“kamuya açık toplantı” düzenlemekten yargılanmıştı. Yazar, halka açık bir toplantı yapmaktan ziyade görüş bildirdiği için kamuya açık toplantılar yasasının kendisi için geçerli olmadığını iddia etti.¹²³ Devlet, MSHİUS Madde 19 (3) kapsamında ifade özgürlüğünün sınırlandırılabilirliği gerekçelere atıfta bulunmuş ve sınırlamayı genel olarak gerekçelendirmiştir. Ancak Komite, devletin başvuranın ifade özgürlüğüne getirilen kısıtlamanın kanunla şart koşulmadığını vurgulayan iddiasını reddetmiştir.

Benzer şekilde, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, "yasayla öngörülen" ifadesinin, sadece ihtilaf konusu tedbirin iç hukukta bir temele sahip olmasını gerektirmediğini, aynı zamanda söz konusu yasaya erişilebilirliğine ve yasanın niteliğine de atıfta bulunduğunu tekrarlamıştır.¹²⁴ Mahkeme, ulusal resmi gazetede yayınlanan bir kanunun erişilebilir kabul edildiği kanaatindedir.¹²⁵ *Altuğ Taner Akçam / Türkiye* davasında mahkeme, Devletin ilgili suçlar için kovuşturma açma takdir yetkisinin çok geniş hale geldiği ve keyfi yaptırım yoluyla potansiyel olarak kötüye kullanıma maruz kalabileceği bir durumu önlemek için ceza hukuku hükümlerinin bu tür suçların kapsamını açık ve kesin bir şekilde tanımlaması gerektiğini de belirtmiştir.¹²⁶ Son olarak, hukuk hızla değişen teknolojik ve sosyal koşulların gerisinde kalma eğiliminde olduğundan, ifade özgürlüğünü sınırlayan önlemlerin internete uygun hale getirilmemiş ve gerekli öngörülebilirlik düzeyini sunmayan bir yasal çerçeveye dayandırılmasının alışılmadık bir durum olmadığını belirtmek önemlidir.¹²⁷

1.4.1.2. Müdahalenin Meşru Bir Amaçla Yapılması

Yasal düzenleme gerekliliği karşılandığında, bir sonraki test, kısıtlamanın belirlenmiş meşru amaçların izin verilebilir hallerinden biri için olup olmadığıdır. Buna göre, ifade özgürlüğü hakkına, ilgili insan hakları belgelerinde kapsamlı bir şekilde belirtilen meşru amaçlardan birine ulaşmak için herhangi bir kısıtlama

¹²³ *Aduayom v. Togo*, HRC, (Comm. No. 422/1990, 423/1990 & 424/1990, U.N. Doc. CCPR/C/51/D/422/1990), 1994

¹²⁴ Council of Europe, Guide to Article 10 of the Convention – Freedom of expression, s. 20, https://echr.coe.int/Documents/Guide_Art_10_ENG.pdf (05/25/2021)

¹²⁵ *Semir Güzel v. Türkiye*, EctHR, (App. No. 29483/09), 2016

¹²⁶ *Altuğ Taner Akçam V. Türkiye*, EctHR, (App. No 27520/07), 2012

¹²⁷ Randall H. Maya, “Freedom of expression in the internet”, *Swiss Review of International and European Law*, Vol. 26, No. 2, 2016, p. 241.

getirilmelidir. (yani başkalarının itibar ve haklarının korunması, ulusal güvenlik, kamu düzeni, kamu sağlığı veya ahlakı.) Yukarıda belirtilenlerin dışında ifade özgürlüğünün sınırlandırılabilmesi olası hiçbir amaç yoktur.

Bununla birlikte, *ordre public* teriminin geniş bir anlamı vardır (kamu düzeninin İngilizce tercümesi tam olarak karşılamaz).¹²⁸ AİHS Madde 10 (2) kapsamında izin verilen yedi olası kısıtlama, bu *ordre public* kriterlere örnektir (MSHİUS Madde 19 (3) (a) 'ya karşılık gelen başkalarının itibar ve hakları hariç).

AİHS'nin 10 (2) Maddesindeki ifade özgürlüğünü kısıtlamanın meşru gerekçeleri şunlardır: ulusal güvenliğin çıkarları, toprak bütünlüğü veya kamu güvenliği, düzensizlik veya suçun önlenmesi, sağlığın veya ahlakın korunması, başkalarının itibarının veya haklarının korunması, gizli olarak alınan bilgilerin açıklanmasının önlenmesi ve yargının otoritesini ve tarafsızlığını korumak.¹²⁹

1.4.1.2.1. Başkalarının hakları veya itibarı

Uluslararası ve bölgesel insan hakları belgelerinde belirtilen ilk sınırlama dayanağı "başkalarının hakları veya itibarları"dır. "Diğerleri" terimi, "bireysel olarak veya bir topluluğun üyeleri olarak diğer kişiler" anlamına gelebilir.¹³⁰ Dahası, bu sınırlama dayanağı, MSHİUS'nin "hiç kimsenin özel hayatına, ailesine, evine veya haberleşmesine, keyfi veya yasadışı olarak müdahale edilemez; hiç kimsenin şeref ve itibarına yasal olmayan tecavüzlerde bulunulamaz." şeklinde öngörülen 17. maddesiyle yakından ilgilidir. Özünde, "başkalarının itibarına saygı" için ifade özgürlüğünün sınırlandırılması, başkalarının itibarlarına yönelik hukuka aykırı saldırılardan arınmış olma hakkı ile ilgili olmalıdır.¹³¹ Manfred Nowak bu duruma katılmıyor gibi görünüyor. Nowak, 17. maddenin koruyucu kapsamına girmeyen aşağılama, iftira ve hakaretlerin bile, "başkalarının itibarına saygı duymanın gerekli olabileceği ölçüde" Madde 19 (3) uyarınca kanunen kısıtlanabileceğini öne sürmektedir.¹³² Nowak gibi diğer akademisyenler, bu tür sınırlamaların orantılılık

¹²⁸ Bekele, p. 144.

¹²⁹ Axel Springer V. Germany, EctHR, (App. No 39954/08), 2012.

¹³⁰ **General comment no. 34**, para 28.

¹³¹ Gehan Gunatilleke, **Justifying Limitations on the Freedom to Manifest Religion or Belief and the Freedom of Expression under the ICCPR**, (yayınlanmamış doktora tezi), University of Oxford, Faculty of Law, Oxford, 2020, p. 134.

¹³² Gunatilleke, p. 134.

ilkesine tabi olması gerektiğini savunurken, Madde 19 (3)'teki "itibar" teriminin 17. maddede korunan hakkın ötesine uzandığı şeklinde bir yorum hem kavramsal hem de normatif olarak sorunludur.¹³³

AİHM'nin ilk içtihatları, ifade özgürlüğünü kısıtlamak için bir gerekçe olarak *başkalarının hakları ve itibarı* ifadesinin 8. madde ışığında yorumlanmadığını göstermektedir. Örneğin, *Lingens-Avusturya*¹³⁴ davasında, Mahkeme itibar hakkının ayrı bir şekilde varlığını kabul etmemiştir. Bunun yerine itibar, yalnızca korunması gereken özel bir çıkar olarak görülüyordu. Bununla birlikte, *Lingens*'i takiben, AİHM, itibar terimini yavaş yavaş 8. madde- özel hayata saygı hakkının bir parçası olarak yorumlamaya başladı.¹³⁵ Mahkemenin bu yöndeki gelişimi, *Feldek/Slovakya*¹³⁶, *Lesnik/Slovakya*¹³⁷ ve *Radio France/Fransa*¹³⁸ davalarının 10. maddesinde açıkça görülmüştür. *Chauvy/Fransa* davasında Mahkeme açıkça şunu belirtmiştir: “kişinin itibarını koruma hakkı. . . özel hayata saygı hakkının bir unsuru olarak (8. Madde) ile güvence altına alınan haklardan biridir.”

İtibarın 8. madde'nin bir parçası olarak kabul edilmesinin ifade özgürlüğü hakkı üzerinde büyük bir etkisi vardır. Çünkü mahkemenin hakaret davalarına nasıl yaklaştığını etkilemektedir. *Lingens*'den önce mahkeme orantılılık analizini kullanarak ifade özgürlüğü ve itibarla ilgili davalarda hüküm tesis ediyordu. Mahkeme orantılılık analizini uyguladığında, üye devletlere verilen takdir yetkisi daralır ve Mahkeme tarafından inceleme düzeyi çok daha katı hale gelir. Mahkeme, bireysel itibar kavramının 8. maddenin bir parçası olarak kabul edilmesinden sonra, orantılılık yerine dengelemeyi kullanma eğilimindedir. Böyle bir durumda, yerindelik ilkesi geçerli olacaktır, bu da devletlerin geniş bir takdir payına sahip olacağı ve AİHM tarafından inceleme düzeyinin hafifletileceği anlamına gelir.

¹³³ Gunatilleke, s. 134'tan Manfred Nowak, **U.N. Covenant on Civil and Political Rights: Committee Commentary**, NP Engel, 2005, p. 462.

¹³⁴ *Lingens v Austria*, EctHR, (App. No. 9815/82), 1986.

¹³⁵ Stijn Smet, "Freedom of Expression and the Right to Reputation: Human Rights in Conflict." **American University International Law Review**, Vol. 26, No. 1, 2010, p. 192.

¹³⁶ *Feldek v. Slovakia*, EctHR, (App. No. 29032/95), 2001.

¹³⁷ *Lesnik v. Slovakia*, EctHR, (App. No. 35640/97), 2003.

¹³⁸ *Radio France v. France*, EctHR, (App. No. 53984/00), 2004.

1.4.1.2.2. Ulusal Güvenlik

Ulusal güvenlik, ifade özgürlüğünü sınırlamak için devletler tarafından sunulan en yaygın gerekçelerden biridir. MSHİUS ve AİHS'nin aksine, AİHHŞ bu açık sınırlamayı içermez, ancak 9. Maddedeki ifade özgürlüğü hakkı "yasa dahilinde" kullanılacaktır. Ayrıca Afrika Şartı Madde 29 (3)'e göre kişinin "vatandaşı veya mukimi olduğu Devletin güvenliğinden ödün vermemek" gibi genel bir görevi vardır. Bununla birlikte, "ulusal güvenlik" kavramı için kesin bir tanım sunulmadığından, devlet "ulusal güvenlik" kavramını neyin oluşturduğu konusunda nihai belirleyici olur. Çoğu durumda, kavram geniş bir şekilde tanımlanmış olup devletler tarafından manipülasyona açıktır. Yine de ulusal güvenlik sektöründeki medyada kötüye kullanımın açığa çıkmasının reformlara ve nihayetinde daha fazla güvenliğe yol açtığı durumlar da vardır.¹³⁹

MSHİUS'nin Hükümlerin Sınırlanması ve Derogasyonu Üzerine Siracusa İlkeleri, meşru bir ulusal güvenlik gerekçesini, "ulusun varlığını veya toprak bütünlüğünü veya siyasi bağımsızlığını şiddet veya şiddet tehdidine karşı korumayı" amaçlar şeklinde tanımlamaktadır.¹⁴⁰ Sonraki maddeler, ulusal güvenlik sınırlamasına "kanun ve kamu düzenine yönelik yalnızca yerel veya görece izole edilmiş olan tehditleri önlemek için sınırlamalar getirmenin bir nedeni olarak başvurulamayacağını" belirtmektedir. Benzer şekilde, BM İfade Özgürlüğü Özel Raportörü, defalarca "İfade ve haber alma özgürlüğü ulusal güvenliğin korunması amacıyla, ancak tüm ulusa yönelik doğrudan bir siyasi veya askeri tehdidin en ağır hallerinde kısıtlanabilir." şeklinde belirtmiştir.

BM insan hakları komitesi, ulusal güvenlik kavramını bazen esnek bir şekilde yorumlar. Örneğin, *Kamerun/Mukong* davasında¹⁴¹, bir gazeteci Kamerun hükümetini eleştirdiği için tutuklandı ve iddiaya göre tutukluluk esnasında zalimce ve insanlık dışı muameleye maruz kaldı. Bununla birlikte söz konusu gazeteci Kamerun'da çok partili

¹³⁹ Örnekler arasında Birleşik Devletler'deki Pentagon Belgeleri davası (New York Times Co. / Amerika Birleşik Devletleri, SCOTUS, (403 US 713) 1971, Wikileaks'ın Irak ve Afganistan'daki ABD birliklerinin suistimallerine ilişkin ve Edward Snowden'ın kitlesel elektronik gözetleme ifşaatları olabilir.

¹⁴⁰ Birleşmiş Milletler Ekonomik ve Sosyal Konseyi, Uluslararası Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi'ndeki Sınırlama ve Derogasyon Hükümlerine İlişkin Siracusa İlkeleri, UN Doc. E / CN.4 / 1985/4, Ek (1985), İlke 29.

¹⁴¹ Mukong v Cameroon, HRC, (Comm. No. 458/1991, UN Doc CCPR/C/51/D/458/1991), 1995.

demokrasiyi savunduğu için tutuklandığını iddia etti. Akabinde “ulusal ve uluslararası kamuoyunu yanıltmak” suçundan yargılanmıştır. Sonunda BM İnsan Hakları Komitesi'ne ifade özgürlüğünün ihlal edildiği şikayetiyle eden bir bildirim sundu. Devlet, gazetecinin faaliyetleri ve ifadeleri nedeniyle tutuklanmasının Sözleşme'nin 19 (3) maddesi kapsamında olduğunu savundu. Mahkeme, ifade özgürlüğü hakkının kullanımında "bir ülkede herhangi bir zamanda hüküm süren siyasi bağlam ve durumun dikkate alınması gerektiğini" ileri sürmüştür. Daha sonra bu bağlamda Kamerun'da "ulusal birliğin güçlendirilmesi" ihtiyacına işaret etti.¹⁴²

Komite, devletin 19. maddenin 2. fıkrasında belirtilen ikinci kriteri yerine getirme yükümlülüğüne odaklanmamıştır. Bunun yerine, devletin "ülkenin siyasi bağlamı ve devam eden birlik mücadelesi" nedeniyle "eylemlerini ulusal güvenlik ve/veya kamu düzeni temelinde dolaylı olarak gerekçelendirdiğini" kabul etti. Komite, bu nedenle, bir ülkenin siyasi bağlamını ve devam eden birlik mücadelesinin “ulusal güvenlik” veya “kamu düzeni” ile ilişkili olup olmadığını kesin terimlerle değerlendirmedir. Ne var ki, Komite, “zor siyasi koşullar altında ulusal birliği koruma ve güçlendirme” hedefini ifade özgürlüğünün kısıtlanabilmesi için “meşru” bir amaç olarak tanımladı. Bu nedenle, Komite 19 (3) maddesinde tam anlamıyla listelenmeyen bir amacı kabul etti. Ancak komite, devletin üçüncü kriteri, yani sınırlamanın gerekliliğini karşılamadığına karar verdi.

İfade özgürlüğüyle ilgili olarak haklı ulusal güvenlik menfaatlerinin kapsamına giren durumların daha ayrıntılı bir tanımı için başvurabileceğimiz diğer kaynak Johannesburg İlkeleridir.¹⁴³ Johannesburg İlkelerinin 2. Maddesi, tam olarak hangi meşru hükümet ulusal güvenlik menfaatlerinin ifade özgürlüğünün haklı bir kısıtlaması olarak kabul edildiğini belirlemektedir. Bu tür ulusal güvenlik menfaatleri, “gerçek amacı ve kanıtlanabilir etkisi, bir ülkenin varlığını veya toprak bütünlüğünü, güç kullanımına veya tehdidine karşı korumak veya böyle bir harici güç kullanımına veya tehdidine yanıt verme kapasitesini korumak olanlardır: askeri bir tehdit gibi bir kaynak veya hükümeti şiddetli bir şekilde devirmeye teşvik gibi bir iç kaynak.”¹⁴⁴ Bu tanım daha kesindir ve haklı görülebilecek tehdidin kaynağını, doğasını ve etkisini

¹⁴² Gunatilleke, p. 183.

¹⁴³ Article 19, Johannesburg İlkeleri: Ulusal Güvenlik, İfade Özgürlüğü ve Bilgiye Erişim1, 1 Ekim 1995, <https://www.refworld.org/docid/4653fa1f2.html> (05/26/2021)

¹⁴⁴ Article 19, Johannesburg İlkeleri, İlke 2.

belirlemeye kadar gider ve bununla birlikte ulusal güvenlik çıkarlarının ne olduğunu tanımlar.

İfade özgürlüğünün kısıtlanmasının gerekçesi olarak ulusal güvenliğin sunulduğu durumlarda, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi üye devletlere geniş bir takdir yetkisi vermektedir.¹⁴⁵ Bunun gerekçesi, ulusal güvenliğin "tüm devletler için hayati bir çıkar olduğu gerçeğinde yatmaktadır ve Mahkeme ve Komisyon, ilgili devlete yönelik gerçek tehditleri tespit etmek için belirli bağlamdan uzak ve yeterli donanımdan yoksun olabilir."¹⁴⁶ Ancak devletlerin "ulusal güvenliğe yönelik tehditleri değerlendirirken ve bunlarla nasıl mücadele edileceğine karar verirken büyük bir takdir yetkisi bulunsun da... Mahkeme artık ulusal organlardan herhangi bir tehdidin makul bir temele sahip olduğunu doğrulamasını talep etme eğilimindedir."¹⁴⁷

Bu bakımdan terörizmin yüceltilmesi /, birçok ülke tarafından ulusal güvenliğe bir tehdit olarak görülmekte ve ifade özgürlüğü hakkını kısıtlamak için bir gerekçe haline gelmektedir. Özür, yüceltme veya terörizmi övme terimi, terörizmi teşvik etmek olarak tanımlanabilecek olandan farklıdır. Çünkü teşvik, "konuşmacının tanımadığı başka bir kişiye, eylemi gerçekleştirmesi için ilham vermek amacıyla kişinin suç eylemlerinin doğrudan özendirilmesi"¹⁴⁸dir. *Brandenburg/Ohio*¹⁴⁹ davasında ifadeyi kısıtlama eşiği olarak ilk kez bir teşvik seti kabul edildi. Bu davada ABD Yüksek Mahkemesi, "olması muhtemel kanunsuz eylemi kışkırtmaya veya gerçekleştirmeye yönelik olmadığı ve bu tür bir eylemi kışkırtması veya gerçekleştirmesi muhtemel" olmadığı sürece ifadenin sınırlanamayacağına karar verdi. Dahası, Johannesburg ilkesinin 6. Maddesi, "ifade ancak bir hükümetin şunları göstermesi halinde ulusal güvenliğe bir tehdit olarak cezalandırılabileceğini belirtir: (a) ifade yakın şiddeti kışkırtmayı amaçlamaktadır; (b) bu tür şiddeti kışkırtması muhtemeldir ve (c) ifade ile bu tür bir şiddetin olasılığı veya meydana gelmesi arasında doğrudan ve dolaysız bir bağlantı vardır. " AİHM, içtihadı dahilinde, "nefret, intikam, suçlama veya silahlı

¹⁴⁵ Dean Spielmann, "Allowing the Right Margin: The European Court of Human Rights and The National Margin of Appreciation Doctrine: Waiver or Subsidiarity of European Review?" *Cambridge Yearbook of European Legal Studies*, Vol.14, 2012, p. 402; Council of Europe Research Division, National security and European case-law, Strasbourg, 2013, p. 11.

¹⁴⁶ Spielmann, p. 402.

¹⁴⁷ Council of Europe Research Division, p. 3.

¹⁴⁸ Clémence Gautier, Mahery Imbiki and Nicolas Pätzold, Incitement to Terrorism And Freedom of Speech, FAT doyoubuzz.com (7/25/2021)

¹⁴⁹ *Brandenburg v. Ohio*, SCOTUS, (395 U.S. 444), 1969

direniş" veya "şiddete, silahlı direniş veya ayaklanmaya" teşvik eden ifadelerin 10. maddenin kapsamı dışında kalacağını da kabul etmiştir.

Ulusal güvenlik konusu, *Zana/Türkiye* davasında¹⁵⁰ gündeme getirilmiştir. Türkiye'deki bir şehrin eski belediye başkanı olan Zana, bir gazetede yayınlanan röportajda şu beyanda bulunduğu için hüküm giydi: "PKK ulusal kurtuluş hareketini destekliyorum; öte yandan ben katliamlardan yana değilim. Herkes hata yapabilir, PKK kadınları ve çocukları yanlışlıkla öldürür..."¹⁵¹ Soruşturmanın 1991'den önce yani *lex specialis* terörle mücadele yasası çıkarılmadan önce başlatıldığı göz önüne alındığında, "yasanın cürüm saydığı bir fiili savunmak" ve "kamu güvenliğini tehlikeye atmak" suçlarından Ceza Kanunu 312. maddesi uyarınca hüküm giydi ve 12 ay hapis cezasına çarptırıldı.¹⁵² Ancak Mahkeme, başvuranın Ceza Kanunu tarafından mahkum edilmiş olmasına rağmen, daha sonra çıkarılan 3713 sayılı Kanun uyarınca "cezanın beşte birini (iki ay on iki gün) hapiste ve beşte dördünü şartlı tahliyeyle çekmeye mahkum edildiğini dikkate almıştır.¹⁵³ PKK bir terör örgütü olduğu için, hükümet ulusal güvenlik ve kamu güvenliğine 10. Maddenin 2. paragrafında öngörülen meşru bir amaç olarak başvurdu.¹⁵⁴ Bu davada Mahkeme, başvuranın beyanını çevreleyen durumu ve koşulları bir bütün olarak değerlendirmiştir. Buna göre, Mahkeme başvuranın beyanının, Türkiye'nin güneydoğusundaki gerilimin tırmandığı ve PKK'nın birçok cana mal olan saldırılar düzenlediği bir dönemde verildiğini dikkate almıştır. Mahkeme ayrıca, başvuranın Türkiye'nin Güneydoğusundaki önemli bir şehrin eski belediye başkanı olduğunu ve dolayısıyla ifadelerinin daha fazla önem arz ettiğini dikkate almıştır. Yukarıdakilerin tamamını ve ulusal güvenliğin tehlikede olduğu davalarda hükümetin geniş bir takdir payına sahip olduğu gerçeğini göz önünde bulunduran Mahkeme, müdahalenin güdülen meşru amaçlarla orantılı olduğuna ve Sözleşme'nin 10. maddesinin ihlal edilmediğine karar vermiştir.

Ancak, *Incal/Türkiye*¹⁵⁵ davasında, Zana gibi başvuran da Ceza Kanunu'nun 312. maddesi uyarınca mahkum edilmiş olmasına rağmen, Mahkeme ifade

¹⁵⁰ Zana v. Turkey, EctHR, (App. No. 69/1996/688/880), 1997

¹⁵¹ Zana v. Turkey, para. 12.

¹⁵² Zana v. Turkey, para. 26.

¹⁵³ Zana v. Turkey, para. 26.

¹⁵⁴ Zana v. Turkey, para. 48.

¹⁵⁵ Incal v. Turkey, EctHR, (App. No. 41/1997/825/1031), 1998.

özgürlüğünün ihlal edildiğine karar vermiştir. Çünkü *Incal/Türkiye* davasında mahkeme, "Zana'nın aksine, halihazırda kızıışmış bir durumu koşulların daha da kötüleştirmesinin muhtemel olamayacağı" kanaatindeydi.¹⁵⁶ Başvuranın ifadesi, bu tezin başka bir bölümünde tartışıldığı gibi, diğer ifade türlerine kıyasla daha güçlü bir korumaya sahip olan hükümete yönelik siyasi bir eleştiri olarak da değerlendirilmiştir. *Ürper ve Diğerleri/Türkiye*¹⁵⁷ ve *Müdür Duman/Türkiye*¹⁵⁸ gibi davalar da ifade özgürlüğü hakkını kısıtlamak için ulusal güvenlik konusunun gerekçe olarak öne sürüldüğü durumlarda örnek olarak gösterilebilir.¹⁵⁹

Daha yakın zamanlarda, AIHM, terör örgütü liderinin açıklamalarını yayınladığı için bir gazetenin sahibi ve editörü aleyhinde yürütülen cezai kovuşturmanın haklı olduğuna ve ifade özgürlüğünü ihlal etmediğine karar verdi.¹⁶⁰ Bu davada, başvuranlar, günlük gazete *Ülkede Özgür Gündem*'in yayıncısı ve yazı işleri müdürüdür.¹⁶¹ Kürdistan İşçi Partisi (PKK) genel başkanı Abdullah Öcalan ve PKK'nın bir dalı olan Kongra-Gel'in başkanı Murat Karayılan'ın Kongra-Gel'in ateşkes teklifi ve organizasyonun silahlı çatışmayı sona erdirmeye çağrısına ilişkin açıklamalarını 2004 yılının eylül ayında gazetede yer alan bir haberde yayınladıkları için haklarında ceza davası açıldı.

Öcalan, bu çağrıyla onayladığını belirterek, yetkilileri örgütün taleplerini derhal uygulamaya çağırarak, Türk-Kürt diyalogunun geliştirilmesi gerektiğini vurguladı. Diyalog ve barış süreci başarısız olursa, 2005 zorunlu olarak gerilla savaşına geçiş yılı olacaktı. Öcalan, Kürt yurtseverleri Kongra-Gel bayrağı altında toplanmaya da çağırdı. 2007 yılında İstanbul Ağır Ceza Mahkemesi, Gürbüz ve Bayar'ı Terörle Mücadele Kanunu (3713 sayılı Kanun) uyarınca bir terör örgütüne ait açıklamayı yayınlamak

¹⁵⁶ Stefan Sottiaux, 'The "Clear and Present Danger" Test in the Case of the European Court of Human Rights', **The Max Planck Institute for Comparative Public Law and International Law**, Vol. 64, p. 675.

¹⁵⁷ *Ürper and Others v. Turkey*, EctHR, (App. No's. 14526/07, 14747/07, 15022/07, 15737/07, 36137/07, 47245/07, 50371/07, 50372/07 and 54637/07), 2010

¹⁵⁸ *Müdür Duman v Turkey*, EctHR, (App. No. 15450/03), 2016.

¹⁵⁹ Dorjana Bojanovska, **The impact of anti-terrorism legislation on the freedom of expression in France and Turkey: Outlook through the prism of the European Court of Human Rights**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Cetril European University department of legal studies, Budapest, 2017, p. 45.

¹⁶⁰ Ronan Ó Fathaigh and Dirk Voorhoof, ECtHR engages in dangerous "triple pirouette" to find criminal prosecution for media coverage of PKK statements did not violate Article 10, **Strasbourg Observers**, (05/26/2021)

¹⁶¹ *Gürbüz and Bayar v. Turkey*, EctHR, (App.No. 8860/13), 2019

suçundan mahkum etmiş ve her ikisine de para cezası verilmesine karar verilmiştir. 2012 yılında Yargıtay, Gürbüz aleyhindeki ceza yargılamasının zaman aşımına uğradığına karar verirken, Bayar'ın cezası nihayet ertelendi. Gürbüz ve Bayar, AİHS'nin 10. Maddesi uyarınca ifade özgürlüğü haklarına dayanarak, kendilerine karşı açılan cezai kovuşturmadan şikayetçi oldular.

AİHM bu davada karar verirken, üye devletlerin kendilerini terörizme karşı savunma hakkına ve bireyin temel ifade özgürlüğü ile demokratik bir toplumun kendini terör örgütlerinin faaliyetlerinden koruma meşru hakkı arasında 'adil bir denge' kurulması gerektiğine atıfta bulunmuştur. AİHM, daha sonra terör örgütlerinin açıklamalarının sadece yayınlanmış olmasının, tartışmalı makalelerin içeriği veya yazıldıkları bağlamın analizi olmaksızın medya çalışanlarının, sistematik olarak mahkemeler tarafından mahkum edilmelerini haklı kılamayacağı ilkesini vurguladı. Son olarak, Öcalan'ın PKK'nın tutuklu lideri kimliğini, önderliğini yaptığı yasadışı örgütün işlediği şiddet olaylarını ve Öcalan'ın açıklamalarındaki ihtilafı pasajların içeriğini dikkate alan AİHM, Öcalan'ın açıklamalarının şiddete, silahlı direnişe veya ayaklanmaya teşvik olarak yorumlanabileceği sonucuna varmıştır. Buna göre mahkeme, Öcalan'ın açıklamasının sözleşmenin 10. maddesiyle korunmadığını belirterek Türk hükümeti lehine karar verdi.

Özetlemek gerekirse, devletler ifade özgürlüğünü kısıtlamak için meşru bir amaç olarak ulusal güvenliği veya kamu düzeninin korunmasına başvurduğunda, Mahkeme müdahaleyi çevreleyen bağlamı ve koşulları objektif bir faktör olarak sübjektif faktörler, yani başvuru sahibinin kendisinin özellikleri ile birlikte değerlendirecektir. Bunun anlamı, Mahkemenin başvuruların toplumdaki etkisini ve ayrıca başvuranın sıradan bir kişi veya politikacı veya kamu görevine sahip biri olup olmadığını dikkate almasıdır. Ayrıca Mahkeme, konuşmanın yapıldığı medyanın etkisini ve erişimini değerlendirecektir.¹⁶²

¹⁶² Bununla birlikte, mahkemenin henüz ifade özgürlüğü ile ulusal güvenlik arasındaki çekişmeyi çözmeye çalışan genel bir doktrin veya ilkeler dizisi geliştirmedini belirtmek önemlidir. AİHM içtihatlarına bakarak, mahkemenin yaklaşımının duruma göre farklılık gösterdiği sonucuna varmak mümkündür. Örneğin, Sabuncu ve diğerleri V. Türkiye (App. no. 23709/07) davasında, Kasım 2020'de Mahkeme, Cumhuriyet gazetesi gazetecilerinin, iki terör örgütünün (PKK ve FETÖ / PDY) propagandasını yapma ve yayma suçu iddiasıyla tutuklanmasını ifade özgürlüğü hakkına bir müdahale olarak değerlendirildi.

1.4.1.2.3. Genel Ahlak (Public moral)

İfade özgürlüğünün kısıtlanmasını haklı gösteren meşru bir amaç olarak genel ahlakın korunması, da belirtilmektedir. İfade özgürlüğünü sınırlandırmanın diğer gerekçelerinden farklı olarak, belirli bir eylemin aslında genel ahlakı tehdit edip etmediğini değerlendirmenin somut bir yolu yoktur. Açıktır ki, genel ahlakın kapsam ve sınırlarının belirlenememesi, temel haklar üzerinde keyfi kısıtlamalara yol açabilmektedir.¹⁶³ Ancak, ortaya atılabilecek temel soru, ifade özgürlüğü hakkının sınırlandırılmasının gerekçesi olarak kamusal ahlaki standartları kimin belirlediğidir.

Diğer kısıtlama gerekçelerinden farklı olarak, BM İnsan Hakları Komitesi ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin genel ahlak konusunda farklı bir anlayışa sahip olduğunu belirtmek de önemlidir. MSHİUS ile ilgili geleneksel görüş şudur: Madde 19 (3) genel ahlak adına ifade özgürlüğüne kısıtlamalara izin verdiği ölçüde, dine hakaret yasası (blasphemy law) meşru bir amaca hizmet edebilir.¹⁶⁴ Ancak komite, 34 Sayılı Genel Yorumunda, “dine hakaret yasaları da dahil olmak üzere bir dine veya diğer inanç sistemine saygı gösterilmemesinin yasaklanmasının MSHİUS ile bağdaşmadığı” sonucuna varmıştır.¹⁶⁵ Bu yoruma göre, dine hakaret söylemini yasaklayan yasalar genel ahlakı koruma gerekçesiyle asla haklı gösterilemez ve doğası gereği insan haklarıyla bağdaşmaz.¹⁶⁶

Öte yandan, AIHM, genel ahlak gerekçelendirmesini doğası gereği gayri meşru olarak görmemektedir. Daha ziyade, takdir yetkisine ilişkin iyi bilinen takdir marjı¹⁶⁷ doktrini "genel ahlak" kavramına uygulamış ve sözleşmeyi imzalayan devletlerin içeriğin bağlamını somut olarak belirlemek için en nitelikli olanlar olarak kabul etmiştir. Ünlü *Handyside -/Birleşik Krallık* davasında, Mahkeme şunu vurgulamıştır:

¹⁶³ Roberto Perrone, “Public Morals and the European Convention on Human Rights,” **Israel Law Review**. Cambridge University Press, Vol. 47, No. 3, 2014, p. 361.

¹⁶⁴ Neville Cox, “Justifying Blasphemy Laws: Freedom of Expression, Public morals, and International Human Rights Law”, **Journal of Law and Religion**. Cambridge University Press, Vol. 35, No. 1, 2020, p. 36

¹⁶⁵ **General comment no. 34**, para. 48.

¹⁶⁶ Jeroen Temperman and András Koltay, **Blasphemy and Freedom of Expression: Comparative, Theoretical and Historical Relections after the Charlie Hebdo Massacre**, Cambridge University Press, Cambridge, 2017, p. 7

¹⁶⁷ Takdir marjı doktrini (the doctrine of margin of appreciation) bir dava yada ihtilaf hakkında yerel mahkemeler ya da yetkili organların, uluslararası mahkeme yada yetkili organlardan daha iyi karar verebileceğini ifade eden bir ilkesidir.

Devlet yetkilileri ülkelerinin esaslı güçleriyle doğrudan ve sürekli ilişkide bulunmaları nedeniyle, ahlaki gereklerin tam içerikleri ve bunları karşılamak için tasarladıkları 'yasak' veya 'ceza'nın 'gerekliliği' hakkında bir görüş bildirirken, uluslararası bir yargıçtan genellikle daha iyi bir durumdadırlar.¹⁶⁸

Bu durum, müteakip davalarda teyit edilmiş olup, ayrıca, genel ahlaka ilişkin olarak sözleşmenin tarafı devletlere tanınan takdir payının oldukça geniş olduğu da açıkça belirtilmiştir.¹⁶⁹ Genel ahlak kuralları, yazarların din hakkındaki görüşlerine odaklanan ve bu görüşlerin otoritelerce dini inançlara saldırı olarak nitelendirildiği *IA/Türkiye*¹⁷⁰ ve *Aydin Tatlav/Türkiye*¹⁷¹ kararlarında olduğu gibi dini söylemle ilgili davalarda bireysel hakların sınırlandırılması için bir gerekçe olarak diğer menfaatlerle birlikte ortaya çıkar. Yine bu kurallar, *Gündüz/Türkiye*¹⁷² ve *Erbakan/Türkiye*¹⁷³ kararlarında olduğu gibi, devlet yetkililerinin bazı kamuya açık konuşmaların içeriğini dini ve ırksal temellere dayalı nefret ve düşmanlığı kışkırtmak olarak değerlendirdiği nefret söylemiyle ilgili davalarda da görülmektedir.

1.4.1.3. Müdahalenin Demokratik Bir Toplumda Gerekliliği

Üç aşamalı testin üçüncü bölümü, kısıtlamanın demokratik bir toplumda gerekli olması kriteridir. Bu gerekliliğe göre, ifade özgürlüğüne müdahale, ancak müdahale ile meşru amaçları arasında orantılı bir ilişki varsa kabul edilebilir. Genel Yorum no. 34'te, BM insan hakları komitesi, "kısıtlamaların yalnızca öngörüldükleri amaçlar için uygulanması gerektiğini ve dayandıkları özel ihtiyaçla doğrudan ilgili olması gerektiğini" belirtti.¹⁷⁴

Sunday Times/İngiltere davasında AİHM, müdahalenin demokratik bir toplumda bir gereklilik olarak değerlendirilebilmesi için "amaçlanan meşru hedefle

¹⁶⁸ Handyside v. United Kingdom, Para, 52.

¹⁶⁹ Örnek için bakınız, Müller ve Diğerleri v. Switzerland, EctHR, (App.No. 10737/84),1988, para 35; Open Door and Dublin Well Woman v. İrlanda, EctHR, (App.No. 14235/88), 1992, para 68; Otto Preminger Institut v Avusturya, EctHR, (App.No. 13470/87), 1994, para 50; Wingrove v Birleşik Krallık, EctHR, (App.No. 17419/90), 1996, para 58; Akdaş v. Türkiye, EctHR, (App.No. 41056/04), 2010, para 27.

¹⁷⁰ IA v. Türkiye EctHR, (App.No. 42571/98), 2005, para 22.

¹⁷¹ Aydin Tatlav v. Türkiye, EctHR, (App.No. 50692/99), 2006, para 21

¹⁷² Gündüz v. Türkiye, EctHR, (App.No. 35071/97), 2012, para 28.

¹⁷³ Erbakan v. Türkiye, EctHR, (App.No. 59405/00), 2006, para 46.

¹⁷⁴ General comment no. 34, para. 22.

orantılı, ilgili, yeterli ve toplumsal ihtiyaç baskısına" karşılık gelmesi gerektiğinin altını çizmiştir. Bu formülde bahsedilen “toplumsal ihtiyaç baskısı” gerekliliği, güdülen amaçların ağırlığı ve önemi ile ilgili görünmektedir. Diğer bir deyişle, ifade özgürlüğünün sınırlandırılmasının hizmet ettiği menfaatlerin meşru olması yeterli değildir, aynı zamanda “baskı” da olmalıdır.

Müdahale de orantılı olmalıdır. Bu, müdahaleden kaynaklanan avantajların, ifade özgürlüğünün kullanımının sınırlandırılması açısından neden olduğu dezavantajlara ağır basması gerektiği anlamına gelir. Anılan önkoşul, kullanılan araçlarla amaçlanan amaç (veya ulaşılan sonuç) arasında bir denge kurulmasını zorunlu kılarak, hükümet yetkililerinin yetkilerini kullanmasını kısıtlar. Toplumsal ihtiyaç baskısının varlığını değerlendirdikten sonra, AİHM genellikle müdahalenin doğasını ve ciddiyetini değerlendirir. Örneğin, Türk hükümeti tarafından verilen gazetelerin yayınlanmasını ve dağıtımını durduran bir emir, orantısız bir ifade özgürlüğü kısıtlaması olarak değerlendirilmiştir. Ayrıca, üye devletlerin en az kısıtlayıcı tedbiri kullanması gerektiğini defalarca vurgulamıştır.

1.5. ETİYOPYA’DA İFADE ÖZGÜRLÜĞÜ HAKKI

Önceki bölümlerde ifade özgürlüğünün kavramsal temeli ve normatif çerçeveleri sunulmuştur. Bu bölüm, Etiyopya Federal Demokratik Cumhuriyeti'nin (bundan sonra EFDC olarak anılacaktır) anayasasında ifade özgürlüğü hakkının nasıl güvence altına alındığını tartışacaktır.¹⁷⁵ 1991'de askeri rejimin devrilmesinden sonra, Etiyopya'nın 1993'te uluslararası insan hakları belgelerini onaylaması ve 1995'te yeni bir anayasanın kabulü, ifade özgürlüğünün güvence altına alınmasında önemli ilerleme olarak takdir edildi.¹⁷⁶ Ancak uluslararası taahhütlere ve anayasal güvencelere rağmen, Etiyopya'da ifade özgürlüğü ve basın özgürlüğü ciddi şekilde kısıtlanmış ve ülke 2018 yılına kadar gazeteci ve muhalefet siyasi partilerinin dünyadaki en büyük hapisanelerinden biri olarak nitelendirilmiştir.¹⁷⁷ Buradan anayasal standartlar ile fiili uygulama arasında büyük bir tutarsızlık olduğunu anlayabiliriz. Etiyopya'da ifade

¹⁷⁵ Etiyopya Federal Demokratik Cumhuriyeti Anayasası (bundan böyle EFDC olarak anılacaktır), Bildirge No. 1 of 1995, Federal Negarit Gazeta 1. Yıl No. 1. <https://www.refworld.org/docid/3ae6b5a84.html> (05/26/2021)

¹⁷⁶ Bekele, p. 16.

¹⁷⁷ Bekele, p. 16.

özgürlüğünün anayasal olarak korunmasını tartıştıktan sonra, bu bölüm böyle bir tutarsızlığın neden ve sonuçlarını ayrıntılı olarak ele alacaktır.

1.5.1. EFDCA Anayasası ve İfade Özgürlüğü

Etiyopya Anayasası, ifade özgürlüğünün herhangi bir biçimde ve herhangi bir medya aracılığıyla “her türden bilgi ve fikir arama, alma ve verme özgürlüğünü” içereceğini açıkça belirtmektedir.¹⁷⁸ Aynı zamanda, kamu yararına olan bilgilere erişim garantisi ve her türlü sansür yasağı ile basın ve diğer medya özgürlüğünü yüceltir.¹⁷⁹ Ayrıca Anayasa, bir kurum olarak basının, işlevsel bağımsızlığını ve farklı görüşleri tartışma kapasitesini sağlamak için yasal korumadan yararlanacağını taahhüt etmektedir.¹⁸⁰ Daha spesifik olarak, devlet kontrolündeki veya finanse edilen medyanın, ifadelerinde çeşitliliği barındırma kapasitesini sağlayacak şekilde işletilmesini sağlar. Son olarak, Anayasa ifade özgürlüğünün sınırlandırılması için yol gösterici ilkeleri ve gerekçeleri ortaya koymaktadır. Buna göre, bu hak, içeriğine veya etkisine göre “gençlerin refahını, bireylerin onurunu ve itibarını, insan onurunu ve savaş propagandasını önlemek için” kısıtlama yasayla öngörülmüşse, sınırlandırılabilir.¹⁸¹

AIHS'nin 10. maddesi ve MSHİUS'nin 19. maddesi ile karşılaştırıldığında, Anayasanın öngördüğü meşru amaçlar sayısı olarak daha azdır. Örneğin, ulusal güvenlik ve kamu düzeni, ifade özgürlüğünün kısıtlanmasının haklı görülmesine yönelik meşru amaçlar olarak açıkça öngörülmemiştir. Diğer yandan, Etiyopya anayasasından farklı olarak, uluslararası ve bölgesel insan hakları belgeleri, *gençliğin refahı* ve *insan onuru* gibi meşru amaçları öngörmemektedir. Bazı akademisyenler, bu yeni gerekçelerin dahil edilmesinin, kısıtlama gerekçelerinin aşırı geniş ve kötüye kullanılmasının önünü açacağını iddia etmektedir.¹⁸²

"Demokratik bir toplumda gerekli" veya "orantılılık" gibi ifadeler 29. maddede doğrudan belirtilmese de bu tür kavramlar dolaylı olarak yer almaktadır. Bu, "hak,

¹⁷⁸ EFDCA, Madde 29 (2).

¹⁷⁹ EFDCA, Madde 29 (3).

¹⁸⁰ EFDCA, Madde 29 (4).

¹⁸¹ EFDCA, Madde 29 (6).

¹⁸² Gedion Timothewos, “Freedom of Expression in Ethiopia: The Jurisprudential Dearth”, **Mizan Law Review**, Vol. 4, No. 2, 2010, p. 213.

ancak ifade ve bilgi özgürlüğü ilkesi tarafından şekillenen yasalarla sınırlandırılabilir" şeklindeki 6. fıkradan anlaşılabilir. Anayasa ayrıca Etiyopya tarafından onaylanan tüm uluslararası anlaşmaların ülke hukukunun ayrılmaz bir parçasını oluşturmasını ve anayasada belirtilen temel hak ve özgürlüklerin İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi ilkelerine, Etiyopya tarafından kabul edilen insan hakları ve diğer uluslararası belgelerle ilgili uluslararası sözleşmelere uygun bir şekilde yorumlanmasını şart koşturmuştur.¹⁸³

1.5.2. Anayasal standartlar ile pratik gerçeklik arasındaki uyumsuzluk

Uluslararası taahhütlere ve anayasal güvencelere rağmen, Etiyopya'da ifade özgürlüğü ve basın özgürlüğü ciddi şekilde kısıtlanmış olup Etiyopya 2018'e kadar gazeteciler ve siyasi muhalefet için en büyük hapisanelerinden biri olarak ün kazanarak dünyanın en kötülerinden biri şeklinde tanımlandı.¹⁸⁴ Özellikle 2005 ulusal seçimlerinden sonra, Etiyopya hükümeti, ülkede daralan bir siyasi alana yol açacak şekilde siyasi muhaliflere ve bağımsız medya kuruluşlarına baskı yapmıştır.

Hükümet 2011-2018 yılları arasında, Oromo Kurtuluş Cephesi (OLF), Ginbot sebat ve diğer üç grubu terör örgütü olarak belirledi ve bu organizasyonlarla ilişkili siyasi muhalifleri, insan hakları savunucuları, öğretmenler, öğrenciler, gazeteciler ve dini liderlerden oluşan on binlerce kişiyi tutukladı.¹⁸⁵ Özel gazete ve dergi işletenler de sürekli olarak mahkemeye itaatsizlik, hakaret, yalan söylentiler yaymak ve son olarak soykırıma teşebbüs, anayasaya karşı öfke ve devletin savunma gücünün zedelenmesinden yargılanmıştır.¹⁸⁶

Ceza kanunundan başlayıp yeni çıkarılan nefret söylemi ve dezenformasyonu önleme bildirgesine kadar olmak üzere Etiyopya hükümeti, ifade özgürlüğü hakkı ihlallerini gerekçelendirmek için farklı kanunlar kullanıyor. İlerleyen bölümde, bu kanunların devlet tarafından ülkedeki bireylerin ifade özgürlüğü hakkını tehlikeye atacak şekilde nasıl yorumlandığına dair derinlemesine bir analiz yapılacaktır. Bu

¹⁸³ EFDCA, Madde 9 ve 13.

¹⁸⁴ Bekele, p. 16.

¹⁸⁵ Mesenbet Assefa, "Freedom of expression and the media landscape in ethiopia: Contemporary challenges", **University of Baltimore Journal of Media Law & Ethics**, Vol. 5, Iss. 1, p. 69

¹⁸⁶ Assefa, p. 88.

kanunlar ayrıca basın özgürlüğüne getirilen kısıtlamaların kurumsallaşmasına ve muhalefetin suç sayılmasına yasal koruma sağlamıştır. Aslında bu tez yazılırken bazı yasalar reform sürecindedir. Buna göre yazar, farklılıklarına işaret etmek amacıyla eski yasalar ve yeni getirilen değişikliklerin karşılaştırmalı bir analizini yapmaya çalışacaktır.

1.5.3. Terörle Mücadele Bildirgesi

11 Eylül saldırılarının ardından ve 2001'de Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi Kararı (BMGKK) 1373'ün kabul edilmesinin ardından, birçok devlet terörizmle mücadeleyi amaçlayan farklı yasaları benimseme konusunda giderek daha ihtiyatlı olmaya başladı.¹⁸⁷ Özellikle, terörizmin yüceltilmesini ve kışkırtılmasını yasaklayan BMGKK 1624'ün kabulünden bu yana, terörizme teşvik etmeyi açıkça yasaklayan yerel kanunlarda bir artış olmuştur.

Bu tür çabaların dezavantajı, siyasi muhalefet ve hükümet politikasına yönelik meşru eleştirileri bastırmak maksadıyla terörü övmek, yüceltmek veya haklı çıkarmak gibi suçlar dahil olmak üzere terörle mücadele yasalarının kullanılması olmuştur.¹⁸⁸ Uluslararası düzeyde terörizmin tanımının net olmaması ve kavramsal akışkanlığı, otoriter devletleri, meşru siyasi muhalefeti ve ifade özgürlüğünü bastırmanın tipik yolları olarak terörle mücadele yasalarını kullanmaya sevk etti. Anayasa hukuku tabiriyle, bu, bazılarının ifade özgürlüğü üzerinde acımasız etkileri olan anayasa karşıtı fikirlerin benimsenmesini tetikledi.¹⁸⁹

Etiyopya, Terörle Mücadele Bildirgesini 2009 yılında kabul etti. Terörle Mücadele Bildirgesi'nin kabulünün kamu düzeni ve devletin güvenlik ihtiyaçlarına ilişkin gereklerden ziyade siyasi çıkarların bir ürünü olduğunu söyleyen güvenilir argümanlar var.¹⁹⁰ Bu düzenleme, Etiyopya'da ifade özgürlüğü ve basın özgürlüğüne

¹⁸⁷ UN Security Council, **Security Council resolution 1373 (2001) on threats to international peace and security caused by terrorist acts**, 28 September 2001, S/RES/1373 (2001), available at: <https://www.refworld.org/docid/3c4e94552a.html> (05/26/2021)

¹⁸⁸ La Rue, p. 11.

¹⁸⁹ Assefa, s. 88.

¹⁹⁰ Wondwossen Demissie Kassa, "Examining some of the Raisons d'être for the Ethiopian Anti-Terrorism Law", MIZAN Law. REV. Vol. 7, No. 1, 2013, s. 49; Hiruy Wubie, "Some Points on the Ethiopian Anti-Terrorism Law from Human Rights Perspective", Journal of Ethiopian Law, Vol, 25, No. 2, 2012, s. 47.

açık farkla en büyük ve en şiddetli kısıtlamayı getirdi. Kabul edilmesinden bu yana sadece siyasi aktivistlere ve medyaya karşı kullanıldı. Kanunla ilgili ilk sorun, şiddet içermeyen siyasi muhalefeti ve terörizm olarak görülmemesi gereken diğer çeşitli faaliyetleri suç haline getirmek için kullanılabilecek belirsiz ve son derece geniş terörizm tanımıdır.

Bildiri'nin 3. maddesi şunu belirtmektedir:

Siyasi, dini veya ideolojik bir amacı geliştirmek ve "hükümeti etkilemek", "halkın veya halkın bir kısmının gözünü korkutmak;" [veya] "ülkenin temel siyasi, anayasal, ekonomik veya sosyal kurumlarını istikrarsızlaştırmak veya yok etmek" amacıyla bir kimse; ölüme veya ciddi yaralanmaya neden olan; halkın güvenliği veya sağlığı için risk oluşturan bir eylem gerçekleştirirse; adam kaçırsa veya rehin alırsa; mülke ciddi hasar verirse; doğal kaynaklara, çevreye veya tarihi veya kültürel mirasa zarar verirse; veya " herhangi bir kamu hizmetini tehlikeye atan, ele geçiren veya kontrol altına alan, engelleyen veya aksatan bir eylem gerçekleştirirse" - 15 yıllık ağırlaştırılmış müebbet hapis cezasından başlayarak idama kadar cezaya hükmedilebilir.¹⁹¹

Bildirge kapsamındaki terör eylemlerinin bu geniş ve belirsiz tanımı, bazen halk gösterilerinde olduğu gibi "kamu hizmetlerinin aksamasına" neden olan barışçıl siyasi muhalefet eylemlerini suç haline getirmek için kullanılabilir. Örneğin, trafiği engelleyen şiddet içermeyen bir yürüyüş terör eylemi olarak nitelendirilebilir.¹⁹² Bu tezin önceki bölümünde tartışıldığı gibi, ifade özgürlüğü hakkını sınırlayan yasalar, bireylerin hukuka uygun davranmalarını sağlayacak ve eylemlerinin neyi gerektirdiğini makul bir şekilde tahmin edebilecekleri şekilde açık olmalıdır. Bununla birlikte, yukarıdaki terörizm tanımı, geniş yorumlamaya yol açtığından ve yetkililer tarafından siyasi veya sosyal protestoların meşru ifadelerini bastırmak için kullanılabildiğinden, hukukilik ilkesine aykırıdır.

Ancak, Terörle Mücadele Bildirgesi'nin en çok eleştirilen hükmü, ifade özgürlüğü üzerinde ciddi yankı uyandıran madde, terörizmin teşvik edilmesini yasaklayan 6. madde oldu. Şu hususları belirtmektedir:

Hitaben yayınladığı kamuoyunun bir kısmı veya tamamı tarafından doğrudan veya dolaylı bir şekilde kendilerine yönelik Bildirge'nin 3. Maddesinde belirtilen

¹⁹¹ Eski Terörle Mücadele Bildirgesi (bundan böyle ETMB olarak anılacaktır), 652/2009, <https://www.refworld.org/docid/4ba799d32.html> (05/26/2021), Madde 3.

¹⁹² Article 19, **Ethiopia: ARTICLE 19 Comments on Anti Terrorism Proclamation**, 31 March 2010, available at: <https://www.refworld.org/docid/4bcd6b118.html>(05/26/2021)

terörist bir eylemin gerçekleştirilmesine veya hazırlanmasına cesaretlendirme veya teşvik niteliğinde anlaşılması muhtemel bildiri yayınlayan veya yayınlanmasına sebebiyet veren 10 yıldan 20 yıla kadar ağır müebbet hapis cezası ile cezalandırılır.

Bu hüküm sübjektif bir standart belirleyerek, sözde terör eylemi ile söz konusu ifade arasında nedensel bağlantı kurmayı son derece zorlaştırmaktadır. Yani bir ifade muhtemelen halkın bir kısmı veya tamamı tarafından doğrudan veya dolaylı bir teşvik olarak anlaşılırsa, yazar / konuşmacı öyle düşünmese de terörizmi teşvik olarak kabul edilir. Önemli olan, yazar / konuşmacı tarafından ne amaçla bir ifadenin kullanıldığı değil, nasıl anlaşıldığıdır. Bazı siyasi grupların silahlı direnişi dahil Etiyopya'nın siyasi krizi bağlamında bakıldığında bu özellikle endişe verici olabilir.¹⁹³ Siyasi beyanlar kolaylıkla silahlı muhalefet faaliyetlerini destekleyici olarak görülebilir ve sonuç olarak doğrudan veya dolaylı olarak şiddete teşvik olarak yorumlanabilir.

Terörizme kışkırtmayı daha da sorunlu kılan durum, fiili olarak ortaya çıkan zararı göstermeye gerek kalmadan suçun işlendiğinin kabul edilebilmesidir. Kanun, geniş bir yorumlama ve uygulama alanına bırakılmış olan doğrudan veya dolaylı bir teşvik veya teşviki neyin oluşturduğu konusunda tamamen sessizdir. *Savcı v. Yonathan TR* davasında¹⁹⁴, Etiyopya Federal Yüksek Mahkemesi, Mavi Parti'nin eski sözcüsü sanığı, “terörizmi teşvik etmeyi” neyin teşkil ettiğini tanımlamadan, Bildirge'nin 6. maddesi uyarınca Facebook'ta yaptığı paylaşımdan mahkum etti. Dolayısıyla, ifade özgürlüğünü kısıtlamanın üç aşamalı testine göre bu yasaya bakıldığında, bu yasa yasallık, gereklilik ve orantılılık gerekliliklerini yerine getirmekte yetersiz kalmaktadır.

Etiyopya hükümeti, vatandaşların hakları ve özgürlükleri üzerinde olumsuz bir etki yaratan bu tür maddi ve yaptırım boşluklarını dikkate alarak, Mart 2020'de Terörle Mücadele kanununu değiştirdi.¹⁹⁵ Yukarıdaki boşluklara ek olarak, yeni bildirge, kanun uygulayıcısı kurumların güvenilirliğinin önemini kabul etmektedir. Önceki yasaya benzer şekilde, kamu hizmetinin veya sosyal hizmetlerin engellenmesi, yeni kanunda terör eylemi olarak değerlendiriliyor. Bununla birlikte, takdire şayan bir

¹⁹³ Wubie, p. 66.

¹⁹⁴ Public Prosecutor v Yonathan Tesfaye, FHCE (Judgment F/P/P 414/08), Lideta District, 2016.

¹⁹⁵ Yeni Terörle Mücadele Bildirgesi (bundan böyle YTMB olarak anılacaktır), 1176/2020, Federal Negarit Gazeta, Addis Ababa 25th , March 2020 <https://chilot.me/wpcontent/uploads/2020/04/A-proclamation-to-provide-for-the-prevention-and-suppression-of-terrorism-crimes.pdf> (05/26/2021)

şekilde, yeni bildirge, "kamu veya sosyal hizmetin engellenmesi, gösteri, toplantı ve benzeri hakların kullanılmasıyla ilgili ise, terör eylemi sayılmaz" şeklinde istisnai koşullara yer verilmiştir.¹⁹⁶

Yeni yasadaki diğer önemli gelişme ise, terörizmin teşvik edilmesiyle ilgilidir. Yukarıda tartışıldığı gibi, eski yasa “*doğrudan veya dolaylı teşvik*” gibi olağanüstü geniş ifadeler kullanır. Oysa yeni bildirge şunları belirterek olası belirsizlikten kaçınıyor:

*Beyanda bulunarak, yazı yazarak, görüntü kullanarak veya başka bir davranışla açık bir şekilde bu Bildirgenin 3.Maddesinde öngörülen eylemlerden herhangi birinin gerçekleştirilmesine neden olan veya kamuoyuna yönelik olarak bu tür bir içeriği herhangi bir yolla yayınlayan, üreten, ileten, dağıtan, depolayan, satan veya oluşturan bu suça teşebbüs etmesi veya işlemiş olması koşuluyla, üç yıldan yedi yıla kadar ağır hapis cezasıyla cezalandırılır.*¹⁹⁷

Buradan, eski terörle mücadele bildirgesinden farklı olarak, yeni kanunun söz konusu ifadeler ile terör eylemi arasında nedensel bağ kurmaya yönelik objektif bir standart belirlediğini ve Etiyopya'da ifade özgürlüğü üzerine kısıtlamaların kurumsallaştırılmasına yasal koruma sağlayabilecek geniş terimlerden kaçındığını anlayabiliriz.

1.5.4. Kitle İletişimi ve Bilgiye Erişim Bildirgesi

1.5.4.1. Anayasallığa İlişkin Hususlar

Etiyopya, 1995 anayasası ile federal bir hükümet sistemini benimsemiştir ve bu nedenle, federal ve bölgesel hükümetler arasında bir güç paylaşımı vardır. Federal anayasa, federal ve bölgesel hükümetlerin yasama, yargı ve yürütme yetkileri altındaki konuları açıkça sınırlandırmaktadır. Kitle İletişim ve Bilgiye Erişim Bildirgesi¹⁹⁸, federal anayasanın 55 (1) Maddesi uyarınca Federal Halklar Meclisi Temsilcileri tarafından federal düzeyde bir yasa olarak yayınlandı. Bununla birlikte, Kitle İletişim

¹⁹⁶ YTMB, Madde 4.

¹⁹⁷ YTMB, Madde 10.

¹⁹⁸ Basın Özgürlüğü ve Bilgiye Erişim Kanunu (BÖBEK) (Proclamation No. 590 of 2008 Negarit Gazeta 14th Year No. 64), 2008.

Yasası, federal hükümet ve Halklar Meclisi Temsilcileri tarafından, basınla ilgili bir yasa çıkarma yetkisi vermeyen federal anayasayı ihlal edecek şekilde çıkarılmıştır.

Federal anayasanın 51. ve 55. Maddeleri, federal hükümetin yetki ve görevlerinin sınırlı sayıdaki listesini belirtmektedir. Madde 55 (1), Halklar Meclisi Temsilcilerinin yalnızca anayasa tarafından federal yargı yetkisi verilen konularda yasama yetkisine sahip olacağını açıkça belirtir. Basın yasasını veya kitle iletişim yasasını yürürlüğe koyma yetkisi federal yasama yetkisine verilmemiştir. Federal hükümete iş kanunu, ticaret kanunu, ceza kanunu ve patent ve telif hakkı kanunlarının çıkarılması gibi alanlarda özel olarak yetki verilmiş olsa da, federal hükümet hiçbir yerde basın ve diğer kitle iletişim kurumlarını yöneten kanunların çıkarılmasıyla ilgili herhangi bir yetkiye sahip değildir.

Öte yandan anayasa, "açıkça federal hükümete veya aynı anda federal ve bölgesel hükümete verilmeyen tüm yetkilerin bölgesel eyaletlere ayrıldığını" öngörür.¹⁹⁹ Bu nedenle, bölgesel hükümetler, ifade özgürlüğü için yasalar anayasal güvencelere uygun olduğu sürece, kendi yetki alanları dahilindeki kitle iletişimi ve bilgiye erişimi düzenleyen yasalar çıkarma yetkisini meşru olarak talep edebilirler.

1.5.4.2. İfade Özgürlüğü Standartlarıyla Uyumu

2008 Kitle İletişim ve Bilgi Edinme Özgürlüğü Bildirgesi, sansür yasağı, gazetecilerin mahkeme öncesi gözaltına alınması ve bilgiye erişim hakkı gibi bazı olumlu yönler içeriyor. Bununla birlikte, ifade özgürlüğü üzerinde caydırıcı etkisi olan kısıtlayıcı yasal hükümler de öngörmektedir. Kitle İletişim Kanunu, "anayasa ile yetkilendirilmiş yasa koyuculara, yöneticiler ve yargı mensuplarına yönelik hakaret ve asılsız suçlamaların, işlendikleri kişi dava açmamayı tercih etse bile yargılanacağını" belirtmektedir.²⁰⁰ Sonuç olarak, hiçbir hükümet yetkilisi yasal işlem başlatmasa bile, gazeteciler hükümete hakareten yargılanabilir. Hakaret için idari para cezaları 100.000 Etiyopya birri kadar olup çok yüksektir. Ceza Kanununun 613. maddesi ayrıca

¹⁹⁹ EFDCA, Madde 51 (2).

²⁰⁰ BÖBEK, Madde 43/7.

hakarettten para cezasına veya bir yıla kadar hapis cezasına hükmedilmesini mümkün kılmaktadır.²⁰¹

Dahası, ceza hukuku, bir bireye zarar vermek amacıyla iftira niteliğinde beyanlara ilişkin davalarla sınırlıyken, medya kanunu, bu tür suçlamaların kötü niyetle yapılp yapılmadığına bakılmaksızın yanlış suçlamayı da içerecek şekilde genişletmektedir. *NY Times Co. - Sullivan* davasında²⁰², ABD Yüksek Mahkemesi, kamu görevlilerine karşı olan ifadeler, gerçek bir kötü niyetle, yani yanlış olduğu bilgisiyle veya gerçeği pervasızca göz ardı edilerek yapılmadıkça, bu ifadelere göre hakaret sebebiyle tazminata hükmedilemeyeceğine karar vermiştir. Etiyopya Kitle İletişim Araçları ve Bilgi Edinme Özgürlüğü Beyannamesi böyle standartlara sahip değildir. Ve bu nedenle, bu yasanın ifade özgürlüğü üzerinde, özellikle de kamusal bağlamda yapılan siyasi söylemler üzerinde caydırıcı bir etkisi olmuştur. Bu korku ve otosansür aşılacaktır çünkü bir kişi devlet görevlilerini veya herhangi bir hükümet politikasını eleştirirse, bilginin doğruluğuna bağlı olarak cezaya maruz kalabilir.

²⁰¹ The Criminal Code of the Federal Democratic Republic of Ethiopia (Proclamation No 414/2004) Art. 613.

²⁰² *New York Times Co. v. Sullivan*, (376 U.S. 254), SCOTUS, 1964.

İKİNCİ BÖLÜM

DEZENFORMASYON VE İFADE ÖZGÜRLÜĞÜ

2.1. GENEL ARKA PLAN

Araştırmacı, bu tezin bir önceki bölümünde uluslararası, bölgesel ve ulusal yasal belgeleri hareket noktası olarak ifade özgürlüğünün teorik ve normatif çerçevelerini incelemeye çalışmıştır. Ayrıca Etiyopya anayasasında ifade özgürlüğünün güvence altına alınış şekli ve farklı mevzuatların, hukuku uygulayan organların bu hakkı ihlal etmesine nasıl yol açtığı da ayrıntılı olarak ele alındı. Bilindiği gibi internet, ifade özgürlüğünün kullanımını en fazla geliştiren teknolojilerden biridir, çünkü bilginin pasif alıcıları olan milyonlarca insanı kamusal tartışmalarda aktif katılımcılara dönüştürmüştür.²⁰³ Aynı zamanda internet kişinin kendi fikirlerini ifade etmesi ve çeşitli bilgi ve görüşleri bulup bunlara erişmesi için birçok yeni yol sağlamıştır. Böylece internet, sesi olmayanlara ses verir, siyasi örgütlenme ve topluluk inşası için vazgeçilmez bir araç olarak hizmet eder ve otoriter hükümetlere karşı protesto ve kampanya için güçlü bir çıkış sağlar.²⁰⁴ Bununla birlikte, kamu söylemini genişletmek, güçlendirmek ve kamu yararına olan bilgilerin dolaşımı için muazzam fırsatlar sunuyor olmasına rağmen, internet aynı zamanda çevrimiçi dezenformasyon, nefret söylemi, terör kışkırtması ve diğer zararlı içerik türleri tehlikesine de sebep olabilmektedir.

Bu nedenle, araştırmanın bu bölümünde, çevrimiçi dezenformasyon sorunu ve bu tehlikeli toplumsal sorunu düzenleyici karşılıkların ifade özgürlüğü hakkı üzerindeki istenmeyen sonuçları incelenecektir. Sosyal medya aracılığıyla artan dezenformasyona dünya çapında birçok ulusal makam farklı düzenleyici çözümlerle karşılık verdi.²⁰⁵ Etiyopya, sosyal medyada yayılan çevrimiçi dezenformasyonun

²⁰³ Edison Lanza, **Standards for a Free, Open and Inclusive Internet**. the IACHR Office of the Special Rapporteur for Freedom of Expression, washington D.C., 2017, p. 37 .

²⁰⁴ Nathaniel Persily ve James B. McClatchy, **The Internet's Challenge to Democracy: Framing the Problem and Assessing Reforms**, Kofi Annan Commission on Elections and Democracy in the Digital Age, 2020, p. 6.

²⁰⁵ 2016'dan bu yana, dünya çapında en az 43 ülke, çevrimiçi dezenformasyonu önlemeye yönelik yasalar çıkardı veya bu yasaları uygulamaya başladı. Bkz. Bradshaw, S., Neudert L.M., Nothaft H., **Government Responses to Malicious Use of Social Media**. NATO Strategic Communications Centre of Excellence, Riga, 2018, p. 4

olumsuz etkisini en aza indirmek yahut ortadan kaldırmak için yasa çıkaran ülkeler arasında yer alıyor. Bununla birlikte, daha sonra daha ayrıntılı olarak tartışılacağı gibi bu geniş kapsamlı yasa, gazetecileri, muhalif figürleri veya resmi hükümet pozisyonlarına aykırı bir anlatıyı benimseyen herhangi birini hedef almak üzere bir araç olarak da kullanılabilir. Vatandaşları dezenformasyondan korumak için düzenleyici müdahalenin gerekli olduğu konusunda mutabakat sağlanmış gibi görünse de sosyal medyanın aşırı kısıtlayıcı bir şekilde düzenlenmesinin ifade özgürlüğü üzerindeki olumsuz etkisine ilişkin endişeler değişmeden kaldı. Buna bağlı olarak araştırmacının burada yanıtlamaya çalıştığı temel sorular; Etiyopya'nın dezenformasyonla mücadele mevzuatı, bu tezin birinci bölümünde detaylandırılan ifade özgürlüğü ilkeleriyle ne ölçüde uyumludur? Ve ülkenin çevrimiçi dezenformasyon sorunu, sosyal medya ortamında ifade özgürlüğüne dair temel hakları korurken nasıl çözülebilir?

Yukarıda belirtildiği gibi, internet araçlarının bireylerin ifade özgürlüğü hakkını kullanma yetenekleri üzerinde önemli bir etkisi vardır. Web 2.0 teknolojilerinin ve uygulamalarının ortaya çıkışı, daha önce çevrimiçi içeriğin yalnızca tüketicisi olan her İnternet kullanıcısının, kendi içeriklerini çeşitli web sitelerinde, bloglarda, tüketici değerlendirme platformlarında (Amazon, eBay ve TripAdvisor gibi), sosyal ağ hizmetlerinde (Facebook, Twitter ve LinkedIn gibi), medya paylaşım web siteleri (Instagram ve YouTube gibi) ve ortak yazma projelerinde (Wikipedia gibi) yayınlamasını sağlamıştır.²⁰⁶

Bu internet araçları, bilgiye erişmek ve bilgiyi açıklamak, insan haklarını, hukukun üstünlüğünü ve demokrasiyi etkileyen konularda küresel savunucuları bir araya getirmek ve halkı dayanıklı sosyo-ekonomik ve politik-hukuki değişiklikler aramak üzere harekete geçirmek için muazzam bir fırsat sağlamıştır.²⁰⁷ Bu tür

²⁰⁶ Robert Spano, "Intermediary Liability for Online User Comments under the European Convention on Human Rights", **Oxford Human Rights Law Review**, Vol. 17, No. 4, 2017, p. 668; Perry and Zarsky, "Who Should be Liable for Online Anonymous Defamation?", **University of Chicago Law Review Dialogue**, Vol. 82, 2015, p. 162

²⁰⁷ Rebecca MacKinnon and others, "Fostering Freedom Online: The Role of Internet Intermediaries" **Other Publications from the Center for Global Communication Studies**. Retrieved from http://repository.upenn.edu/cgcs_publications/21 (2/16/2021).

platformlar olmasaydı Arap baharı gibi önemli olaylar muhtemelen sonuç vermeyecekti.²⁰⁸

Bununla birlikte, internet araçlarının ifade özgürlüğünün gerçekleştirilmesinde oynadığı hayati rol, iki temel soruyu gündeme getirmektedir. İlk olarak; ifade özgürlüğü söz konusu olduğunda özel sorumlulukları var mı? Bu tezin birinci bölümünde ayrıntılı olarak tartışıldığı gibi, genel olarak insan hakları ve özel olarak ifade özgürlüğü hakkı, devletin merkezi rolüne dayanmaktadır. Peki ya internet araçları? Devletlerle aynı insan hakları sorumluluğunu devralıyorlar mı? Medyanın çevrimdışı dünyasında, yayıncılar yayınladıkları her türlü yasa dışı içerikten sorumludur. Facebook ve Twitter gibi platformlar ne olacak? Dolayısıyla ikinci önemli soru şudur; bu çevrimiçi araçlar, kullanıcıları tarafından yayılan dezenformasyondan ne ölçüde sorumludur? Bununla birlikte, bu ve diğer soruları ele almadan önce, dezenformasyonun ne anlama geldiğini tanımlayarak ve bu zorluğun neden ve sonuçlarını netleştirerek başlayalım.

2.2. DEZENFORMASYON NEDİR?

Neyin yasa dışı sayılması gerektiğine ilişkin normatif soruyu karşılayan net bir dezenformasyon tanımı ortaya koymak, uygun önlemlerin geliştirilmesi için araçsaldır.²⁰⁹ Bununla birlikte, dezenformasyonla ilgili birçok olgunun nasıl tanımlanacağı ve işlevsel hale getirileceği konusunda akademik literatürde pek fikir birliği görülmemektedir.²¹⁰ Bu tanımsal belirsizlik, çevrimiçi dezenformasyona uygulanan yasaların çok farklı uygulama alanlarına yansır. "Mesenformasyon" ve "Dezenformasyon" terimleri bazen değişen ve çakışan tanımlarla birbirinin yerine kullanılır.²¹¹ Ancak bu terimler kavramsal olarak farklıdır. Dezenformasyon; (a)

²⁰⁸ Anita Breuer, Todd Landman and Dorothea Farquhar, "Social Media and Protest Mobilization: Evidence from the Tunisian Revolution", **Democratization**, Vol. 22, Issue, 4, 2015, p.764; Felix Brünker and others, "The Role of Social Media during Social Movements – Observations from the #metoo Debate on Twitter" **In Proceedings of the 52nd Annual Hawaii International Conference on System Sciences (HICSS)**, p. 2356.

²⁰⁹ Guess AM and Lyons BA, "Misinformation, Disinformation, and Online Propaganda" in Nathaniel Persily and Joshua A Tucker (eds), "Social Media and Democracy: The State of the Field, Prospects for Reform", Cambridge University Press, Cambridge, 2020, p. 10.

²¹⁰ Suleiman Usman Santuraki, "Trends in the Regulation of Hate Speech and Fake News: A Threat to Free Speech?," **Hasanuddin Law Review**, Vol. 5, no. 2, 2019, p. 140

²¹¹ Guess and Lyons, p. 10.

Kamuoyunu aldatmak maksadıyla ve (b) Yalan olduğunu bilerek yanlış bilgilerin toplu olarak yayılmasından oluşur. Genellikle, manipülatif olmaksızın veya kötü niyet içermeksizin oluşturulan veya yayılan yanıltıcı bilgi olan Mesenformasyondan ayırt edilir.²¹² Dolayısıyla mezenformasyon “yanlış bilginin herhangi bir kasıt olmadan paylaşılması olarak bilinmektedir.”²¹³

Avrupa Komisyonu, dezenformasyonu "ekonomik kazanç veya kasıtlı olarak halkı aldatmak amacıyla oluşturulan, sunulan ve yayılan ve kamuya zarar verebilecek, doğrulanabilir şekilde yanlış veya yanıltıcı bilgi" olarak tanımlıyor.²¹⁴ Bu tanım, kasıtlı olarak sahte haber (genellikle "fake news" olarak anılır) yaymayı, yanlış bilgi kullanarak ürünleri pazarlamayı ve değiştirilmiş içeriği dağıtmayı (değiştirilmiş kayıtlar, aldatıcı bir şekilde düzenlenmiş içerik vb.) kapsar.²¹⁵

Bazı bağlamlarda, "karışık" bilgileri (doğru ve yanlış içerik unsurlarıyla birlikte) ve bazen "propaganda" veya "kötü bilgi" (malinformation) olarak tanımlanan, halkı aldatma niyetiyle yayılan doğru bilgileri de içerebilir.²¹⁶

Buna karşılık, Etiyopya Nefret Söylemi ve Dezenformasyonu Önleme Kanunu (ENSDÖK)²¹⁷, dezenformasyonu “Bilginin yanlışlığını bilen veya makul olarak bilmesi gereken ve kamuoyunda rahatsızlık, ayaklanma, şiddet veya çatışmaya neden olma olasılığı yüksek olan bir kişi tarafından yayılan her türlü yanlış ifade." olarak tanımlar. Bu tezin birinci bölümünde tartışıldığı gibi, işleyen bir demokrasi, vatandaşlarının bilgilendirilmiş bir şekilde karar alabilmelerine bağlıdır. Vatandaşların muhakeme kapasitesi bir şekilde tehlikeye atılırsa veya görüşleri çevrimiçi dezenformasyonla manipüle edilirse, seçim sırasında rasyonel bir karar beklemek zordur.²¹⁸ Ancak Etiyopya Nefret Söylemi ve Dezenformasyonu Önleme Kanunu'nun

²¹² Guess and Lyons, p. 10.

²¹³ Enes Bayraklı ve Şeyma Filiz, **Avrupa Birliği'nin Yalan Haber ve Dezenformasyonla Mücadele Stratejisi**, Turkuvaz Haberleşme ve Yayıncılık A.Ş., İstanbul, 2020, s. 8.

²¹⁴ European Commission High Level Expert Group on Fake News & Online Disinformation, A Multi-dimensional Approach to Disinformation: Report of the Independent High Level Group on Fake News and Online Disinformation, EUR. COMMISSION (Mar. 12, 2018), Retrived from <https://ec.europa.eu/digitalsingle-market/en/news/final-report-high-level-expert-group-fake-news-and-online-disinformati> (6/01/2021)

²¹⁵ Fernando Nuñez, "Disinformation Legislation and Freedom of Expression, **U.C. IRVINE L. REV.**, vol.10 Issue 2, 2020, p. 785

²¹⁶ European Commission High Level Expert Group on Fake News & Online Disinformation.

²¹⁷ Hate Speech and Disinformation Prevention and Suppression Proclamation No. 1185 /2020, (March 23rd, 2020) Federal Negarit Gazette No. 26

²¹⁸ Judit Bayer and others., **Disinformation and propaganda: impact on the functioning of the rule of law and democratic processes in the EU and its Member States**, European Parliament,

2. maddesinin 3. fıkrasında yer alan tanım, kamuoyunun seçim bağlamlarında manipüle edilmesini, kamuoyunda rahatsızlık, ayaklanma, şiddet veya çatışmaya yol açmadığı sürece dezenformasyon olarak kabul etmemektedir.

Sahte haberler, alternatif gerçekler ve dezenformasyon kamusal alanlara hakim olurken, dünyanın dört bir yanındaki ülkeler köklü bir demokratik krizle karşı karşıyadır.²¹⁹ Ve bu hakikat-ötesi (post-truth) demokratik kriz sadece Avrupa ve ABD'de yaygınlaşmakla kalmamış, Nijerya, Kenya ve Güney Afrika gibi Afrika ülkelerinde de gelişmeye başlamıştır. Etiyopya'ya geldiğimizde, yasa koyucunun seçmen manipülasyonu unsurunu dezenformasyon tanımı altına dahil etmedeki eksikliği göz önüne alındığında, iyi işleyen demokrasiyi korumaktan ziyade etnik ve komünal şiddetten kaçınmaya daha fazla önem verildiği sonucuna varmak mümkündür.

2.3. DEZENFORMASYONUN SEBEP VE ETKİLERİ

Çeşitli araştırmalar dezenformasyon olgusunu siyasi kutuplaşmayla ilişkilendiriyor.²²⁰ Bazı sosyal bilim araştırmacılarına göre, insanlar kendilerini yalnızca kendi ideolojilerinin veya siyasi konumlarının prizması aracılığıyla bilgiye eriştikleri dar bir bilgi odasına (*yankı odası*) kilitledikleri için, dezenformasyon siyasi kutuplaşmadan kaynaklanmaktadır.²²¹ İnsanlar, önyargılarını doğrularsa bilgiyi daha kolay arama, yorumlama ve hatırlama eğilimindedir. Bu şekilde dezenformasyon, sözde bir *doğrulama yanlılığı*ni tetikleyebilir.²²²

Brussels, 2021, p. 24; Deen Freelon & Chris Wells, "Disinformation as Political Communication", **POLITICAL COMMUNICATION**, VOL. 16 2020, p. 145.

²¹⁹ Johan Farkas & Jannick Schou, **POST-TRUTH, FAKE NEWS AND DEMOCRACY: Mapping the Politics of Falsehood**, Routledge, New York, 2020, p. 2.

²²⁰ Joshua A Tucker and others, "Social Media, Political Polarization, and Political Disinformation: A Review of the Scientific Literature" **Social Science Research Network**, 2018, p. 4.; Guess AM and Lyons BA, "Misinformation, Disinformation, and Online Propaganda" in Nathaniel Persily and Joshua A Tucker (eds), **Social Media and Democracy: The State of the Field, Prospects for Reform**, Cambridge University Press, Cambridge, 2020, p. 10. Ancak diğer çalışmalar, siyasi kutuplaşma ve dezenformasyon arasında önemli bir bağlantı olduğu fikrini reddediyor. Bkz., Y. Benkler and others **Network propaganda: Manipulation, disinformation, and radicalization in American politics**, Oxford University Press, New York, NY, 2018, p. 14.

²²¹ Cass R Sunstein, Sunstein, **#Republic: Divided democracy in the age of social media**, Princeton University Press, Princeton; Oxford, 2017, p. 14.

²²² Michael Workman "An Empirical Study of Social Media Exchanges about a Controversial Topic: Confirmation Bias and Participant Characteristics", **The Journal of Social Media in Society**, Vol. 7, No. 1, 2018, p. 382.

Dezenformasyon yeni bir olgu olmasa da sosyal medyanın ortaya çıkışı ve erişilebilirliği, haber tüketim ve dağıtım kalıpları da dahil olmak üzere insanların yaşam tarzlarını dönüştürdü.²²³ Ve bu durum kötü aktörlerin kamuya açık konuşmaları, inançları ve görüşleri etkilemek için dezenformasyonu bir silah olarak kullanmalarının kapısını aralıyor.

Eşlik eden belirsizliği ve sosyal ve ekonomik zorluklarıyla birlikte COVID-19 salgını, dezenformasyonun kabulü ve yayılması için daha verimli bir zemin sağlıyor.²²⁴ Ayrıca karantina ve sosyal mesafe gibi virüsle mücadele etmeye yönelik toplumsal önlemler, birçok insanı sosyal ve maddi sıkıntıya sokuyor.²²⁵ Araştırmalar, bu tür finansal sıkıntıların ve özgürlük yoksunluğunun insanları COVID-19 hakkında dezenformasyona inanmaya yönelttiğini gösteriyor.²²⁶

Bazı akademisyenler, dünya çapında Donald Trump gibi popülist liderlerin yükselişinin bu soruna katkıda bulunduğunu savunuyorlar.²²⁷ Çünkü eski medya ve iktidar partileri gibi seçkin kurumlara duyulan güvensizlikten beslenen rejimler, çevrimiçi ortamı hem eskiyi bozan hem de gücü sağlamlaştırmak için yeni yıldırma araçları getiren dezenformasyon ve kutuplaşma kampanyalarına elverişli bulmuşlardır.²²⁸ Çevrimiçi dezenformasyonun hızla yayılmasının bir başka nedeni olarak finansal teşvikler de gösterilebilir.

Etkisine geldiğimizde, dezenformasyonun medyaya olan güveni azalttığı ve halkın gerçek haberleri doğru bir şekilde tespit etme yeteneğini aşındırdığı ileri sürülmüştür. Sahte haberlere ve diğer yanlış bilgilere maruz kalmak, kuşkuculuğu ve ilgisizliği artırarak köklü demokratik kurumlara da zarar verebilir.²²⁹ Bu sorunun

²²³ Bente Kalsnes, "Fake News", **Oxford Research Encyclopedia of Communication**, Oxford University Press, Vol. 26, 2018, p.1.

²²⁴ Judit, Bayer and others, p. 100 .

²²⁵ Judit, Bayer and others, p. 101.

²²⁶ Tomasz Oleksy and others, "Content Matters. Different Predictors and Social Consequences of General and Government-Related Conspiracy Theories on COVID-19", **Personality and individual differences**, vol. 168,2021, p. 1.

²²⁷ Pablo Barberá, "Social Media, Echo Chambers, and Political Polarization" in Joshua A Tucker and Nathaniel Persily (eds), **Social Media and Democracy: The State of the Field, Prospects for Reform** (Cambridge University Press 2020, p. 34; Michael Hamelers, "Populist Disinformation: Exploring Intersections between Online Populism and Disinformation in the US and the Netherlands", **Politics and Governance**, Volume 8, Issue 1,2020, p. 147; Richard Wilson and Jordan Kiper, "Incitement in an Era of Populism: Updating *Brandenburg* After Charlottesville," **University of Pennsylvania Journal of Law and Public Affairs**, Vol. 5, Iss. 2020, p. 58.

²²⁸ Hamelers, p. 146.

²²⁹ Barberá, p. 36

toplumsal etkisi, 2016 ABD başkanlık seçimleri, Brexit referandumu ve çeşitli yanlış iddiaların geniş çapta yayıldığı son COVID-19 salgını sırasında görüldü.²³⁰

Altta yatan istikrarsızlığın, zayıf medya ortamının ve deneyimsiz internet kullanıcısının bulunduğu Etiyopya gibi gelişmekte olan ülkelerde, çevrimiçi dezenformasyonun etkisi çok daha tehlikelidir. Çünkü bu tür ülkelerde çevrimiçi dezenformasyon kolaylıkla gerçek hayattaki şiddete dönüşebilmektedir. Örneğin, çevrimiçi dezenformasyonun ve nefret söyleminin yükselişi, Etiyopya'da 1,4 milyondan fazla kişinin ülke içinde yerinden edilmesine sebebiyet veren etnik gerilim ve çatışmaya yol açmıştı.²³¹ Ekim 2019'da Oromia bölgesindeki şiddet olayları en az 86 kişinin ölümüne neden olduğunda çevrimiçi dezenformasyon birincil faktördü. Haziran 2020'de, ünlü şarkıcı Hachalu Hundesa'nın öldürülmesinin ardından, Addis Ababa ve Oromia bölgesi'ndeki yıkım ve yerinden etme dalgasının ortasında 166 kişi öldü ve daha fazlası yaralandı.²³² Dezenformasyonun yayılması, böyle bir kayıp ve yıkımı artıran birincil faktördü. Buradan yola çıkarak, çevrimiçi dezenformasyonun gerçek dünyadaki (çevrimdışı) neticesinin, Etiyopya gibi demokratik olmayan, kırılgan, politik olarak kutuplaşmış ve etnik çeşitlilik barındıran ülkelerde, çoğu homojen ve demokratik batı ülkesindekinden çok daha trajik ve korkunç olduğu sonucuna varmak mümkündür.

2.4. ÇEVİRİMİÇİ DEZENFORMASYONA İLİŞKİN DÜZENLEYİCİ KARŞILIKLAR

Dezenformasyonun yayılmasının toplumsal bilgi karmaşası sorunlarına yol açtığına dair artan farkındalık, insanların erişebileceği bilgilerin içeriğini kontrol etmek amacıyla farklı düzenleyici karşılıkların gelişimini tetiklemiştir. Bu farklı düzenleyici yaklaşımların hedefi, internet kullanıcılarından dezenformasyon kaynaklarından olan bilginin üretildiği ve yayıldığı platformlarına kadar çeşitlilik

²³⁰ Tucker and Persily, p. 1

²³¹ Téwodros W. Workneh, "Ethiopia's Hate Speech Predicament: Seeking Antidotes Beyond a Legislative Response", **African Journalism Studies**, VOL. 40, NO. 3, 2019, p. 129.

²³² European Institute of Peace, "**Fake News, Misinformation and Hate Speech in Ethiopia: A Vulnerability Assessment**" <https://www.eip.org/wp-content/uploads/2021/04/Fake-News-Misinformation-and-Hate-Speech-in-Ethiopia.pdf> accessed (04/02/2021).

göstermektedir.²³³ Aşağıdaki bölüm bilgi düzeltmesini ele almaktadır: Aracı sorumluluğu ve çevrimiçi dezenformasyon sorununa düzenleyici karşılıkların örnekleri olarak cezai yaptırımlar.

2.4.1. Bilgi Düzeltme

Bilgi düzeltme, belirli bir içeriğin yanlışlığının kamuya açıklandığı belirli bir dijital platform oluşturarak çevrimiçi dezenformasyonun olumsuz etkisini en aza indirme mekanizmasıdır.²³⁴ İfade özgürlüğü açısından bakıldığında, bunun en az müdahaleci düzenleme biçimi olduğu bilinmektedir. Çünkü bireylerin şüpheli bilgilerle karşılaştıklarında gerçeği arayacak kadar rasyonel oldukları varsayımına dayanmaktadır.²³⁵

Dezenformasyonu düzeltmek için çevrimiçi bir portal oluşturma fikri Kanada, Çin, Hırvatistan, İtalya ve Pakistan dahil olmak üzere birçok ülkede yaygın olarak kullanılmaktadır.²³⁶ Ebola salgını hakkında sahte haberlerin çoğaldığı Demokratik Kongo Cumhuriyeti'nde, bunların iletişim uzmanları tarafından doğru bilgilerle düzeltilmesi için WhatsApp'ta dolaşan yanlış bilgileri izlemeleri ve bildirmeleri için hükümetin gençleri işe aldığı bildirildi.²³⁷ Singapur, bilgi düzeltme ile ilgili daha müdahaleci bir yaklaşım benimsemiştir. *Çevrimiçi Sahteliklerden ve Manipülasyondan Korunma Yasası 2019* uyarınca, Singapurlu yetkililer, yanlış beyanda bulunan bir kişinin veya internet aracı hizmet sağlayıcısının belirli biçimde bir düzeltme bildirimi yapmasını zorunlu kılmak için bir düzeltme talimatı verebilir. Bununla birlikte, birçok sosyal bilim araştırmacısı, çevrimiçi dezenformasyonun zararlı etkilerini en aza indirmek için bilgi düzeltmenin tek başına etkili bir mekanizma olmadığını göstermektedir.²³⁸

²³³ Rebecca K Helm and Hitoshi Nasu, "Regulatory Responses to "Fake News" and Freedom of Expression: Normative and Empirical Evaluation," **Human Rights Law Review**, Vol. 21, Issue 2, 2021, p. 302.

²³⁴ Kalina Bontcheva & Julie Posetti, **Balancing Act: Countering Digital Disinformation While Respecting Freedom of Expression**, International Telecommunication Union (ITU) and United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO), Paris, 2020, p. 66.

²³⁵ Helm and Nasu, p. 314

²³⁶ Helm and Nasu, p. 315

²³⁷ Helm and Nasu, p. 315

²³⁸ Man-pui and others, "Debunking: A Meta-Analysis of the Psychological Efficacy of Messages Countering Misinformation," **Psychological Science**, vol. 28, 2017, p. 35.

2.4.2. Cezai Yaptırım

Cezai müeyyide, dijital ortamda dezenformasyonun olumsuz etkisini en aza indirmenin en etkili yolu olarak biliniyor.²³⁹ Bu tür düzenleyici çözümler, daha başta sahte haberlerin oluşturulmasını ve paylaşılmasını engellemeyi hedeflediğinden, halk hiçbir zaman ilgili yanlış bilgilere ve dezenformasyona maruz kalmaz. İlk etapta yalan haber üretilmezse, o haberin açıklanması ve o habere bağlılık riski ortadan kalkar. Son zamanlarda, Almanya, Fransa, Macaristan, Singapur, Rusya veya Malezya, Etiyopya, Nijerya ve Kenya gibi ülkeler, çevrimiçi dezenformasyon yayınlamak ve yaymak fiilleri bakımından para cezası veya hapis cezası öngören yasalar çıkardı.²⁴⁰

Böyle bir düzenleyici çözümün temel sorunu, ifade özgürlüğü hakkının normatif gereklilikleriyle uyumsuzluğudur. Yanlış veya yanıltıcı bilgi oluşturmak veya yaymak için cezai yaptırımların kullanılması, keyfi uygulama potansiyeli nedeniyle orantısız olarak değerlendirilmiştir.²⁴¹ BM İfade Özgürlüğü Özel Raportörü ve diğer bölgesel insan hakları kurumları ortak deklarasyonlarında “yanlış haberler” veya “objektif olmayan bilgiler” de dahil olmak üzere belirsiz ve muğlak fikirlerle dayalı bilgilerin yayılmasına ilişkin genel yasakların ifade özgürlüğü üzerindeki kısıtlamalara ilişkin uluslararası standartlarla uyumlu olmadığını belirtmişlerdir.²⁴² Ayrıca, cezai yasalarının gereğinden fazla kısıtlayıcı olduğuna ve kaldırılması gerektiğine de dikkat çekmişlerdir. Bununla birlikte, dezenformasyonun yaratılmasını veya yayılmasını suç haline getiren bir yasama hükmünün belirli ve yeterli kesinlikle ve meşru çıkarları ele alacak şekilde düzenlenebileceğini savunan bilim adamları da vardır.²⁴³

Aslında, dezenformasyonun kriminalize edilmesi, genellikle bilme, sahtekârlık ve toplumsal rahatsızlıklara neden olma olasılığı gibi ön koşul unsurlarına sahip

²³⁹ Helm and Nasu, p. 322

²⁴⁰ Bradshaw and others, s. 8; Jacob Mchangama and Joelle Fiss, **The Digital Berlin Wall: How Germany (Accidentally) Created a Prototype for Global Online Censorship**, Justitia publisher, online, 2019, p. 1.

²⁴¹ Human Rights Committee, General Comment No 34: Freedoms of opinion and expression (art. 19), 12 September 2011, s. 8.

²⁴² Rini Katsirea, “Fake news: reconsidering the value of untruthful expression in the face of regulatory uncertainty”, **Journal of Media Law**, Vol.10, no. 2, 2018, p. 187; The United Nations (UN) Special Rapporteur on Freedom of Opinion and Expression et al., ‘Joint Declaration on Freedom of Expression and “Fake News”, Disinformation and Propaganda’, 3 March 2017, <https://www.osce.org/fom/302796?download=true> (02/3/2021)

²⁴³ Helm and Nasu, p. 325

çevrimiçi yayılım için bilgi üretenleri hedef alma eğilimindedir. Bu tür tedbirleri belirsizlik temelinde reddetmek yerine, orantılılık testi, meşru menfaatleri korumak için cezai kovuşturmanın ne ölçüde kullanıldığını sınırlamak için aldatma kastı şartı ve zarar eşiği gibi çeşitli güvencelerin dahil edilmesini gerektirir.²⁴⁴ Bu nedenle, şiddete teşvik eden veya herhangi bir halk sağlığı krizine neden olan yalan haberleri kasten veya bilerek oluşturan ve yayan bir kişiye cezai sorumluluk yüklemek makuldür. Korunması gereken meşru bir menfaat olduğu için bu tür tedbirleri gerekli ve orantılı olarak değerlendirmek mümkündür.

2.4.3. Sorumluluğa Dayalı İçerik Denetleme

Dezenformasyonla başa çıkmak için daha müdahaleci bir düzenleme biçimi, bu tür sorunlu içeriklerin kaldırılmasını veya engellenmesini içerir. Resmi mevzuat açısından, devletler bu amaç için ağırlıklı olarak iki düzenleyici mekanizmaya güvenirlir: birincisi, özellikle yerel ve bölgesel bağlamlarda yasa dışı olan içerik kategorilerini tanımlayan *içerik kısıtlama yasaları* ve ikincisi, sosyal medya şirketleri de dahil olmak üzere araçların, kullanıcıları tarafından oluşturulan ve yayılan yasa dışı içerikten sorumlu tutulabileceği koşulları belirleyen aracı sorumluluk yasaları.²⁴⁵

2.4.3.1. İçerik Kısıtlama Yasaları

Uluslararası insan hakları hukuku kapsamında, devletlerin istisnai olarak yasaklamak ve yaymaktan kaçınmakla yükümlü olduğu belirli ifade türleri vardır. Örneğin, MSHİUS'nin 20(2). maddesi, devletlerin ayrımcılığa, düşmanlığa veya şiddete teşvik teşkil eden her ulusal, ırksal veya dini nefret savunuculuğunu yasaklamaları gerektiğini belirtir. Buna göre ayrımcılığa, düşmanlığa veya şiddete teşvike karşılık gelen çevrimiçi dezenformasyona yönelik yasal kısıtlama, uluslararası insan hakları hukuku ile uyumludur. Bununla birlikte, çevrimiçi dezenformasyonun bu şekilde kısıtlanması, MSHİUS Madde 19/3'te belirtilen gereklilikleri (yasallık,

²⁴⁴ Helm and Nasu, p. 325

²⁴⁵ Barrie Sander, "Democratic Disruption in the Age of Social Media: Between Marketized and Structural Conceptions of Human Rights Law," *European Journal of International Law*, cha. 022, 2021, p. 5

gereklilik ve orantılılık) de karşılamalıdır. Bir sonraki bölümde, bu tez, sosyal medyada dezenformasyonun yayılmasını önlemek için çıkarılan Etiyopya mevzuatının bu gerekliliklere uygun olup olmadığını değerlendirecektir.

2.4.3.2. Aracıların Sorumluluğu

Google, Facebook, Apple, Microsoft, Twitter, Linked In ve Yahoo! gibi internet araçları kullanıcıların nasıl fikir oluşturabilecekleri veya ifade edebilecekleri ve bilgilerle nasıl karşılaşacakları konusunda normları ve sınırları etkili bir biçimde şekillendiren platformlar olarak giderek daha önemli bir rol oynamaktadır.²⁴⁶ Daha önce belirtildiği gibi, bu tür web siteleri neredeyse sınırsız sayıda kişinin fikir ve görüşlerini yayınlamasına ve paylaşmasına ve başkalarının görüşlerini öğrenmesine ve yorum yapmasına izin verir. Bununla birlikte aynı platformlar, dezenformasyon, propaganda, nefret söylemi ve nihayetinde vatandaşların insan haklarını tehlikeye atan diğer yasa dışı içerik türlerini yaymak için de kullanılıyor. Bu nedenle, dünya çapında ülkeler, kullanıcıları tarafından yasa dışı içerik dağıtıldığında sosyal medya platformlarına sorumluluk yükleyen farklı türde aracı sorumluluğu rejimleri oluşturmuştur.²⁴⁷

Kullanıcının yasa dışı içeriği (Dezenformasyon dahil) için üç farklı aracı sorumluluk modeli vardır. Kusursuz sorumluluk modeli, güvenli liman modeli ve geniş dokunulmazlık modeli.²⁴⁸ Ancak, bu üç modelin betimsel bir analizini yapmadan önce, uluslararası insan hakları rejiminin (genellikle devlet eylemlerine odaklanır) bu tür devlet dışı aktörlere (sosyal medya şirketleri) uygulanıp uygulanamayacağı sorusunu yanıtlamak önemlidir. Sosyal medyanın bir teknoloji şirketi mi yoksa medya şirketi mi olarak nitelendirilmesi gerektiğini belirlemek de hayati önem taşımaktadır. Yukarıdaki iki sorunun cevabı, sosyal medya şirketlerinin kullanıcıları tarafından üretilen ve yayılan herhangi bir yasa dışı içerikten ne ölçüde sorumlu olduğunu belirler.

²⁴⁶ Spano, p. 162

²⁴⁷ Sander, p. 2

²⁴⁸ Rebecca MacKinnon and others, **Fostering Freedom Online: The Role of Internet Intermediaries**, UNESCO Center for Global Communication Studies, Paris, 2015, p. 39.

2.4.3.3. Sosyal Medya Şirketleri Kullanıcılarının İnsan Haklarını Korumakla Yükümlü Müdür?

Tartışıldığı üzere, geleneksel insan hakları hukuku, Facebook ve Twitter gibi özel sosyal medya şirketlerine değil, devletlere uygulanacak şekilde tasarlanmıştır.²⁴⁹ Ancak ulusötesi şirket aktörleri muazzam bir güç ve zenginlik kazandıkça, insan hakları üzerindeki olumsuz etkileri Birleşmiş Milletler'de tartışmaları alevlendirmeye başladı.²⁵⁰ Son yıllarda, 2011 yılında BM İnsan Hakları Konseyi tarafından kabul edilen Birleşmiş Milletler İş Dünyası ve İnsan Haklarına Dair Rehber İlkeler (UNGP) başta olmak üzere, şirketlere insan haklarına uyumu sağlamak için rehberlik sağlayan çeşitli girişimler başlatılmıştır.²⁵¹

Bu yol gösterici ilkelere göre, şirketler insan haklarına "saygı göstermelidir", bu da şirketlerin "başkalarının insan haklarını ihlal etmekten kaçınmaları ve dahil oldukları olumsuz insan hakları etkilerini ele almaları" anlamına gelir.²⁵² Bu nedenle, şirketlerin uluslararası insan hakları hukuku kapsamında devletlerin sahip olduğu insan hakları yükümlülüklerinin tümüne sahip olmamasına rağmen, kurumsal aktörlerin insan haklarından yararlanmayı olumsuz yönde etkilemekten kaçınmaları ve haklar zedelenirse çareler sunmaları beklenir.²⁵³ UNGP, diğer şeylerin yanı sıra, şirketlerden insan hakları politikaları geliştirmelerini, insan hakları sorunlarını değerlendirmede dış paydaşlarla aktif olarak ilişki kurmalarını, insan haklarına yönelik potansiyel riskleri değerlendirmek için gerekli özeni göstermelerini ve hakları ihlal etmekten kaçınmak için stratejiler geliştirmelerini beklemektedir. Buna ek olarak, İnsan Hakları Konseyi, bir şirketin insan haklarına saygı gösterme sorumluluğunun, “devletlerin kendi insan hakları yükümlülüklerini yerine getirme konusundaki yetenek ve isteklerinden bağımsız olarak var olan ve bu yükümlülükleri azaltmayan” küresel

²⁴⁹ Taylor, E. “The Privatization of Human Rights: Illusions of Consent, Automation and Neutrality”, **Global Commission on Internet Governance**, Paper Series, 2016, p. 3.

²⁵⁰ Evelyn Mary Aswad, “The Future of Freedom of Expression Online”, **DUKE L. & TECH. REV.** Vol. 17, 2019, p. 38.

²⁵¹ United Nations Human Rights Council (UNHRC), **Guiding principles on business and human rights: Implementing the United Nations “protect, respect and remedy” framework**, 2011. <https://www.ohchr.org/documents/issues/business/A.HRC.17.31.pdf> (6/10/2021)

²⁵² Jørgensen, R. F., & Zuleta, “Private governance of freedom of expression on social media platforms: EU content regulation through the lens of human rights standards,” **Nordicom Review**, Vol. 41, 2020, p. 55.

²⁵³ Aswad, p. 38.

bir standart olduğunu vurgulamaktadır.²⁵⁴ BM ifade özgürlüğü özel raportörü 2018 tematik raporunda, bu Yol Gösterici İlkelerin bağlayıcı olmamasına rağmen, sosyal medya şirketlerinin küresel olarak kamusal yaşamdaki ezici rolünün, bunların kabul edilmesi ve uygulanması için güçlü bir neden oluşturduğunu belirtti.²⁵⁵

2.4.3.4. Hesap Verebilirlik Boşluğunu Dijital Anayasacılık Yoluyla Doldurmak

Dijital teknolojilerin gelişimi, yalnızca bireylerin ifade özgürlüğü, mahremiyet ve veri koruma gibi temel haklarının korunmasına meydan okumakla kalmadı. Daha da önemlisi, liberal fikirlerin yönlendirdiği bu teknolojik çerçeve, dijital ortamda, özellikle çevrimiçi platformlarda faaliyet gösteren ulusötesi şirketlere yarı kamusal işlevleri yerine getirme yetkisi verdi.²⁵⁶ Bu nedenle, tartışma artık özel hukuk alanına kilitlenmiş değil, özellikle anayasa hukuku olmak üzere kamu hukuku perspektifine kaymaktadır.²⁵⁷ Bilindiği gibi modern anayasacılığın temel amaçlarından biri, devlet yetkilerini sınırlayarak temel hakları korumaktır. Anayasa hukuku perspektifinden bakıldığında, yetki kavramı geleneksel olarak kamu otoritelerine verilmiştir. Ancak dijital teknolojilerin gelişmesi nedeniyle yeni bir (dijital) özel yetki biçimi ortaya çıkmıştır. Ve çoğu anayasa, bu tür özel yetkilerin kötüye kullanılması söz konusu olduğunda hesap verebilirlik eksikliği nedeniyle etkisiz kalmaktadır.²⁵⁸

Dijital anayasacılık kavramı, bu normatif boşluğu doldurmak ve dijital çağda yetki kullanımının nasıl sınırlandırılması (meşru hale getirilmesi) gerektiğini yeniden düşünmek için geliştirildi. Redeker, Gill ve Gasser'a göre, dijital anayasacılık “bir dizi siyasi hakkı, yönetim normlarını ve internet üzerinde gücün kullanılmasına ilişkin sınırlamaları dile getirmeye çalışan bir girişimler topluluğudur”.²⁵⁹ Bu tür girişimler

²⁵⁴ Jørgensen and Zuleta, p. 55

²⁵⁵ David Kaye, “Report of the special rapporteur on the promotion and protection of the right to freedom of opinion and expression (A/HRC/38/35). United Nations Human Rights Council, 2018, Para. 11

²⁵⁶ Giovanni De Gregorio, “The rise of digital constitutionalism in the European Union,” *International Journal of Constitutional Law*, Vol. 19, Issue 1, 2021, p. 41

²⁵⁷ Gregorio, s. 42; Hannah Bloch-Wehba, “Global Platform Governance: Private Power in the Shadow of the State”, *SMU. L. REV.* Vol 72, 2019, p. 27

²⁵⁸ Gregorio, p. 42

²⁵⁹ Redeker, Gill and Gasser, “Towards a Digital Constitutionalism? Mapping Attempts to Craft an Internet Bill of Rights”, *International Communication Gazette*, vol. 8, 2018, p. 303.

kabul edildiğinden, dünyanın dört bir yanındaki ülkeler, çevrimiçi içerik yönetiminde şeffaflık ve hesap verebilirlik derecesini artırmayı amaçlayan yasal araçların uygulanması yoluyla çevrimiçi platformların yetkilerini sınırlandırıyor.

2.4.3.5. Sosyal medya Teknoloji mi yoksa Medya Şirketleri mi?

Sosyal medya platformları çoğu zaman kendilerini bir medya şirketi olmaktan çok bir teknoloji olarak görmektedir. Facebook'un CEO'su Mark Zuckerberg'e ABD kongresi tarafından şirketinin doğası sorulduğunda, “Facebook sadece bilgi dağıtımını sağlayan araçlar yarattı” yanıtını verdi.²⁶⁰ Ayrıca şirketinin bir medya şirketi değil, bir teknoloji şirketi olduğunu da sözlerine ekledi. Ancak Andras Koltay ve Barrie Sander gibi akademisyenler bu tür bir tanımlamaya katılmamaktadır. “Sosyal medya şirketleri, platformlarında görünen içeriğin büyük bir kısmını üretmekten sorumlu olmasalar da, bu tür içeriklerin hem izin verilebilirliği hem de görünürlüğü ile ilgili önemli kararlar alıyorlar” iddiasında bulunuyorlar.²⁶¹ Dolayısıyla Facebook, Twitter ve diğer platformlar her gün içerik parçalarını seçerek, sıralayarak ve kaldırarak milyarlarca editoryal karar alan medya şirketleridir.²⁶² Başka bir deyişle, bu akademisyenler içerik denetimini geleneksel editoryal işlevlerle eş tutar.

Bu tür bir ayırım, yasal/düzenleyici bir perspektiften önemli sonuçlara sahip olacaktır. Çünkü platformlar Medya veya yayıncı olarak kabul edilirse, ağlarına yüklenen ve paylaşılan yasadışı içerikler konusunda bir gazete, televizyon veya radyo yayıncısı gibi daha fazla sorumluluk sahibi olacaklardır. Ancak onları bir teknoloji şirketi olarak kabul edersek, web sitelerinde yayınlanan hiçbir içerikten postacının mektupta yazılanlardan veya bir kütüphanecinin sakladığı kitapta yazılanlardan sorumlu olmadığı gibi sorumlu olmazlar.

²⁶⁰ Media Or Tech Company? Facebook's Profile Is Blurry' (NPR.org)
<https://www.npr.org/2018/04/11/601560213/media-or-tech-company-facebooks-profile-is-blurry>
accessed (03/09/2021).

²⁶¹ András Koltay, **New Media and Freedom of Expression: Rethinking the Constitutional Foundations of the Public Sphere**, Oxford, New York, Hart Publishing, 2019, p. 157; Barrie Sander, "Freedom of Expression in the Age of Online Platforms: The Promise and Pitfalls of a Human Rights-Based Approach to Content Moderation", **Fordham International Law Journal** Vol. 43, 2020 p. 939.

²⁶² Koltay, p. 159

2.4.4. Aracı Sorumluluğu Modelleri

Avrupa, Kuzey Amerika, Güney Doğu Asya'nın bazı bölümleri ve Latin Amerika dahil olmak üzere bu bölgelerdeki pek çok hükümet, özellikle aracılık yükümlülüğünü ele alan yasalara sahiptir.²⁶³ Diğer bölgelerde, özellikle Afrika'da, hükümetler aracılık sorumluluğuna ilişkin yasal hükümleri değerlendiriyorlar.²⁶⁴ Genel olarak konuşursak, bu tür rejimlerin mevcut olduğu durumlarda, aracı sorumluluğun üç modeli vardır: a) kusursuz sorumluluk, "güvenli liman" (şartlı sorumluluk) ve geniş dokunulmazlık. Bu modellerin kesin gereksinimleri ve nüansları yargıdan yargıya değişir ve hükümetler tarafından tanımlanır ve mahkemeler tarafından daha fazla açıklığa kavuşturulur.

2.4.4.1. Kusursuz Sorumluluk Modeli (Strict Liability model)

Bu modeli takip eden ülkelerde aracı, üçüncü şahısların içeriklerinden sorumludur. Bu tür durumlarda sorumluluktan kaçınmanın tek yolu, bu tür yasa dışı içerikleri proaktif olarak izlemek, filtrelemek ve kaldırmaktır.²⁶⁵ “Bunu yapmazlarsa, işletme ruhsatlarının geri alınması ve cezai yaptırımlar dahil çeşitli yaptırımlarla karşı karşıya kalırlar.”²⁶⁶ Örneğin, Çin'de 2010 yılında yürürlüğe giren Haksız Fiiller Yasası'nın 36/3. maddesine göre, bir çevrim içi aracı, sunduğu hizmetten, internet kullanıcısının, sisteminde haksız fiil gerçekleştirmek için yararlandığını ‘bildiği’²⁶⁷ ancak bu hukuka aykırı faaliyeti durdurmak için harekete geçmediği takdirde internet kullanıcısı ile müştereken sorumludur.²⁶⁸ *Delfi/Estonya* davasında²⁶⁹, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, bir çevrimiçi haber sitesinin, kimliği belirsiz bir kullanıcı

²⁶³ MacKinnon and others, p. 40

²⁶⁴ Nicolo Zingales, “Intermediary Liability in Africa: Looking Back, Moving Forward?” G. Frosio (ed.) **Oxford Handbook on Intermediary Liability**, Oxford University Press, Oxford, 2020, p. 1

²⁶⁵ MacKinnon and others, p. 40

²⁶⁶ Agnès Callamard "The Human Rights Obligations of Non-State Actors", Rikke Frank Jørgensen (ed.) **Human Rights in the Age of Platforms**, Cambridge, Massachusetts, MIT press, 2020, p. 205

²⁶⁷ Buradaki “bilmek” testi servis sağlayıcının hem gerçekten bildiği (“actual knowledge”) ve hem de bilmesi gerektiği (“should have known”) halleri ihtiva ettiği için kusursuz sorumluluk rejimi öngörmüş olduğu yönünde bkz. Cabir Aliyev, **Çevrimiçi İfade Özgürlüğü**, Liberte Yayınları, Ankara, s. 255.

²⁶⁸ Qian Tao, “The knowledge standard for the Internet Intermediary Liability in China,” **International Journal of Law and Information Technology**, Vol. 20, Issue 1, 2012, p. 1.

²⁶⁹ *Delfi AS v Estonia*, [2015] ECtHR 64669/09. Ancak, *MTE v. Macaristan* davasında mahkemenin bu konudaki tutumu değişmiştir.

tarafından gönderilen iftira niteliğinde olduğu iddia edilen yorumlardan sorumlu olduğuna karar vermiştir. Daha yakın zamanlarda Tayland da benzer aracı sorumluluğu modelleri geliştirilmiştir.

2.4.4.2. Güvenli Liman Modeli (“Safe Harbour”)

Bu modele göre, araçlar, bildirim aldıktan sonra yasa dışı içeriği kaldırırlarsa, üçüncü taraf içeriği için potansiyel olarak sorumluluktan muaf olurlar.²⁷⁰ Kesin sorumluluk modelinin aksine, güvenli liman modeli, araçları sorumluluktan kaçınmak için proaktif olarak içeriği izlemeye ve filtrelemeye zorlamaz.²⁷¹ Bu modelin uygulama aracı, “*uyar ve kaldır*” prosedürü (Notice and Take Down şeklinde de ifade edilecektir) olarak bilinir.²⁷² Uyar ve kaldır prosedürü, genel olarak, belirli bir süre için hakkı ihlal edilen bir kişinin bildirim üzerine aracı tarafından içeriğin kaldırılması işlemini ifade eder.

Bu mekanizma hem bölgesel hem de ulusal düzeydeki düzenleyici belgelerde bulunabilir. En iyi bilinen uyar ve kaldır mekanizması, ABD Dijital Milenyum Telif Hakları Yasası'nda (Digital Millennium Copyright Act, (DMCA)) mevcuttur. DMCA'daki prosedür, yalnızca telif hakkını ihlal eden içerikle ilgilidir.²⁷³ DMCA'nın önemli bir unsuru, iyi niyetle hareket ettikleri sürece internet araçlarının yasa dışı materyallere erişimi engellemelerine izin vermesidir.

AB'de, 2000/31/EC E-Ticaret Direktifinin 14. maddesinde bir *uyar ve kaldır* mekanizması ima edilir, ancak doğrudan yer almaz. Bu hüküm uyarınca, yer sağlayıcılar, bilgilerin yasadışı niteliği hakkında bilgi edindikten sonra bilgileri hızlı bir şekilde kaldırmak veya erişimi engellemek için harekete geçerlerse sorumluluk muafiyetinden yararlanabilirler. Hüküm, dezenformasyon da dahil olmak üzere her türlü yasa dışı veya ihlal edici içerik için geçerlidir.

²⁷⁰ Aliyev, s. 256.

²⁷¹ Callamard, p. 205.

²⁷² Aleksandra Kuczerawy, “From ‘Notice and Take Down’ to ‘Notice and Stay Down’: Risks and Safeguards for Freedom of Expression”, G. Frosio (ed.) **Oxford Handbook on Intermediary Liability**, Oxford University Press, Oxford, 2020, p. 3.

²⁷³ Miriam C Buiten, Alexandre de Streel, and Martin Peitz, “Rethinking liability rules for online hosting platforms,” **International Journal of Law and Information Technology**, Volume 28, Issue 2, 2020, p. 140.

Bu, mevcut NTD mekanizmalarının çoğunluğunun yalnızca telif hakkı ihlalleri için geçerli olduğunun göstergesidir.²⁷⁴ Zamanla, bazı ülkeler sağlanan mekanizmaların kapsamını diğer ihlal türlerini de kapsayacak şekilde genişletti. Örneğin Macaristan, mekanizmayı telif hakkı ihlallerine ek olarak küçüklerin kişilik haklarını kapsayacak şekilde genişletti. Almanya kısa süre önce sosyal medya sağlayıcılarının açıkça yasa dışı olan içerikleri (ör..nefret söylemi) şikayet üzerine kaldırmasını gerektiren bir yasa çıkardı,—NetzDG Yasası.²⁷⁵

Uyar ve kaldır prosedürü temelde üç nedenden dolayı eleştiriye tabidir;

1/ ***Kötüye kullanılabilir***; yani, yayından kaldırma talebine itiraz etme fırsatı gibi bir yasal süreç yoksa, bu mekanizma araçların içeriğin gerçekten yasa dışı olup olmadığını araştırmak yerine, bildirim aldıkdan hemen sonra içeriği kaldırmasına olanak sağlayabilir.²⁷⁶ Örneğin, Facebook'a dezenformasyon olduğu düşünülen belirli bir içeriğin kendi platformunda paylaşıldığına dair bildirimde bulunulursa, Facebook'un bu içeriğin gerçek dezenformasyon olup olmadığını incelemeyen kaldırmasına izin verilmektedir. Sonuç olarak yasal içerik sansürlenmiş olabilir.

2/ ***Dolaylı sansürü***²⁷⁷ ***teşvik edebilir***, yani hükümetler konuşmacıları ve yayıncıları doğrudan düzene uydurmak yerine, sosyal medya şirketlerinin içerik denetleme uygulamalarını etkilemek için çeşitli önlemlere dayanarak konuşmacıları dolaylı olarak nizağa getirmeye çalışabilir. Örneğin, en son yayınlanan Twitter şeffaflık raporuna göre Türkiye, yalnızca 2020'de 4300'den fazla içerik kaldırma talebi gönderdi.²⁷⁸

3. Bu mekanizma, ***hukuki yetkinin özel sektöre uygunsuz bir şekilde devredilmesidir***.²⁷⁹ Diğer bir deyişle, araçlara platformlarında paylaşılan içeriklerin hukuka uygunluğunu değerlendirme konusunda yarı yargısal bir konum sağlar. Ancak,

²⁷⁴ Kuczerawy, p. 4.

²⁷⁵ Sander, p. 16.

²⁷⁶ Sander, p. 20.

²⁷⁷ İngilizcede "collateral censorship" olarak bilinen bu problem, A'yı düzenleyerek B'yi kontrol etmek anlamına gelir. Daha fazla analiz için Bkz. Jack M.Balkin, "Old-School/New-School Speech Regulation," **Harvard Law Review**, vol.127, no.8, 2014, p. 2298

²⁷⁸ 'Turkey - Twitter Transparency Center'

<https://transparency.twitter.com/en/reports/countries/tr.html> (05/ 19/2021)

²⁷⁹ Article 19, 'Internet Intermediaries: Dilemma of Liability' https://www.article19.org/wp-content/uploads/2018/02/Intermediaries_ENGLISH.pdf (05/ 19/2021)

aracilar mahkemelerin yerini alacak nitelikte değildir ve bir bireyin ifade özgürlüğünün kaderine karar vermede demokratik meşruiyete sahip değildir.²⁸⁰

2.4.4.3. Geniş Dokunulmazlık Modeli

Bu modele göre, aracilar barındırdıkları veya yaydıkları üçüncü şahıs içeriklerinden sorumlu değildir.²⁸¹ ABD, dev sosyal medya şirketlerine ve diğer tür araçlara geniş bir dokunulmazlık sağlama konusunda farklıdır. İletişim Ahlakı Yasası'nın (CDA) 230. Bölümü, "hiçbir aracı, başka bir bilgi içeriği sağlayıcısı tarafından sağlanan herhangi bir bilginin yayıncısı veya konuşmacısı olarak muamele görmeyecektir." şeklindedir.²⁸² Bu platformları önemli ölçüde editoryal kontrol/içerik denetimi uygulayan medya kuruluşları yerine teknoloji şirketleri olarak nitelendirmenin nihai anlamı, yasa dışı üçüncü taraf içeriğinden sorumlu tutulmaktan korunmalarıdır.²⁸³ Sonuç olarak, Avrupa sisteminin aksine CDA, sosyal medya şirketlerini sorumluluk korumasından yararlanmak için bir bildirim ve yayından kaldırma prosedürüne uymaya zorlamaz. Facebook Gözetim Kurulu (the Facebook Oversight Board) üyelerinden biri olan John Samples'a göre, sorumluluk olasılığını geniş ölçüde dışlamanın temel amacı, yalnızca platformların ve kullanıcılarının özgür ifadesini korumak değil, aynı zamanda teknolojik yeniliği teşvik etmektir.²⁸⁴

Öte yandan, özel sosyal medya şirketleri, platformlarında görünen kullanıcı tarafından oluşturulan yasa dışı içeriklerden kaynaklanan yükümlülöklere karşı geniş ölçüde bağışık olsa da, ABD Anayasası Birinci Değişiklik bu çevrimiçi özel medya şirketlerini bağlamaz çünkü vatandaşları konuşmalarının yalnızca hükümet tarafından yasaklanmasından korur. Dolayısıyla, ifade özgürlüğü lehine genel varsayıma rağmen, "özel sosyal medya şirketlerinin hizmet içi şartları ve topluluk yönergeleri aracılığıyla

²⁸⁰ Emma Llansó, The Digital Services Act: An Opportunity to Build Human Rights Safeguards into Notice and Action, <https://medium.com/global-network-initiative-collection/the-dsa-an-opportunity-to-build-human-rights-safeguards-into-notice-and-action-by-emma-llans%C3%B3-e0487397646f> (05/ 19/2021)

²⁸¹ MacKinnon and others, p. 42.

²⁸² Communication Decency Act, 47 U.S.C. § 230(c) (1996).

²⁸³ Kate Klonick, "The New Governors: The People, Rules, and Processes Governing Online Speech," **Harvard Law Review**, Vol, 131, No. 6, p.1598.

²⁸⁴ John Samples, "Why the Government Should Not Regulate Content Moderation of Social Media," **Cato Institute Policy Analysis**, No. 865. 2019, p. 4.

düzenleyici eylemleri, Birinci Değişiklik kapsamında olumlu yükümlülükler oluşturmayacaktır”.²⁸⁵

2.5. ETİYOPYA’DA ÇEVİRİMİÇİ DEZENFORMASYONUN DÜZENLENMESİ

2.5.1. Arka plan

Etiyopya, son birkaç yılda internet kullanımında 2000’de %0,02’den 2019’da %22,74’e istikrarlı bir büyüme yaşadı.²⁸⁶ Şu anda Etiyopya’da 23 milyon insanın internet kullandığı tahmin ediliyor.²⁸⁷ İnternet kullanıcılarının bu hızlı artışı, hükümetin düzenleme alanının dışında bir kamusal söylem alanı yarattı. Ve Facebook gibi sosyal ağ sitelerinde hükümet müdahalesinin görece böylesine yokluğu, geleneksel medya sahnesinde hoş karşılanmayan sağlam bir siyasi tartışma ve fikir alışverişi alanı yarattı.²⁸⁸ Özellikle Facebook, diğer sosyal medya platformlarına kıyasla %83,65’lik bir pazar payı ile sadece siyasi bir tartışma alanı değil, aynı zamanda bir haber ve bilgi kaynağı haline gelmektedir.²⁸⁹ Bununla birlikte, sosyal medya şirketleri tarafından sağlanan bu ifade özgürlüğü nimetine, dezenformasyon, siyasi aşırılık, kışkırtma ve nefret söylemi gibi çok sayıda anti-demokratik zorluk eşlik etti. Bu tezin başka bir bölümünde belirtildiği gibi, bu çevrimiçi faaliyetlerin sonuçları Etiyopya’da korkunç hale gelmektedir. Etiyopya hükümeti bu bağlamda yeni bir çevrimiçi nefret söylemi ve dezenformasyon önleme yasası çıkardı. Çevrimiçi nefret söyleminin düzenlenmesi bu tez kapsamında olmadığı için buradaki analiz sadece çevrimiçi dezenformasyona odaklanacaktır.

²⁸⁵ Klonick, p.1609

²⁸⁶ Yohannes Eneyew “Assessing the limitations to freedom of expression on the internet in Ethiopia against the African Charter on Human and Peoples’ Rights,” **African Human Rights Law Journal**, Vol. 20, No. 2, 2020, p. 320

²⁸⁷ Internet World Stats (IWS) <https://www.Internetworldstats.com/africa.htm#eg> (14/3/2021)

²⁸⁸ Temelso G. Getahun, “**Countering online hate speech through legislative measures: The Ethiopian approach from a comparative perspective**,” Cetrul European University, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Budapest, 2020, p. 37

²⁸⁹ Téwodros W. Workneh, “Ethiopia’s Hate Speech Predicament: Seeking Antidotes Beyond a Legislative Response,” **African Journalism Studies**, Vol.40, Issue 3, p. 126

2.5.2. Yeni Çevrimiçi Dezenformasyon Önleme Kanunu

2.5.2.1. Ana Amaçlar

23 Mart 2020'de yürürlüğe giren yeni çevrimiçi dezenformasyon önleme kanunu, bireylerin ifade özgürlüğünü kullanırken şiddeti teşvik eden, kamuoyunda rahatsızlık yaratması muhtemel veya bir kişi veya tanımlanabilir bir gruba karşı etnik köken, din, ırk, cinsiyet veya engellilik temelinde nefrete ve ayrımcılığa teşvik eden ifadeleri engellemeyi amaçlamaktadır.²⁹⁰ Hoşgörü, diyalog, karşılıklı saygıyı teşvik etmek ve dezenformasyonun ve diğer ilgili yanlış ve yanıltıcı bilgilerin yayılmasını kontrol etmek de bu yasanın amaçları arasındadır. Demokratik bir toplumda bu değerlerin korunması, dezenformasyonun yasal olarak sınırlandırılması için meşru bir amaç olarak kabul edilebilir.

2.5.2.2. Uluslararası İfade Özgürlüğü Standartlarına Uygunluğu

Dezenformasyon, kanunda “yanlış olan, bilginin yanlışlığını bilen veya makul olarak bilmesi gereken bir kişi tarafından yayılan ve kamuoyunda rahatsızlık, ayaklanma, şiddet veya çatışmaya yol açma olasılığı yüksek olan ifade” olarak tanımlanmaktadır.²⁹¹ Bu tür gerçeğe aykırı ifade yasakları, genellikle MSHİUS'nin 19(3) Maddesi kapsamındaki yasallık testi ile uyumlu olmak için yeterli kesinlikten yoksundur. Bunu göstermek için tanım unsurlarını tek tek inceleyelim.

2.5.2.2.1. Bilginin Yanlışlığı

Uluslararası insan hakları hukukuna göre, gerçekliğin doğrulanması ifade özgürlüğü hakkının kullanılmasının bir ön koşulu olmadığı için, bilginin yanlış olması

²⁹⁰ Hate Speech and Disinformation Prevention and Suppression Proclamation No. 1185 /2020, (March 23rd, 2020) Federal Negarit Gazette No. 26 <https://www.article19.org/wp-content/uploads/2021/01/Hate-Speech-and-Disinformation-Prevention-and-Suppression-Proclamation.pdf> (05/10/2021)

²⁹¹ HSDPSP, Art. 2/3

tek başına yasaklanması için yetersiz bir dayanaktır.²⁹² Özellikle kamu yararına olan konularda yazarken, yazarın iyi niyeti onu sorumluluktan kurtarmaya tek başına yeterli olmalı ve nesnel bir gerçek aranmamalıdır.²⁹³ Yeni kanunu, yanlışlığı suçun kurucu unsuru olarak kabul ederek, “yalnızca içeriğine dayalı olarak dezenformasyona yasal bir kısıtlama getirilmesinin yasak olduğunu” belirten uluslararası standardı ihlal etmektedir. Bazen yanlışlık kolayca tespit edilemez, belirli bir bağlamda gerçeği nesnel olarak belirlemek son derece zor olabilir çünkü bir gazeteci için doğru gibi görünen bir bilgi bir kamu görevlisi için doğru olmayabilir. Böyle bir senaryoda, yetkililerin bilgi ifşa eden gazetecileri sansürlemek ve cezalandırmak için dezenformasyon yasaklarını isteyerek yanlış uygulama potansiyeli muhtemelen daha fazladır. “*Yanlış ifade*” (false expression) yerine “*doğrulanabilir şekilde yanlış ifade*” (verifiably false expression) ifadesinin kullanılması, yukarıda belirtilen istenmeyen sonucun en aza indirilmesi açısından daha uygun olurdu. Kanunu, meşru ifadeler ile dezenformasyon arasında uluslararası insan hakları hukukunun gerektirdiği şekilde, dar ve orantılı şekilde net bir çizgi çizmeyi zorlaştırmaktadır.

2.5.2.2.2. Niyet/ Bilme Gerekliliği

Bu tanımın içerdiği diğer sorun, bir kişinin belirli bilgilerin yanlış veya yanıltıcı olduğunu bilip bilmediğinin veya bilmesi gerektiğinin kanıtlanmasıdır. Avrupa Birliği'nin yaptığı tanımın aksine Etiyopya kanunu dezenformasyon tanımında “kamuya zarar verme kastı” unsuru içermiyor. Bunun yerine, aynı derecede zor bir kriter olan “bilme gerekliği”ni şart koşturmuştur. Savcının, failin (dezenformasyon yayıcı) akli haletini sorgulaması gerekir. Dağıtıcının bilgilerinin yanlışlığına ilişkin önceki bilgilerinin kanıtlanması, karmaşık bir kanıtlama prosedürü gerektirebileceğinden zorlu bir iştir.

²⁹² United Nations Human Rights Committee (UN HRC), General Comment no. 34: Article 19: Freedom of Opinion and Expression, UN Doc. CCPR/C/GC/34 (12 September 2011), para. 47; See also, Milanovic M, ‘Viral Misinformation and the Freedom of Expression: Part I’, EJIL:Talk! <https://www.ejiltalk.org/viral-misinformation-and-the-freedom-of-expression-part-i/> (05/10/2021)

²⁹³ **Lingens v Austria**, Application no. 9815/82, ECHR, 1986; **New York Times Co. v Sullivan**, 376 U.S. 254, 1964.9815/82

2.5.2.2.3. Toplum Üzerindeki Etkisi

Yukarıda açıklandığı gibi, yeni kanunu, bu tür ifadelerin *bir kamu rahatsızlığına, isyana, şiddete veya çatışmaya neden olma olasılığının yüksek olması* durumunda çevrimiçi ifadeleri yasaklamaktadır. Bu tezin birinci bölümünde de belirtildiği gibi, düzenin bozulmasının önlenmesi ve ulusal güvenliğin korunması, bireyin ifade özgürlüğünün kısıtlanmasının meşru gerekçeleri arasındadır. Kendimizi normatif analizin ötesine iter ve Etiyopya'nın çevrimiçi dezenformasyon sorununu ampirik bir bakış açısından değerlendirirsek, gerçekten de acil bir toplumsal ihtiyaç olduğu ve yasal müdahalenin erken değil, ama garantili olduğu sonucuna varmak mümkündür. Buna göre, bu yasa ifade özgürlüğüne ilişkin uluslararası standartlarla (özellikle MSHİUS Madde 19/3'te sağlanan gereklilik testi) uyumludur.

2.5.2.2.4. Orantılılık Hususu

Dezenformasyon oluşturmak veya yaymak için cezai yaptırımların kullanılması, büyük ölçüde uluslararası insan hakları hukuku kapsamında ifade özgürlüğünün orantısız bir şekilde kısıtlanması olarak kabul edilir.²⁹⁴ Bununla birlikte, cezai müeyyide uygulanmasına yönelik böyle bir normatif düşmanlığa karşı, Etiyopya Nefret Söylemi ve Dezenformasyonu Önleme Kanununun 7/3. maddesi yayın, basılı veya sosyal medya aracılığıyla dezenformasyon yayan herhangi bir kişinin bir yıla kadar basit hapis cezası veya 50.000 birri geçmemek üzere para cezası ile cezalandırılacağını öngörüyor. Bu bağlamda, yasanın böylesine yüksek düzeyde cezalandırıcı olan yapısının otosansüre yol açabileceği ve bireylerin ifade özgürlüğünü istemeden kısıtlayabileceği ve muhalif sesleri susturabileceği öne sürülebilir. Bununla birlikte, Etiyopya'daki dezenformasyonun yarattığı tehlike ve cezai yaptırımın ampirik etkisi göz önüne alındığında, bu tür önlemlerin orantısız olarak göz ardı edilmemesi gerektiğine inanıyoruz. Bu tezin ilk bölümünde tartışıldığı gibi orantılılık testi, ifade özgürlüğü hakkının kısıtlanmasını haklı kılan meşru menfaatle orantılı bir tehdit düzeyi gerektirir. Dolayısıyla, kanununun 7. maddesinin 3. fıkrası uyarınca

²⁹⁴ Rini Katsirea, "Fake news: reconsidering the value of untruthful expression in the face of regulatory uncertainty," **Journal of Media Law**, Vol.10, No. 2, 2018, p. 178.

dezenformasyon yayıcıya uygulanan cezai yaptırım, milli güvenlik ve kamu düzeni meşru menfaatlerine hitap etmesi nedeniyle haklı görülebilir. Fakat hatırlanacağı üzere bu sınırlamaların meşru olabilmesi için sınırlamada ulaşılmak istenen amaç ile bu doğrultuda kullanılan araçlar arasında belli bir dengenin bulunması zorunludur.

Ve araç ile amaç dengesinin varlığı araştırılırken, devlet tarafından başka tedbirlerin alınıp alınmayacağı, tedbirler kaldırıldığı takdirde varılacak sonuç, söz konusu sınırlamaların yürürlüğe konması durumunda temel hakların ihlal edilmesi ihtimalleri, tedbiri alan ulusal makamların izledikleri usul ve yöntem, tedbirin niteliği, genel karakteri, yaygınlığı, uygulama alanı ve ortaya çıkabilecek zarar verici sonuçlar tüm olarak ele alınıp incelenmektedir.²⁹⁵

Etiyopya Nefret Söylemi ve Dezenformasyonu Önleme Kanunu bağlamında, yukarıdaki belirtilen amaçlara başka yollarla ya da ilgili şahsa daha hafif bir yük getiren (en az kısıtlayıcı) araçlarla ulaşıp ulaşılamayacağı hususları araştırılmamıştır.

2.5.2.2.5. Kurumsal ve Prosedürel Güvence Eksikliği

Etiyopya'da hükümet, internet düzenleyici makamları ve internet servis sağlayıcıları arasında görev ayrımı yoktur.²⁹⁶ Ayrıca, yerleşik bir demokratik kültürün, bağımsız yargının, sağlam bir hukukun üstünlüğü ve insan haklarını koruma sisteminin eksikliği göz önüne alındığında, çevrimiçi dezenformasyonun düzenlenmesi, siyasi muhalifleri susturmak ve meşru kaygıların ifade edilmesini bastırmak için de kullanılabilir.²⁹⁷

Nefret Söylemi ve Dezenformasyonu Önleme Kanunu iddia edilen dezenformasyonun yaratıcısı/yayıcısının gayri meşru, orantısız veya haksız olduğuna inandığında kaldırma kararına itiraz etmesine olanak tanıyan herhangi bir mekanizma sağlamamaktadır. En önemlisi, yasa dışı olduğu iddia edilen içeriğin kaldırılması için bir yargı kararı gerekmemektedir.

²⁹⁵ Reyhan Sunay, **Avrupa Sözleşmesinde ve Türk Anayasasında İfade Hürriyetinin Muhtevası ve Sınırları**, Liberal Düşünce Topluluğu, Ankara, 2001, s. 101.

²⁹⁶ Halefom H. Abraha, "Examining approaches to internet regulation in Ethiopia," **Information & Communications Technology Law**, Vol. 26, Issue 3, 2017, s. 303.

²⁹⁷ Getahun, s. 5.

2.5.2.3. Sosyal Medya Hizmet Sağlayıcılarına Getirilen Yükümlülükler

Alman Ağ Uygulama Yasası (NetzDG) tarafından getirilen yükümlülük gibi, yeni Etiyopya kanunu da sosyal medya şirketlerine dezenformasyon olarak işaretlenen içeriği 24 saat içinde kaldırmaları konusunda yasal bir yükümlülük getiriyor.²⁹⁸ Ancak kanun, bu platformlara bu yükümlülüğe uymamaları nedeniyle herhangi bir sorumluluk yüklememektedir. Ayrıca, dezenformasyonun nasıl kaldırılabilceğini düzenleyen net bir prosedür kılavuzu da yoktur. Görünen o ki, dev sosyal medya şirketlerini zorlamak ve kurallarına uymalarını sağlamak için hükümetin imkanları ve baskı gücü yok. Örneğin Facebook şeffaflık raporu, Etiyopya hükümetinin sorunlu içeriğin platformundan kaldırılması için hiçbir talepte bulunmadığını gösteriyor.²⁹⁹ Hükümetin Etiyopya'da platform sağlayıcılarını içerik denetleme önlemleri geliştirmeye zorlayabileceğini varsayarsak, böyle bir gücün kötüye kullanılmayacağını garanti yoktur ve bu tali sansürün önünü açabilir. Bu önlemlerin hangi dile uygulanabileceği de açık değildir. Yetmişden fazla dili olan bir ülkede, yalnızca bir veya iki dile odaklanan içerik denetimi başka bir ikilem oluşturabilir.

Yasa koyucunun, yargı kararını bir ön koşul olarak dahil etme eksikliği, nihayetinde, özel sosyal medya şirketlerinin, içeriğin yasa dışı olup olmadığını, devletin gözetimi olmaksızın ve bir devletin uymak zorunda olacağı ifade özgürlüğü güvenceleri olmadan belirlemesine yol açan bir durum yaratır. Ayrıca, sansür önlemlerinin özel sosyal medya şirketlerine devredilmesinin insan hakları açısından önemli sonuçları olabilir. Son olarak, yine önemli olan, sosyal medya kullanıcılarının belirli içerikleri etiketlemekten veya beğenmekten sorumlu tutulamayacağını açıkça belirtmiş olsa da kanununun 2(3) maddesi uyarınca dezenformasyon olarak etiketlenebilecek bir içeriğin yeniden paylaşılarak yayınlanmasının veya dezenformasyon olarak tanımlanabilecek bir yorumun yazılmasının etkisini aydınlatmaz.

²⁹⁸ HSDPSP, Art. 8/2

²⁹⁹ Facebook transparency report, <https://transparency.fb.com/data/government-data-requests/country/ET> (05/10/2021)

2.5.2.4. Devlet Yetkilileri/Kurumları Tarafından Yapılan Dezenformasyon

Oxford internet enstitüsü tarafından yürütülen son araştırmaya göre, Etiyopya hükümeti, fikir birliği oluşturmak için sosyal medya platformlarını kullanan, hesaba dayalı propaganda yayarak kamuoyunu manipüle eden dünya çapındaki diğer 81 ulusal hükümetten biridir.³⁰⁰ Başbakanlık tarafından yakın zamanda hazırlanan bir politika tavsiyesinde de belirtildiği gibi, Etiyopya hükümeti sosyal medyayı “vatandaşların kalp atışlarını anlamak, olayları izlemek, farklı veri kümeleri toplamak, kilit etkileyicileri belirlemek ve bunların ötesinde ana akım medyayı takip edenler üzerinde etki yaratmak” için kullanır.³⁰¹ 2021'in başından bu yana Facebook, Etiyopya Bilgi Ağı Güvenlik Ajansı (Information Network Security Agency) ile ilgili olan 65 Facebook hesabını, 52 Sayfayı ve 27 Grubu dezenformasyon ve Koordineleli Orijinal Olmayan Davranış nedeniyle kaldırdı.³⁰²

Bu doğrultuda, Etiyopya hükümetinin, rejimin güç, otorite ve yetkinliğine dair algı oluşturmak ve devletin ülkenin farklı bölgelerinde uzun süreli çatışmayı durdurmadaki başarısızlıklarından ötürü başka bir aktörü suçlamak için dezenformasyonu nasıl kullandığını gözlemleyebiliriz. O halde, bu tür bir devlet dezenformasyonu, insan hakları hukuku açısından nasıl analiz edilecek? Belirleme öncelikle neden olduğu toplumsal zararların niteliğine ve büyüklüğüne, söylem ile zarar arasındaki nedensel bağın doğrudanlığına ve dezenformasyonun yayılmasına karışan ilgili devlet görevlilerinin amacına bağlı olacaktır.

Ancak genel olarak, gerçektışı bilgilerin yayılması yoluyla bilgi alanını sistematik olarak kirleten devlet görevlileri, aslında bu tezin ilk bölümünde belirtildiği gibi ifade özgürlüğünün temeli ve bir parçası olan bireylerin bilgi arama ve alma hakkını inkar ediyor olabilirler. Bunun nedeni, devlet eyleminin bireylerin aradıkları *doğru* bilgiye erişmelerini imkansız olmasa da zorlaştıracak olmasıdır. Bu, özellikle

³⁰⁰ Samantha Bradshaw, Hannah Bailey & Philip N. Howard. **Industrialized Disinformation: Global Inventory of Organised Social Media Manipulation.** Project on Computational Propaganda. Working Paper, Oxford, UK, 2021, p. 1.

³⁰¹ Wazema Communication, wazemaradio.com/የመንግሥት-የኮምፒውተር-ጥቃቅ-ፅ-ቤት-እ/ (05/20/2021)

³⁰² Nathaniel Gleicher, **Removing Coordinated Inauthentic Behavior From Ethiopia**, <https://about.fb.com/news/2021/06/removing-coordinated-inauthentic-behavior-from-ethiopia/> (6/16/2021)

(çoğu zaman olduğu gibi) devletlerin dezenformasyon yaydığı ve aynı zamanda doğru bilgiyi doğrudan veya dolaylı sansür biçimleri yoluyla aktif olarak bastırdığı zaman geçerli olacaktır. Ne yazık ki Etiyopya nefret söylemi ve dezenformasyon kanunu bu tür dezenformasyonları yasaklamamaktadır.

SONUÇ

Demokratik süreçleri daha katılımcı ve kapsayıcı hale getirme potansiyeline sahip olan internet, vatandaşların bilgiye erişim şeklini derinden değiştirdi. Bununla birlikte, yeni teknolojiler ve hizmetler (örneğin sosyal medya), dezenformasyonun benzeri görülmemiş bir ölçekte ve hızda yayılmasına da olanak sağlıyor. Etiyopya yasama tepkisini örnek alan bu tezde, dezenformasyonun yarattığı tehditlerin dünya çapında hükümetleri yeni yasalar çıkarmaya nasıl teşvik ettiğini ve bu yasaların uluslararası ifade özgürlüğü standartlarıyla ne ölçüde uyumlu olduğunu analiz etmeye çalıştık.

Bunu yaparken, ifade özgürlüğü hakkının doğasını, kapsamını ve bileşenlerini ve bunun yanı sıra liberal siyasi düşüncedeki tarihsel temellerini Batılı liberal siyasi köklerinden takip ederek kısaca ele aldık. Bu gelişmeler arasında Avrupa'da dini reform, aydınlanma dönemi fikirleri, İngiltere'de parlamenter ayrıcalığın yükselişi, 18. yüzyılda Fransız ve Amerikan devrimleri ve İkinci Dünya Savaşı'nın yıkımlarına karşılık modern uluslararası insan hakları sisteminin ortaya çıkışı yer alıyor.

Bu çalışma ayrıca bazı teorik gerekçeleri hem kurucu hem de araçsal açılardan tartışarak ifade özgürlüğü hakkının ulusal ve uluslararası yasal belgeler uyarınca neden güçlü bir korumadan yararlanması gerektiğini araştırmıştır. Tezin gösterdiği gibi, ifade özgürlüğü gerçeğin keşfedilmesini sağlar, demokrasiyi destekler, bireysel özerkliği korur ve bireyin kendini gerçekleştirmesine yardımcı olur.

Birinci bölümün ikinci alt bölümünde, ifade özgürlüğünün uluslararası yasal çerçeveler ve Etiyopya'nın yerel anayasal sistemi altında nasıl korunduğunu sistematik olarak belirttik. Ayrıca, bu alt bölümde, ifade özgürlüğünü kısıtlamaya yönelik herhangi bir devlet tedbirinin, ancak bu tedbirlerin kanunla öngörülmüş olması, meşru bir amaç gütmesi ve demokratik bir toplumda gerekli olması halinde gerekçelendirilebileceğine değinilmiştir.

Bu arka plana karşı, araştırmanın ikinci kısmı çevrimiçi dezenformasyonu ele almıştır. Daha spesifik olarak, dezenformasyonun standart tanımını sağlamış, bu zararlı sosyal sorunun neden ve etkilerini belirtmiş ve etkinlik düzeyleriyle birlikte farklı düzenleyici tepkileri göstermiştir. Özetlemek gerekirse, Etiyopya'nın çevrimiçi dezenformasyon kanununun bir analizi, bireylerin ifade özgürlüğü hakkını

etkilememek için büyük çaba gösterilmesine rağmen, kesin olmayan, belirsiz ve muğlak tanımlardan kurumsal ve prosedürel güvencelerle ilgili zorluklara kadar hala farklı sorunlar olduğu ortaya koymaktadır. Yaptığımız çalışma sonucunda, ifade özgürlüğünün korunması için şu gereklilikleri tespit ettik:

Dezenformasyonun temel nedeni üzerinde çalışmak ve vatandaşların direncini artırmak

Bilindiği üzere, oldukça sıkıntılı sonuçları nedeniyle çevrimiçi dezenformasyonun olumsuz etkisi, Etiyopyalı politika belirleyenler tarafından hafife alınmamalıdır. Bununla birlikte, farklı topluluklar arasında barış içinde bir arada yaşamayı sürdürmek için çevrimiçi dezenformasyonun yasaklanması gerçekten gerekli olsa da bu zararlı olgunun yaygınlığı, daha derin tarihsel ve sosyopolitik sorunların yalnızca bir tezahürüdür. Sosyal medya, yetiştirdiğimiz toplumların ve vatandaş tiplerinin sadece bir yansımasıdır. Bu anlamda, çevrimiçi dezenformasyonun temel nedenlerini ve çeşitli yönlerini ele almak ve gerçek değişiklikler meydana getirmek için tek başına yasal önlemlere başvurma yeterli olmadığı sonucuna varmak mümkündür. Medya okuryazarlığını geliştirmek, özel eğitim programları geliştirmek ve nefret söylemine yol açan koşulları belirlemeye çalışan bulguya dayalı yasal ve sosyolojik araştırmalar yürütmek dahil olmak üzere daha kapsamlı ve ortak olarak güçlendirici stratejiler uygulamadıkça ve bu şekilde hoşgörü, uzlaşma ve topluluklar arası diyalog geliştirilip örneklendirilmedikçe yasaların yürürlüğe girmesi pek bir anlam ifade etmeyecektir.

Kanunu uluslararası ifade özgürlüğü standartlarına uygun hale getirmek

İlk olarak, “yanlış haberler” veya “objektif olmayan bilgiler” de dahil olmak üzere belirsiz ve muğlak fikirlere dayalı olarak bilginin yayılmasının yasaklanmasının, ifade özgürlüğü üzerindeki kısıtlamalara ilişkin uluslararası standartlarla bağdaşmadığı anlaşılmalıdır. Bu bağlamda, kanunda yer alan dezenformasyon tanımının yeniden gözden geçirilmesi gerekmektedir. İkincisi, uluslararası insan hakları hukukuna göre, gerçeği yansıtmaması bilgiyi yasaklamak için yeterli bir dayanak değildir. Üçüncüsü, dezenformasyonun kriminalize edilmesinin gerekli olduğu ve mevcut Etiyopya bağlamında orantılılık testleri bakımından başarısız olmadığı görüşünde olsak da kanunun 5. Maddesindeki “*sebebi olma muhtemel*” ifadesinin otosansüre sebep olan caydırıcı etkiye yol açabileceği görülmektedir. Bu

nedenle sınırlayıcı olması için dezenformasyonun kanunda sayılan toplumsal zararlara doğrudan katkı sağlaması gerektiğini düşünüyoruz.

Kanunların hukuku uygulayan organlar tarafından kötüye kullanılmasına karşı kurumsal ve prosedürel güvenceler sağlamak

Bu araştırmada belirtildiği gibi, Etiyopya hükümeti internete açılan kapı görevi görmekte olup hükümet, internet düzenleyici makamlar ve internet servis sağlayıcıları arasında görev ayrımı yoktur. Ayrıca, yerleşik bir demokratik kültürün, bağımsız yargının, sağlam bir hukuk üstünlüğünün ve insan haklarını koruma sisteminin eksikliği göz önüne alındığında, çevrimiçi dezenformasyonun düzenlenmesi, siyasi muhalifleri susturmak ve meşru kaygıların ifade edilmesini kısmak için de kullanılabilir. Bu sorunun üstesinden gelmek için, kanunun, hükümet tarafından kötüye kullanılmasına karşı kurumsal ve prosedürel güvenceler sağlamalıdır. Ek olarak, kanunu, dezenformasyon yaydığı iddia edilenlerin, kaldırma kararına böyle bir kararın gayri meşru, orantısız veya haksız olduğuna inandıklarında itiraz etmelerini sağlayacak uygun mekanizmalar sağlamalıdır.

Seçim bağlamında dezenformasyon için özel düzenleyici çerçeveler geliştirmek

Bu araştırmada gösterildiği gibi, Etiyopya nefret söylemi ve dezenformasyon kanunu, seçim sürecinin sorunsuz ve adil yürütülmesini tehlikeye atabilecek kötü niyetli çevrimiçi iletişim için net düzenleyici bir çerçeve sağlamamaktadır. Ancak internet ve sosyal medyadaki dezenformasyon ve propagandaların seçim sürecinin sorunsuz geçmesine karşı oluşturduğu riskler, Etiyopya dahil birçok ülkede giderek artan bir endişe haline geliyor. Açık olduğu üzere, eğer seçmen iyi bir şekilde bilgilendirilmiş değilse, seçmenlerin gerçek bir seçim özgürlüğüne sahip oldukları söylenemez. Bu nedenle seçim sürecinin sosyal medya aracılığıyla gerçekleşen bilgi manipülasyonundan daha iyi korunması gerekmektedir.

Devlet yetkilileri/kurumları tarafından yapılan dezenformasyon için net bir yasal sorumluluk oluşturulması

Belirtildiği gibi, Devlet yetkilileri/kurumları tarafından yapılan dezenformasyon vatandaşların doğru bilgiye erişim hakkına yönelik bir tehdit haline gelmiştir. Bu nedenle, kamu görevlileri ve devlet kurumları, dezenformasyon veya yersiz propaganda olduğunu bildikleri veya makul olarak bilmesi beklenebilecek açıklama,

iletişim veya haberleri internet ortamında yaymaktan veya yayılmasını teşvik etmekten kaçınalıdır.

KAYNAKÇA

Abraha, Halefom H. “Examining approaches to internet regulation in Ethiopia,” **Information & Communications Technology Law**, Cilt: 26, Sayı: 3, 2017, ss. 293-311.

Akgül, Mehmet Emin. “İfade Özgürlüğünün Tarihsel Süreci ve Milli Güvenlik Gerekçesiyle İfade Özgürlüğünün Kısıtlanması”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt: 61, Sayı: 1, ss.1-42

Alegre, Susie. “Rethinking the Right to Freedom of Thought in the 21st Century”, **Eur. Hum. Rights Law Rev**, Cilt: 1, sayı. 3, 2017, ss. 221- 233.

Alexander, Larry. **General Justifying Theories of Freedom of Expression. Is There a Right of Freedom of Expression?** Cambridge University Press, Cambridge, 2005.

Alfreðsson and Eide. **The Universal Declaration of Human Rights: A Common Standard of Achievement**, Martinus Nijhoff, London, 1999.

Aliyev, C. **Çevrimiçi İfade Özgürlüğü**, Liberte Yayınları, Ankara, 2018.

Allwell Uwazuruike, **Human Rights under the African Charter**, Springer, Switzerland, 2020.

An-Na'im, Abdullahi. **Human Rights Under African Constitutions: Realizing the Promise for Ourselves**, University of Pennsylvania Press, 2013.

Article 19, **Johannesburg İlkeleri: Ulusal Güvenlik, İfade Özgürlüğü ve Bilgiye Erişim**1, 1 Ekim 1995, <https://www.refworld.org/docid/4653fa1f2.html>> (05/26/2021)

Article 19, **Ethiopia: ARTICLE 19 Comments on Anti Terrorism Proclamation**, 31 March 2010, <https://www.refworld.org/docid/4bcd6b118.html>>(05/26/2021)

Assefa, Mesenbet. "Freedom of expression and the media landscape in Ethiopia: Contemporary challenges", **University of Baltimore Journal of Media Law & Ethics**, Cilt: 5, Sayı: 1, ss. 69-99.

Aswad, Evelyn. "The Future of Freedom of Expression Online", **Duke L. & Tech. Rev**, Cilt:17, Sayı: 3, 2019, ss. 26-70.

Aswad, Evelyn. "Losing the Freedom to be Human", **Columbia Human Rights Law Review**, Cilt: 52, 2020, ss. 306-371.

Balkin, Jack M. "Old-School/New-School Speech Regulation," **Harvard Law Review**, Cilt:127, Sayı: 8, 2014, ss. 2296- 2342.

Baloğlu, Çiğdem. **İfade özgürlüğü**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli, 2006.

Barberá, Pablo. "Social Media, Echo Chambers, and Political Polarization", **Social Media and Democracy: The State of the Field, Prospects for Reform**, Ed. Joshua Tucker and Nathaniel Persily, Cambridge University Press, Cambridge, 2020, ss. 34-55.

Bayer Judit and others. **Disinformation and Propaganda: Impact on the Functioning of the rule of law and Democratic Processes in the EU and its Member States**, European Parliament, Brussels, 2021.

Bayraklı, E. ve Filiz, ş. **Avrupa Birliği'nin Yalan Haber ve Dezenformasyonla Mücadele Stratejisi**, Turkuvaaz Haberleşme ve Yayıncılık A.Ş., İstanbul, 2020.

Bekele, Daniel. **Restrictions on Press Freedom in Ethiopia: a Historical Analysis of Ethiopian Laws and Compliance with International Law**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), University of Oxford, Faculty of Law, 2019.

Benkler and others. **Network Propaganda: Manipulation, Disinformation, and radicalization in American politics**, Oxford University Press, New York, 2018.

Blanke and Perlingeiro. “Essentials of the Right of Access to Public Information: An Introduction” In Blanke H. and Perlingeiro R. (eds) **The Right of Access to Public Information**, Springer publishing, Berlin, 2018, ss. 1-68.

Blasi, Vincent. “The Checking Value in First Amendment Theory”, **American Bar Foundation Research Journal**, Cilt:3, Sayı: 3, ss. 521-649.

Bogen, David. “The Origins of Freedom of Speech and Press”, **Maryland Law Review**, Cilt:42. Sayı: 3, 1983, ss. 429-465.

Bojanovska, Dorjana. **The impact of anti-terrorism legislation on the freedom of expression in France and Turkey: Outlook through the prism of the European Court of Human Rights**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Central European University Department of legal studies, Budapest, 2017.

Bontcheva and Posetti. **Balancing Act: Countering Digital Disinformation While Respecting Freedom of Expression**, International Telecommunication Union (ITU) and United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO), Paris, 2020.

Bradshaw and others. **Government Responses to Malicious Use of Social Media**. NATO Strategic Communications Centre of Excellence, Riga, 2018.

Bradshaw Samantha, Hannah Bailey & Philip N. Howard. **Industrialized Disinformation: Global Inventory of Organised Social Media Manipulation**. Project on Computational Propaganda. Working Paper, Oxford, UK, 2021.

Breuer, Anita. Todd Landman and Dorothea Farquhar, "Social Media and Protest Mobilization: Evidence from the Tunisian Revolution", **Democratization**, Cilt: 22, Sayı: 4, 2015, ss. 764-792.

Brown, Gordon. **The Universal Declaration of Human Rights in the 21st Century: A Living Document in a Changing World**, Open Book Publishers, Cambridge, 2016.

Brünker and others. "The Role of Social Media during Social Movements – Observations from the #metoo Debate on Twitter' **In Proceedings of the 52nd Annual Hawaii International Conference on System Sciences (HICSS)**, ss. 2355-2361.

Bury John, **Düşünce Özgürlüğünün Tarih**, Çev. Durul Batu, Erdini Basım ve Yayınevi, İstanbul, 1978.

Bychawska-Siniarska, Dominika. **Protecting the right to freedom of expression**, A handbook for legal practitioners, the council of Europe, 2017.

Callamard, Agnès. "The Human Rights Obligations of Non-State Actors", **Human Rights in the Age of Platforms**, Ed. Rikke Frank Jørgensen, MIT Press, Cambridge, 2020, ss. 191-225.

Can, Osman. **Düşünceyi Açıklama Özgürlüğü: Anayasal Sınırlar Açısından Neler Değişti**, <http://archiv.jura.uni-saarland.de/turkish/OCan.html> (23/5/2021).

Cate, Irene. "Speech, Truth, and Freedom: An Examination of John Stuart Mill's and Justice Oliver Wendell Holmes's Free Speech Defenses", **Yale Journal of Law & the Humanities**, Cilt: 22, Sayı: 1, 2010, ss. 35-45.

Council of Europe Research Division, **National security, and European case-law**, Strasbourg, 2013.

Council of Europe, Guide to Article 10 of the Convention – Freedom of expression, s. 20, https://echr.coe.int/Documents/Guide_Art_10_ENG.pdf> (05/25/2021)

Cox, Neville. “Justifying Blasphemy Laws: Freedom of Expression, Public morals, and International Human Rights Law”, **Journal of Law and Religion**. Cambridge University Press, Cilt: 35, Sayı: 1, 2020, ss. 247-253.

De Gregorio, Giovanni. “The rise of digital constitutionalism in the European Union,” **International Journal of Constitutional Law**, Cilt:19, Sayı: 1, 2021, ss. 41-70.

De Zayas, and Martín. “Freedom of Opinion and Freedom of Expression: Some Reflections on General Comment No. 34 of the Un Human Rights Committee”, **Neth Int Law Rev**, Cilt: 59, 2012, ss. 425-454.

Demissie Kassa, Wondwossen. “Examining some of the Raisons d’être for the Ethiopian Anti-Terrorism Law”, **MIZAN Law. REV.**, Cilt: 7, Sayı: 1, 2013, ss. 49-66.

Dworkin, Ronald. **Freedom's law: the moral reading of the American Constitution**. New York; Oxford: Oxford University Press, 1996.

Dworkin, Ronald. "Hart's postscript and the character of political philosophy," **Oxford Journal of Legal Studies**, Cilt: 24, Sayı:1, 2004, ss. 1-37.

Eneyew, Yohannes. “Assessing the limitations to freedom of expression on the internet in Ethiopia against the African Charter on Human and Peoples’ Rights,” **African Human Rights Law Journal**, Cilt: 20, Sayı: 2, 2020, ss. 315-345.

Erdem, Bora. "The Elements of Freedom of Expression in the Light of the European Convention on Human Rights", **European Journal of Interdisciplinary Studies**, Cilt: 4, Sayı: 2, 2018, ss. 181- 192.

European Institute of Peace, "**Fake News, Misinformation and Hate Speech in Ethiopia: A Vulnerability Assessment**" <https://www.eis.org/wp-content/uploads/2021/04/Fake-News-Misinformation-and-Hate-Speech-in-Ethiopia.pdf>> accessed (04/02/2021).

Farkas and Schou. **Post-truth, Fake news and democracy: Mapping the Politics of Falsehood**, Routledge, New York, 2020.

Freedom on the Net 2017: **Manipulating Social Media to Undermine Democracy**, New York: Freedom House, 2017, <https://freedomhouse.org/report/freedom-net/freedom-net-2017>. (5/2/2021)

Freelon and Wells. "Disinformation as Political Communication", **Political Communication**, Cilt: 16, 2020, ss. 145-156.

Gashaw Getahun, Temelso "Descriptive overview of the African human rights system", **Çukurova Araştırmaları**, Cilt: 5, Sayı: 1, ss. 123-137.

Gashaw Getahun, Temelso. "**Countering online hate speech through legislative measures: The Ethiopian approach from a comparative perspective**," Central European University, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Budapest, 2020.

Gleicher, Nathaniel. **Removing Coordinated Inauthentic Behavior From Ethiopia**, <https://about.fb.com/news/2021/06/removing-coordinated-inauthentic-behavior-from-ethiopia/> > (6/16/2021)

Gray, A. **Freedom of Speech in the Western World: Comparison and Critique**, Lexington books, London, 2019.

Guess and Lyons. "Misinformation, Disinformation, and Online Propaganda" in Nathaniel Persily and Joshua A Tucker (eds), **Social Media and Democracy: The State of the Field, Prospects for Reform**, Cambridge University Press, Cambridge, 2020, ss.10-33.

Gunatilleke, Gehan. **Justifying Limitations on the Freedom to Manifest Religion or Belief and the Freedom of Expression under the ICCPR**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), University of Oxford, Faculty of Law, Oxford, 2020.

Hameleers, Michael. "Populist Disinformation: Exploring Intersections between Online Populism and Disinformation in the US and the Netherlands", **Politics and Governance**, Cilt: 8, Sayı: 1, 2020, ss. 147- 167.

Hannah Bloch-Wehba. "Global Platform Governance: Private Power in the Shadow of the State", **SMU L. REV.** Cilt: 72, 2019. ss. 25-72.

Hannum, Hurst. "The UDHR in National and International Law", **Health and Human Rights**, 1998, Cilt: 3, Sayı 2, ss. 145-165.

Harrison, Nicholas. **Circles of Censorship: Censorship and Its Metaphors in French History, Literature, and Theory**, Clarendon Press, Oxford, 1995.

Helm and Nasu. "Regulatory Responses to "Fake News" and Freedom of Expression: Normative and Empirical Evaluation," **Human Rights Law Review**, Cilt: 21, Sayı: 2, 2021, ss. 302-317.

Howie, Emily. "Protecting the human right to freedom of expression in international law", **International Journal of Speech-Language Pathology**, Cilt: 20, Sayı. 1, 2018, ss. 12-27.

Human Rights Committee, General Comment No 34: Freedoms of opinion and expression (art. 19), 12 September 2011.

J. Farkas J. Schou, **Post-truth, fake news, and democracy: Mapping the politics of falsehood**, Routledge, New York, 2020.

Jørgensen, and Zuleta. "Private governance of freedom of expression on social media platforms: EU content regulation through the lens of human rights standards," **Nordicom Review**, Cilt: 2020, Sayı: 1, ss. 35- 67.

Kalsnes, Bente. **Fake News, Oxford Research Encyclopedia of Communication**, Oxford University Press, Oxford, 2018.

Karagöz, Kezban. "Post Truth Çağında Yayıncılığın Geleceği", **TRT Akademi** , Cilt 3, Sayı 6, ss. 678- 708.

Katsirea, Rini. "Fake news: reconsidering the value of untruthful expression in the face of regulatory uncertainty", **Journal of Media Law**, Cilt:10: Sayı: 2, 2018, s. 159-188.

Kaye, David. **Report of the Special Rapporteur on the Promotion and Protection of the Right to Freedom of Opinion and Expression**,(A/HRC/RES/38/35), 2018, <https://digitallibrary.un.org/record/1631686>> (20/5/2021)

Kaye, David. "Report of the special rapporteur on the promotion and protection of the right to freedom of opinion and expression (A/HRC/38/35). United Nations Human Rights Council, 2018.

Keith, Werhan. **Freedom of Speech: A Reference Guide to the United States Constitution**, Praeger Publishers, USA, 2014.

Khushal, Murkens. "Democracy as the Legitimizing Condition in the UK Constitution." **Legal Studies** Cilt: 38, Sayı: 1, 2018, ss. 46-73.

Klonick, Kate. "The New Governors: The People, Rules, and Processes Governing Online Speech," **Harvard Law Review**, Cilt: 131, Sayı: 6, ss. 1598-1654.

Koltay, András. **New Media and Freedom of Expression: Rethinking the Constitutional Foundations of the Public Sphere**, Oxford, New York, Hart Publishing, 2019.

Kuczerawy, Aleksandra. "From 'Notice and Take Down' to 'Notice and Stay Down': Risks and Safeguards for Freedom of Expression", G. Frosio (ed.) **Oxford Handbook on Intermediary Liability**, Oxford University Press, Oxford, 2020, ss. 526-544.

La Rue, Frank. "**Report of the Special Rapporteur on the Promotion and Protection of the Right to Freedom of Opinion and Expression**", Human Rights Council, <https://digitallibrary.un.org/record/771836>> (5/4/2021)

Lanza, Edison. **Standards for a Free, Open, and Inclusive Internet**. the IACHR Office of the Special Rapporteur for Freedom of Expression, Washington D.C., 2017.

Lazer, David M. "The Science of Fake News", **Science**, Cilt: 359, Sayı: 6380, 2018, ss. 1094-1105.

MacKinnon, and others. "Fostering Freedom Online: The Role of Internet Intermediaries" **Other Publications from the Center for Global Communication Studies**. Online, 2021.

Man-pui and others, "Debunking: A Meta-Analysis of the Psychological Efficacy of Messages Countering Misinformation," **Psychological Science**, Cilt: 28, 2017, ss. 12-36.

Maya, Randall M. “Freedom of expression on the internet”, **Swiss Review of International and European Law**, Cilt: 26, Sayı: 2, 2016, ss. 241-273.

Mchangama and Fiss, **The Digital Berlin Wall: How Germany (Accidentally) Created a Prototype for Global Online Censorship**, Justitia publisher, online, 2019.

Meiklejohn, Alexander. **Free Speech and Its Relation to Self-Government**, New York: Harper Bros, 1948.

Milanovic M. ‘Viral Misinformation and the Freedom of Expression: Part I’, EJIL:Talk!<https://www.ejiltalk.org/viral-misinformation-and-the-freedom-of-expression-part-i/>> (05/10/2021).

Mill, J.S. **Hürriyet Üstüne**, Çev., Osman Dostel, Liberte Yayını, Ankara 2004.

Miriam C Buiten, Alexandre de Streel, and Martin Peitz, “Rethinking liability rules for online hosting platforms,” **International Journal of Law and Information Technology**, Cilt: 28, Sayı: 2, 2020, ss. 140-175.

Moon, Richard. “The Social Character of Freedom of Expression”, **Amsterdam Law Forum**, Cilt: 2, Sayı: 1, 2006. ss. 43-48.

Morusoi, Eric Kibet. **The Right to Freedom of Expression and Its Role in Political Transformation in Kenya**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), University of Pretoria, Faculty of Law, 2016.

Mutua, Makau. “The Ideology of Human Rights” **Virginia Journal of International Law**, Cilt: 36, 1996, ss. 589-675.

Nal, Sabahattin. **İnsan Hakları Hukuku**, İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitimhttps://cdnacikogretim.istanbul.edu.tr/auzefcontent/20_21_bahar/insan_haklari_hukuku/1/index.html (4/262021)

Nowak, Manfred. **U.N. Covenant on Civil and Political Rights: Committee Commentary**, NP Engel, 2005.

Núñez Fernando. "Disinformation Legislation and Freedom of Expression, **U.C. IRVINE L. REV.**, Cilt:10 Sayı: 2, 2020, ss. 785- 802.

O’Flaherty, Michael. “Freedom of Expression: Article 19 of the International Covenant on Civil and Political Rights and the Human Rights Committee’s General Comment No 34”, **Human Rights Law Review**, Cilt: 12, Sayı: 4, ss. 629-264.

Okere, Obinna. “The Protection of Human Rights in Africa and the African Charter on Human and Peoples’ Rights: A Comparative Analysis with the European and American Systems”, **Human Rights Quarterly**, Cilt:2, Sayı: 1 ss. 142-183.

Oleksy and others. "Content Matters. Different Predictors and Social Consequences of General and Government-Related Conspiracy Theories on COVID-19", **Personality and individual differences**, Cilt: 168, 2021, ss. 1-14.

Parmar, Sejal. “Freedom of Expression Narratives after the *Charlie Hebdo* Attacks”, **Human Rights Law Review**, Cilt: 18, Sayı: 2, 2018, ss. 267-296.

Perrone, Roberto. “Public Morals and the European Convention on Human Rights,” **Israel Law Review**. Cambridge University Press, Cilt: 47, Sayı: 3, 2014, ss. 361-378.

Perry and Zarsky, “Who Should be Liable for Online Anonymous Defamation?”, **University of Chicago Law Review Dialogue**, Cilt: 82, 2015, ss. 162-193.

Persily ve McClatchy. **The Internet's Challenge to Democracy: Framing the Problem and Assessing Reforms**, Kofi Annan Commission on Elections and Democracy in the Digital Age, 2020.

Redeker, Gill and Gasser, "Towards a Digital Constitutionalism? Mapping Attempts to Craft an Internet Bill of Rights", **International Communication Gazette**, Cilt: 8, 2018, ss. 303-325.

Richards, David A. "Free Speech and Obscenity: Toward a Moral Theory of the First Amendment," **University of Pennsylvania Law Review**, Cilt: 123, Sayı 45, 1974, ss. 62-84.

Ryan, Halford. "Free speech in ancient Athens", **Free Speech Yearbook**, Cilt: 11, Sayı: 1, 2012, ss. 20-34.

Sadurski, Wojciech. **İfade Özgürlüğü ve Sınırları**, Çev. M.Bahattin Seçilmişoğlu, İstanbul: Liberal Düşünce Topluluğu Yayını, 2002.

Samples, John. "Why the Government Should Not Regulate Content Moderation of Social Media," **Cato Institute Policy Analysis**, Cilt: 865, 2019, ss. 1-45.

Sander, Barrie. "Freedom of Expression in the Age of Online Platforms: The Promise and Pitfalls of a Human Rights-Based Approach to Content Moderation", **Fordham International Law Journal**, Cilt: 43, Sayı: 4, 2020, ss. 930-962.

Sander, Barrie. "Democratic Disruption in the Age of Social Media: Between Marketized and Structural Conceptions of Human Rights Law," **European Journal of International Law**, Cilt: 32, 2021, ss. 159-193.

Saxonhouse, W. **Free Speech and Democracy in Ancient Athens**, Cambridge University Press, New York, 2010.

Scanlon, Thomas M. **A theory of freedom of expression. The Difficulty of Tolerance: Essays in Political Philosophy**, Cambridge University Press, Cambridge, 2003.

Schauer, Frederick. **İfade Özgürlüğü: Felsefi Bir İnceleme**, Çev. Bahattin Seçilmişoğlu, Liberal Düşünce Topluluğu Avrupa Komisyonu Yayınları, Ankara, 2002.

Secretary General's High-Level Panel on Digital Cooperation: Follow-up Process, UNITED NATIONS, <https://www.un.org/en/digitalcooperation-panel/> (22/5/2021).

Smet, Stijn. "Freedom of Expression and the Right to Reputation: Human Rights in Conflict." **American University International Law Review**, Cilt: 26, Sayı: 1, 2010, ss. 190-207.

Sottiaux, Stefan. 'The "Clear and Present Danger" Test in the Case of the European Court of Human Rights', **The Max Planck Institute for Comparative Public Law and International Law**, Cilt: 64, ss. 675-684.

Spielmann, Dean. "Allowing the Right Margin: The European Court of Human Rights and The National Margin of Appreciation Doctrine: Waiver or Subsidiarity of European Review?" **Cambridge Yearbook of European Legal Studies**, Cilt: 14, 2012, ss. 381-418.

Spano, Robert. "Intermediary Liability for Online User Comments under the European Convention on Human Rights", **Oxford Human Rights Law Review**, Cilt: 17, Sayı: 4, 2017, ss. 662-675.

Sunay, Reyhan. **Avrupa Sözleşmesinde ve Türk Anayasasında İfade Hürriyetinin Muhtevası ve Sınırları**, Liberal Düşünce Topluluğu, Ankara, 2001.

Sunstein, Cass R. Sunstein, **Republic: Divided Democracy in the age of Social Media**, Princeton University Press, Princeton; Oxford, 2017.

Şahin, Kemal. **İnsan Hakları ve Özgürlük Boyutuyla İfade Özgürlüğü Gerekçeleri ve Sınırları**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2009.

Şen ve Taşdelen. “Post-Truth Siyaset Bağlamında Yeni Medya: 2019 Yerel Seçimi Örneğinde Bir İnceleme” **Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi**, Cilt: 0 Sayı: 33, 2020, ss. 11-34.

Tao, Qian. “The knowledge standard for the Internet Intermediary Liability in China,” **International Journal of Law and Information Technology**, Cilt: 20, Sayı: 1, 2012, ss. 1-35.

Taylor, E. “The Privatization of Human Rights: Illusions of Consent, Automation, and Neutrality”, **Global Commission on Internet Governance**, Paper Series, 2016.

Taylor, Paul. **A Commentary on the International Covenant on Civil and Political Rights: The UN Human Rights Committee's Monitoring of ICCPR Rights**. Cambridge University Press, Cambridge, 2020.

Temperman and Koltay. **Blasphemy and Freedom of Expression: Comparative, Theoretical and Historical Reflections after the Charlie Hebdo Massacre**, Cambridge University Press, Cambridge, 2017.

The Office of the Special Rapporteur for Freedom of Expression of the Inter-American Commission on Human Rights, **Guide to Guarantee Freedom of Expression Regarding Deliberate Disinformation in Electoral Contexts** (2020).

Timothewos, Gedion, “Freedom of Expression in Ethiopia: The Jurisprudential Dearth”, **Mizan Law Review**, Cilt: 4, Sayı: 2, 2010, ss. 213-237.

Tucker and others. "Social Media, Political Polarization, and Political Disinformation: A Review of the Scientific Literature" **Social Science Research Network**, 2018.

Usman Santuraki Suleiman, "Trends in the Regulation of Hate Speech and Fake News: A Threat to Free Speech?," **Hasanuddin Law Review**, Cilt: 5, Sayı: 2, 2019, ss. 140-153.

Wagner, Ben. **Global Free Expression-Governing the Boundaries of Internet Content**. Springer International Publishing, Switzerland, 2016.

Wilson and Kiper. "Incitement in an Era of Populism: Updating *Brandenburg* After Charlottesville," **University of Pennsylvania Journal of Law and Public Affairs**, Cilt: 5, Sayı: 2 2020, ss. 58- 72.

Workman, Michael. "An Empirical Study of Social Media Exchanges about a Controversial Topic: Confirmation Bias and Participant Characteristics", **The Journal of Social Media in Society**, Cilt: 7, Sayı: 1, 2018, ss. 380-401.

Workneh, Téwodros W. "Ethiopia's Hate Speech Predicament: Seeking Antidotes Beyond a Legislative Response," **African Journalism Studies**, Cilt: 40, Sayı: 3, 2019, ss. 123- 139.

Wubie, Hiruy. "Some Points on the Ethiopian Anti-Terrorism Law from Human Rights Perspective", *Journal of Ethiopian Law*, Cilt: 25, Sayı: 2, 2012, ss. 47-65.

Yerlıkaya ve Toker. **Seçim Manipölasyonları ve Yalan Haberler 31 Mart 2019 Yerel Seçimleri**, Seta Yayınları, İstanbul, 2019.

Zingales, Nicolo. "Intermediary Liability in Africa: Looking Back, Moving Forward?" G. Frosio (ed.) **Oxford Handbook on Intermediary Liability**, Oxford University Press, Oxford, 2020, ss. 102-135.

Zoller, Elizabeth. “Freedom of Expression: ‘Precious Right’ in Europe, ‘Sacred Right’ in the United States?”, **Indiana Law Journal**, Cilt: 84, Sayı: 3, ss. 885-916.

İÇTİHATLAR

Abrams v. United States, 250 U.S. 616, 630 SCOTUS (1919) (Holmes, J. dissenting)

Aduayom v. Togo, HRC, (Comm. No. 422/1990, 423/1990 & 424/1990, U.N. Doc. CCPR/C/51/D/422/1990), 1994

Akdaş v. Türkiye, EctHR, (App. No. 41056/04), 2010.

Altuğ Taner Akçam V. Türkiye, EctHR, (App. No 27520/07), 2012.

Axel Springer V. Germany, EctHR, (App. No 39954/08), 2012.

Aydin Tatlav v. Türkiye, EctHR, (App. No. 50692/99), 2006.

Brandenburg v. Ohio, (395 U.S. 444), SCOTUS, 1969.

Chorherr v. Austria, EctHR, (App. No. 13308/87), 1993.

Citizens United v. Federal Election Commission, (558 U.S. 310), SCOTUS, 2010.

Delfi AS v. Estonia, EctHR, (App. No. 64669/09) 2015.

Dichand ve Diğerleri v. Avusturya, EctHR (App. No. 29271/95), 2002.

Erbakan v. Türkiye, EctHR, (App. No. 59405/00), 2006.

Feldek v. Slovakia, EctHR, (App. No. 29032/95), 2001.

Gaskin v. UK, EctHR, (App. No.10454/93), 1989.

Guerra v. Italy, EctHR, (App No 14967/89), 1998.

Gündüz v. Türkiye, EctHR, (App. No. 35071/97), 2012.

Gürbüz and Bayar v. Turkey, EctHR, (App. No. 8860/13), 2019.

Handyside v. United Kingdom, EctHR, (App no. 5493/72), 1976.

Hertel v. Switzerland, EctHR, (A. No. 59/843), 1998.

IA v. Türkiye, EctHR, (App. No. 42571/98), 2005.

Incal v. Turkey, EctHR, (App. No. 41/1997/825/1031), 1998.

Khurshid Mustafa ve Tarzibachi v. İsveç, EctHR, (App. No. 23883/06), 2008.

Kivenmaa v. Finland, HRC, (Comm. No. 412/1990, U.N. Doc. CCPR/C/50/D/412/1990), 1994.

Konaté v. Burkina Faso, ACtHPR, (App. no. 004/2013), 2013.

Leander V. Sweden, EctHR, (App. No. 9248/81), 1987.

Lesnik v. Slovakia, EctHR, (App. No. 35640/97), 2003.

Lingens v Austria, EctHR, (App. No. 9815/82), 1986.

Macaristan Sivil Özgürlükler Birliği V. Macaristan, EctHR, (App. No. 37374/05), 2009

Markt Intern Verlag GmbH and Klaus Beermann v. Germany, EctHR, (App. No 10572/83), 1989.

Medya Hakları Gündemi ve Diğerleri V. Nijerya, Communication No. 105/93, 128/94, 130/94 ve 152/96, ACmHPR, 1998.

Mukong v Cameroon, HRC, (Comm. No. 458/1991, UN Doc CCPR/C/51/D/458/1991), 1995.

Müdür Duman v Turkey, EctHR, (App. No. 15450/03), 2016.

Müller and Others v. Switzerland, EctHR, (App. No.10737/84), 1988.

New York Times Co. V. Amerika Birleşik Devletleri, SCOTUS, (403 US 713) 1971.

Nikula v. Finlandiya, EctHR, (App. No. 31611), 2002.

Oberschlick v. Avusturya, EctHR, (App. No. 666/852),1991.

Open Door and Dublin Well Woman v. Irlanda, EctHR, (App. No. 14235/88), 1992.

Otto Preminger Institut v Avusturya, EctHR, (App. No. 13470/87), 1994.

Packingham v. North Carolina, U.S.582, SCOTUS, 2017.

Public Proscutor v. Yonathan Tesfaye, FHCE (Judgment F/P/P 414/08), Lideta District, 2016.

Radio France v. France, EctHR, (App. No. 53984/00), 2004.

Roche v UK, EctHR, (App. No. 32555/96), 2006.

Sabuncu ve diğlereri V. Türkiye, EctHR, (App. no. 23709/07), 2020.

Semir Güzel v. Türkiye, EctHR, (App. No. 29483/09), 2016

Steel ve Diğlereri v. Birleşik Krallık, , EctHR, (App. No. 851/1058), 1998.

Sunday Times v. the United Kingdom, ECtHR, (App. No. 6538/74), 1979

Thoma v. Luxembourg, EctHR, (App. No. 38432), 2001

Ürper and Others v. Turkey, EctHR, (App. No's. 14526/07, 14747/07, 15022/07, 15737/07, 36137/07, 47245/07, 50371/07, 50372/07 and 54637/07), 2010.

Virginia State Board of Pharmacy v. Virginia Citizens Consumer Council, Inc., (425 US 748) SCOTUS, 1976.

Vogt v. Germany, (App. No. 17851/91), EctHR, 1996.

Whitney v. California, (274 U.S. 357), SCOTUS, 1927.

Wingrove v Birleşik Krallık, EctHR, (App. No. 17419/90), 1996.

Zana v. Turkey, EctHR, (App. No. 69/1996/688/880), 1997.

ULUSLARARASI BELGELER

Afrika Birliği Örgütü (ABÖ), **Afrika İnsan ve Halkların Hakları Şartı** ("*Banjul Şartı*") 27 June 1981, CAB/LEG/67/3 rev. 5, 21 I.L.M. 58, 1982.

Afrika İnsan ve Halkların Hakları Komisyonu, Afrika'da İfade Özgürlüğü ve Bilgiye Erişim İlkeleri Bildirgesi, 23 Ekim 2002, ACHPR/Res 62(XXXII) 02.

Birleşmiş Milletler Ekonomik ve Sosyal Konseyi, Uluslararası Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi'ndeki Sınırlama ve Derogasyon Hükümlerine İlişkin Siracusa İlkeleri, UN Doc. E / CN.4 / 1985/4, Ek (1985)

Council of Europe, European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, as amended by Protocols Nos. 11 and 14, 4 November 1950, ETS 5, available at: <https://www.refworld.org/docid/3ae6b3b04.html>> (05/25/2021)

United Nations (UN) Special Rapporteur on Freedom of Opinion and Expression et al., 'Joint Declaration on Freedom of Expression and "Fake News", Disinformation 2017, <https://www.osce.org/fom/302796?download=true> (02/3/2021)

UN General Assembly, **International Covenant on Civil and Political Rights**, 16 December 1966, United Nations, Treaty Series, vol. 999, s. 171, available at: <https://www.refworld.org/docid/3ae6b3aa0.html>> (20/5/2021)

UN General Assembly, **International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights**, 16 December 1966, United Nations, Treaty Series, vol. 993, s. 3, available at: <https://www.refworld.org/docid/3ae6b36c0.html>> (20/5/2021)

UN General Assembly, **Universal Declaration of Human Rights**, 10 December 1948, 217 A (III), available at: <https://www.refworld.org/docid/3ae6b3712c.html>> (20/5/2021)

UN Human Rights Committee (HRC), **General comment no. 34, Article 19, Freedoms of opinion and expression**, 12 September 2011, CCPR/C/GC/34, <https://www.refworld.org/docid/4ed34b562.html>>(05/29 2021)

UN Security Council, **Security Council resolution 1373 (2001) on threats to international peace and security caused by terrorist acts**, 28 September 2001,

S/RES/1373 (2001), available at: <https://www.refworld.org/docid/3c4e94552a.html>> (05/26/2021)

United Nations Human Rights Committee (UN HRC), General Comment no. 34: Article 19: Freedom of Opinion and Expression, UN Doc. CCPR/C/GC/34 (12 September 2011)

United Nations Human Rights Council (UNHRC), **Guiding Principles on business and human rights**: Implementing the United Nations “protect, respect and remedy” framework, 2011. <https://www.ohchr.org/documents/issues/business/A.HRC.17.31.pdf> (6/10/2021)

İÇ HUKUK VE KANUNLAR

Basın Özgürlüğü ve Bilgiye Erişim Kanunu (BÖBEK) (Proclamation No. 590 of 2008 Negarit Gazeta 14th Year No. 64), 2008.

Eski Terörle Mücadele Bildirgesi (bundan böyle ETMB olarak anılacaktır), 652/2009, <https://www.refworld.org/docid/4ba799d32.html>> (05/26/2021)

Etiyopya Federal Demokratik Cumhuriyeti Anayasası (bundan böyle EFDCA olarak anılacaktır), Bildirge No. 1 of 1995, Federal Negarit Gazeta 1. Yıl No. 1. <https://www.refworld.org/docid/3ae6b5a84.html>> (05/26/2021)

Hate Speech and Disinformation Prevention and Suppression Proclamation No. 1185 /2020, March 23rd, 2020) Federal Negarit Gazette No. 26.

The Criminal Code of the Federal Democratic Republic of Ethiopia (Proclamation No 414/2004) Art. 613.

Yeni Terörle Mücadele Bildirgesi (bundan böyle YTMB olarak anılacaktır), 1176/2020, Federal Negarit Gazeta, Addis Ababa 25th , March 2020

<https://chilot.me/wpcontent/uploads/2020/04/A-proclamation-to-provide-for-the-prevention-and-suppression-of-terrorism-crimes.pdf>> (05/26/2021)

DİĞER KAYNAKLAR

Article 19, ‘Internet Intermediaries: Dilemma of Liability’

https://www.article19.org/wpcontent/uploads/2018/02/Intermediaries_ENGLISH.pdf
(05/ 19/2021)

Finances online “Number of Internet Users in 2021/2022: Statistics, Current Trends, and Predictions,” <https://financesonline.com/number-of-internet-users/> (5/25/2021)

Statistics on Number of Facebook users worldwide,

<https://www.statista.com/statistics/264810/number-of-monthly-active-facebook-users-worldwide>. (5/25/2021)

Strasbourg Observers, ECtHR engages in dangerous “triple pirouette” to find criminal prosecution for media coverage of PKK statements did not violate Article 10, (05/26/2021)